

۱۰۸
۱۰۹

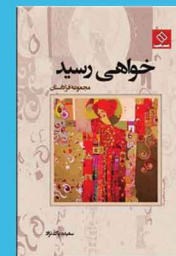
اٲل بىلىمى

موسسه غيرانتفاعى آذربايجان اٲل بىلىمى

چىلله (دىماه) دوندوران آى (بهمنماه) ۱۳۹۷

Azərbaycan Elbilimi

سعىده پاكٲزادىن اٲرلرىندن

سعىده پاكٲزاد

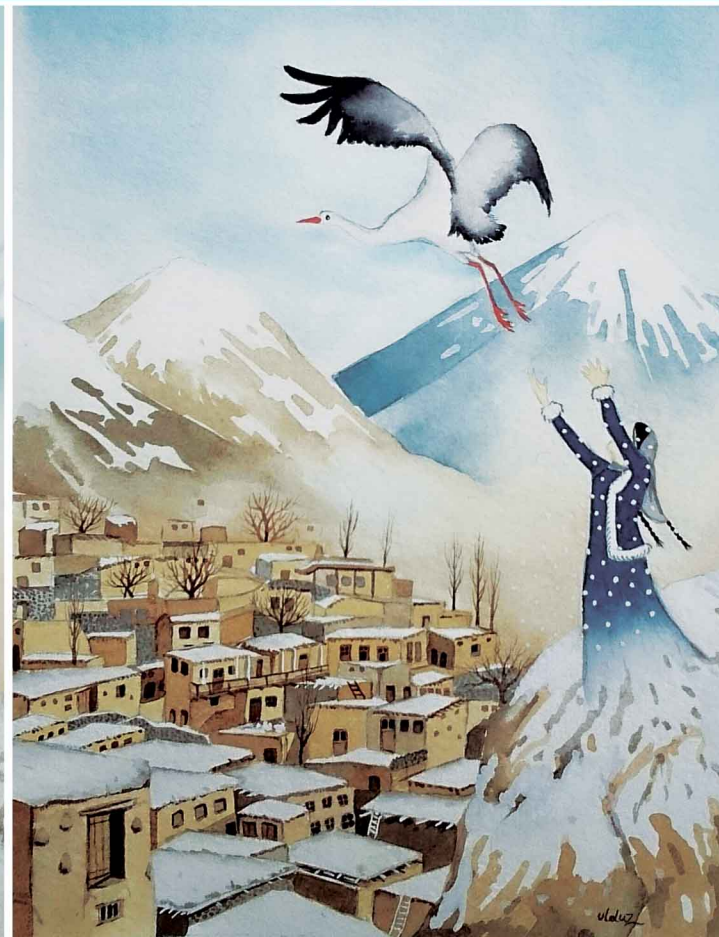
۱۳۳۳ - جى اىلده، اردبىل توابعىندن اولان نمنىن شهرستانىندا دنبايا گلدى. تبرىزه راهنماىى دانشسراسىنا گىردى. او، تحصىلات آلدىغى چاغلاردا فولكلورىك ناغىللار و مقالهلر يازماغا باشلادى. اونون يازىلارى اؤىرنجى درگىلرىنده يايىملانردى. ۱۳۵۴ دن ۳۰ اىل بويونجا، آذربايجان شهرلر و كندلرىنده، راهنماىى بؤلومونده اؤىرتملىك اٲله يىب.

سعىده پاكٲزادىن اىلك ناغىل توپلوسو، «كشاوان» عنوانىندا، ۱۳۵۵ ده يايىملاندى كى، محمد جواد جزىنى نىن اٲرى او لان «رىخت شناسى داستان هاى مىنى مالىستى (انتشارات ثالث ۱۳۹۴)» عنوانلى كتابا استناد اٲدرك، اىراندان يايىملانان بىرىنچى مىنىمالىستى كتاب سايىلىر.

۱۳۹۶ دا خانىم پاكٲزادىن قلمى اىله اله آلىنمىش «باز خواهم شكفت» باشلىقلى حىكايه توپلوسو، ۱۳۹۷ ده ناغىل اؤٲهسى (فرداستانى metafiction) توپلوسو، «خواهى رسىد» يايىملاندى. خانىم پاكٲزاد بىش اىلدىر «اٲل بىلىمى» مؤسسەسى اىله تانىش اولوب و اونون يازىلارىندان دفعهلرجه اٲل بىلىمى بولتىننده چاپ اولوب.

آذربايجان اٲل بىلىمى ۱۰۸-۱۰۹

چىلله (دىماه) و دوندوران آى (بهمنماه) ۱۳۹۷

■ قاسم توركان	■ ميرزه حاجى يٲو	■ جواد قصاب زاده (شاواق)	■ سوسن نواده رضى	■ علبرضا صرافى
■ زهرا ابدار	■ ملكه نعلبندى	■ كرم حسين زاده	■ ايدىن خلفى زنگىر	■ امان محمد خوجعلى
■ زىنب فرجى	■ شبنم توحىدى	■ احمد جوادى چهاربورج	■ مظاهر طهماسب پور	■ وىدا حشمتى
■ افسون سلطانى	■ اولدوز طهماسب پور	■ داريوش مغيشى	■ غالبه حاجى يٲو	■ محمد على اوجاغى
■ لىيا پارسيار	■ على فاتحى (اٲل ساي)	■ رامىن جبرائىلى اندريان	■ سمىه سلوكى	■ جواد يكانه
		■ سولماز بالايى		

ساتىلماز
غيرقابل فروش

اللهين آدى ايله

آذربايجان ائل ييليمي
درنگي نين آيلىق ايچ بولتنى

Azərbaycan Elbilimi 108- 109

۱۰۹- ۱۰۸- جو ساي

چيلله (دى ماه) و دوندوران آي (بهمن ماه) ۱۳۹۷

باش يازار:
سوسن نواده رضى

اؤدیت:
گوئش امانى، شبنم توحيدى، احد فرهنگدى

جیلدين اوز رسيمي:
اولدوز طهماسب پور

جلد، صفحه تنظيمى:
مهدي ميمندى

E- mail.info@azelbilimi. Com

باش يازى. فرهنگى گليشمه (توسعه فرهنگى) / دغدغه‌لر و چاره يوللارى سوسن نواده‌زى ۵

اينانچلار، توره‌لر

- خيدير نبي
چالدران دا خيدير نبي
خيدير نبي در باورهاي عامه ساكنان منطقه خدا آفرين
آداب چيلله گنج‌ه‌سى در چهاربرج / سيرا سالدی و گول سيمک
به بهانه آيين سنتى خيدير بايرامى (۷-۱۵ بهمن)
قيزيل آلما شولنى
گوز مينجيغى
خونچا قولچاغى
- عليرضا صرافى ۹
جواد قصاب‌زاده (شاواق) ۱۳
كرم حسين‌زاده ۱۷
احمد جوادى چهاربرج ۱۹
دارپوش معيلى ۲۲
رامين جبرائيلى اندريان (ياشار) ۲۴
رامين جبرائيلى اندريان ۲۶
سولماز بالايى ۴۲

مقاله

- سوز
نقش پيامبر اسلام در ادبيات شفاهى
تاريخيميزى ياشادان آدلار
نگاهى به لهجه‌هاى محاوره‌اى زبان تركى در منطقه چهاربرج
ترمينها و اصطلاحات مربوط به پختن نان در چهاربرج
ياشماق
بير آدين آنلامى- كور شاد/ گور شاد
- آيدين خلفى زنگير ۴۵
مظاهر طهماسب‌پور ۴۹
غالبه حاجى يثوا/ سميّه سلوكى ۵۸
احمد جوادى چهاربرج ۶۹
احمد جوادى چهاربرج ۷۵
امان محمد خوجعلى/ ويدا حشمتى ۷۸
آيدين خلفى زنگير ۸۰

موسيقى

- تار آذربايجانى
تبر يزيمين، اونودولموش موسيقى سئورلريندن اؤته‌رى بير خاطره
- قاسم توركان ۸۳
قاسم توركان ۸۹

خاطيره

- سيجيير لمة و يا قوشماجا
چال چاخماغىوى، تاپيم باشماغيمى
آغيلار
- محمدعلى اوجانلى ۹۷
جواد يگانه ۹۹
على فاتحى (اتل ساي) ۱۰۳

ناغیلار، تاپماجالار

۱۰۹	ملکه نعلبندی	گول ایله تولا
۱۱۵	صاحب سلطان خانیم/ سوسن نواده رضی/ شبنم توحیدی/ اولدوز طهماسپ پور	قورو کله ناغیلی
۱۲۴	زهرآ آبدار	تبریز حیکایه لری
۱۲۶	زینب فرجی	تاپماجالار
۱۲۹	لعیار سیار	ننجه شعر و تاپماجا چیلله گنجه سی حاقدا

راپورلار

۱۳۳	ویدا حشمتی	فولکلورچو خانیملارین چیلله گنجه سی مراسیمی
۱۳۹	افسون سلطانن	فولکلورچو خانیملارین آپلیق توپلانتی سینین راپورو

۱۰۹- جو سائی. دوندوران آئی (بهمن ماه) ۱۳۹۷

کوراوغلو سیرری: افسانه دن حقیقته

میرزه حاجی یئو

حاضیرلایان: سوسن نواده رضی و شبنم توحیدی

۱۴۵	بیرینجی بؤلوم
۱۵۲	ایکینجی بؤلوم
۱۶۲	اوچونجو بؤلوم
۱۷۰	دۆردونجو بؤلوم
۱۸۱	بئشینجی بؤلوم
۱۹۲	آلتینجی بؤلوم
۲۰۱	یئددینجی بؤلوم

باش یازی

فرهنگی گلیشمه (توسعه فرهنگی) /

دغدغه لر و چاره یوللاری

سوسن نواده رضی

گلیشمه یا توسعه همیشه اقتصادی بیر مقوله کیمی تانینمیشدی و اؤلکه لر تکجه بو آچیدان اونا دقت ائلیردیلر یا تعریف ائلیردیلر. باشقا جور دئسک هر جامعه نین گلیشمه سی اوچون اقتصادی گلیشمه معیار و اؤلچو توتولوردو. یعنی اقتصاد بؤیویونجه، تکنولوژی قول-قانا آچینجا، و ثروت ییغیشینجا او جامعه نین گلیشمیش اولدوغونو فرض ائدیردیلر. سونرالار توسعه و گلیشیم مسئله سینه تک بویوتلو باخماق، گلیشمیش مملکت لرده جیددی اجتماعی و چؤره (زیست محیطی) موشکولاتی یاراتدی. آیریجا بو اولگو ایله قاباغا گئتمک همین اؤلکه لرین هر یؤنلو گلیشمه سینده منفی اثرلر قویدو. بیر جامعه ده هر جور دیشیم و هر جور گلیشمه، بوتون اقتصادی-سیاسی و اجتماعی بویوتلاردا، او جامعه نین فرهنگی قبول ائتمکدن آسیلی دیر.

بو اوزدن بیر اویغون فرهنگی یاتاق یارتمایینجا (بستر فرهنگی مناسب)، جامعه نین آیری قوللاردا گلیشمه سی نین گرچکلشمه سینی اومماق اولماز. بو اساسدا سون ایل لرده دنیا مجمع لرینده او جمله یونسکودا فرهنگی گلیشمه موضوعسو دقت لری اؤزونه چکیب.

حتی بو موضوع او قدر یونئسکو اوچون اهمیتلی ایدی کی، ۱۹۸۷ دن ۱۹۹۷ اون ایللیگینی «فرهنگی گلیشمه اون ایللیگی» آدلاندریدی.

ایندی ان اساس سوال بودور: بیر جامعه نین فرهنگی نئجه او جامعه نین گلیشمه سینده رول اوینایا بیلر؟

بیر جامعه نین قوروم لاریندا (نهاد) تثبیت اولان اقتصادی - سیاسی و فرهنگی داورانیشلار (رفتارلار) او جامعه نین گلیشمه سوره جینده (فرآیند توسعه) بؤیوک رول اوینایر. بو داورانیش لارین (رفتارلارین) بعضیسی جامعه نین باخیش لاری و فرهنگی دیرلریندن قایناقلائییر. بو اوزدن دئمک اولار جامعه فرهنگی نین تمیلینی اولوشدوران بو باخیش لار و دیر اولچولری اولکهنین گلیشمه سورجینده تعیین اندیجی تاثیر ی وار.

آیری طرفدن بیر جامعه ده یاشایانلارین، یاشامین اساس مقوله لرینه باخیش طریزی اونلارین سوسیال داورانیش لارینی (رفتارهای اجتماعی) اؤز تاثیر آلتینا آلیر. بو مقوله لر بونلاردان عبارتدیر: انسانین طبیعتی، انسانین طبیعت ایله باغللیغی، زامان (کئچمیش چی، بو گون چو، گله جک چی اولماق)، جامعه ده انسان لارین بیر - بیر ی ایله ایلشگیسی (روابط)، یاشام فلسفه سی، انسان و موارء الطبیعه نین رابطه سی، انسانین آیری جامعه لرله رابطه سی و انسانین بیلیم (علم) ایله رابطه سی.

بئله لیکله انسان یاشامی نین هر بو یوتوندا هر بیر تحول یاراتماق اوچون، اؤنجه انسانلارین بو مقوله لره باخیش طریزینی دیشدیرمک گر کدیر. گلیشیم اولگوسو تقدیم ائله ینده بو مسئله یه دقت ائتمه مک، اجتماعی قاریشقیلیق و جامعه نین ایچ او یومونو (انسجامینی) ایتیرمکدن باشقا بیر نتیجه وئرمگه جک.

بوردادیر کی، هر یؤنلو گلیشیمین گرچک لشمه سی اوچون فرهنگی گلیشمه قاورامی بیر آلت یایی کیمی مطرح اولور.

بوردا یئنیدن فرهنگی اینجه لمک و یئنیدن فرهنگی یاپیلانماقدان سؤز گئدیر (نوسازی و نو اندیشی فرهنگی). هئچ شبهه یوخ کی، اؤز فرهنگینی آتماغین نتیجه سی اجتماعی کیملیگین (هویت) یوخ اولماسی و جامعه نین گوج، قوام و داوامی نین سوسیال ماسی اولاجاق. آما چاغا او یغون اولراق یئنیدن فرهنگی اینجلمه ایله، گلیشیمه او یغون اولان فرهنگی عنصرلری گوج لندیرک، بوش اینانجلار و خرافات کیمی عنصرلری کی، فرهنگی گلیشمه سینه انگل اولور سئچیب آتاراق فرهنگی آریتماق اولار.

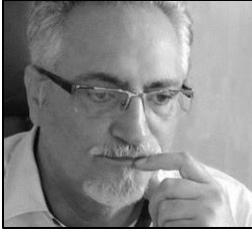
دئمک فرهنگی گلیشمه نین هدفی و آماجی انسانین هم مادی هم ده معنوی بو یوتلاردا بؤیویوب تعالی یه چاتماسی دیر.

اینانجلا، توره‌لر

- خیدیر نبی. علیرضا صرافی
- چالدران دا خیدیر نبی. جواد قصابزاده (شاواق)
- خیدیر نبی در باورهای عامه ساکنان منطقه خداآفرین. کرم حسینزاده
- آداب چیلله گنجه‌سی در چهاربرج/ سیرا سالدی و گول سیمک. احمد جوادى چهاربرج
- به بهانه آیین سنتی خیدیر بایرامی (۷-۱۵ بهمن). داریوش مغیثی
- قیزیل آلما شؤلنی. رامین جبرائیلی اندریان (باشار)
- گؤز مینجیغی. رامین جبرائیلی اندریان
- خونچا قولچاغی. سولماز بالایی

خیدیر نبی علیرضا صرافی

♦ کوسا- گلین

ایکی چیلله نین آراسیندا بوتون قیش بویونجا چوخ اسکی زامانلاردان قالان کوسا- گلین، خیدیر نبی، سایاچی کیمی مراسیملر و بایراملار کئچیریلر.
بورادا میثال اوچون کوسا- گلین مراسیمینه قیساجا ایشاره ائده جگم:
کوسا- گلین مراسیمی زیرنا، دؤھول ایله مشایعت اولار، کوسا یئل قوواندان ساققال قویار، باشینا ایکی بویونوز تاخار، یانینا دا بیر گلین سالار، بیر ده اؤزویله چووال داشییان بیر یسینی دولاندیرار. بونلار کند ایچینه گلیب، چالیب، اوخویوب، اوینایارلار. کوسا- گلین شعرلریندن
بیر نئجه سینی آشاغیدا وئیرم:

کوسا گلیر هـــــــــــــــــاوادان
ساققالی یئل قـــــــــــــــــووادان
کوسانین پایین گتـــــــــــــــــیر
آی خانیم، ائوین آوادان
***

جانیم قاراباش قویـــــــــــــــــون
قارلی داغلار آش قویـــــــــــــــــون
اوج گون، اوج گئجه کئچر
کوسایا یولدش قویـــــــــــــــــون
***

جانیم او قاتـــــــــــــــــار کئچی
قایا دا یاتار کئـــــــــــــــــچی
قیش سویوغو گلنـــــــــــــــــده
بالانی آتار کئچـــــــــــــــــی

آی خالا- خالا دور ایندی
 یوک دیبینه سوز ایندی
 چؤمچه نی دولدور ایندی
 آلاه بالان ساخلاسیــــن
 دور بیزی یولا سال ایندی (انجوی شیرازی ص ۹۵-۹۸)

◆ چیلله قوودو:

قیشین باشلانقیندا چیلله لری قارشیلایان خالق، کیچیک چیلله نین سون گونو ده اونو قووالایاراق یولا سالار. آذربایجاندا کیچیک چیلله نین سون گنجه سینه کورداو غلو بعضا ده صیاداو غلو دئیرلر. بو گنجه قیز- گلینلر داما چیخار و دامدا اود یاندیریپ، قارلاری اونون اوستونه سوووراراق اوخورلار:

چیلله قوودو، چیلله قوودو

سحر مینجیق، سحر مینجیق (انجوی شیرازی ص ۴۸) سحر مینجیق دئدیکه صاباحیسی گون مینجیق- مینجیق یاغیش یاغاغاغینا اینانارلار. سایین قالادا ایسه بو شعر اوخونار:

چیلله قاچدی ها، چیلله قاچدی
 بالالارینی گؤتدو قاچدی
 کورد اوغلو:

چیلله نین سون گونو حاققیندا دا میتولوژیک بیر روایت وار:

دئیرلر کیچیک چیلله نین ایلک گونونده، لئیک گلیب گؤلون دونوق سولارینا قونوب، بوزلاری اریدر. آما بیر دفعه هاوا بتر کولک ائلیردی. یامان سویوق دوشموشدو، پیشیکلر میرنوا دوشوب، آج قورد آدام اتینه یئریک لمیشدی. خالق نه قدر حاجی لئیله گین یولونو گؤزله دیلرسه اوندان خبر اولمادی.

صیاد بابا دئدیکلری بیر تاری تانییان، آغزی دعالی، یاخشی کیشی وار ایدی او جماعته توختاخلیق وئریپ، دئیردی:

- نییاران اولمایین حاجی لئیک هریاندان اولسا گلیب، چیخار. بیر آز دا دؤزمه لیک.

آما گۆزلە گۆزون وار اولسون؛ لئىلكدن خبر اولمادى. آخىردا جماعت يورولوب، كور- پىشمان ئولرىنه دۇندولر. صياد بابانين كورداوغلو آديندا بير اوغلو وار ايدى، ئوئە گليب، اوغلونا دئدى:

- اوغولوم دور پار- پالتارىوى گئى! باخ گۆر بلکہ حاجى لئىلك گليب، گديکده قالب.

كورداوغلو چارىقلاريني گئيب، پاتاواسيني باغلادى، كوركونو ده چيگتینه ساليب، آلا چلپوو ياغا- ياغا داغ يوخارى يولا دوشدو. آخىردا گنديب، يوخوشون باشينا چاتدى. باخيپ گۆردو صيادبابا دئين كيمي لئىلك گليب، قاردا قالب. تنز اونو قوجاغينا آليب، كنده سارى قايتىدى، بونو گۆرن كيچيك چيلله، لاپ سالىدى عينادينا ساغدان سولدان چارپاز قار ياغديريب، كولك ائلهدى. كورداوغلو، لئىلك اوشومه سين دئيه اونو كوركونون ايچينه آلدى، آما كيچيك چيلله قارلارى صياداوغلونون اوز- گۆزونه سوووروب، يولونو آزديردى. كورداوغلو بير داشين داليندا گيزلنيپ، اۆزونو كولكدن قورويوب، لئىلك ايله سحره كيمي اورادا قالىدى. آما گل گۆر كى، كورداوغلو گلهميبنجه آتا- آناسى برک نيباران قالديلار، گئجهنى بير نئچه ساعات يولا گۆز تيكديلر، خبر اولمادى، كور- پىشمان باشلاريني آتيب، ياتديلار. آناسى ياتديغى يئرده دۆشونو چيخاريپ، يئرە دايدى، سحره ياخين صياد بابانى اوياتدى كى:

- موشتولوغومو وئر، اگر كورداوغلو ايندييه جن ديرى قالسا داها بوندان سونرا اۆلمز! دئدى. سونرا دئدى: من دۆشومو يئرە دايميشديم، سحره كيمي سويوقدان آز قالا دونوردو، آما ايندى يئر قيزيشدى، دئمه لى يئر نفس چكيپ، قيزيشماغا باشلاميشدير!

بير آزدان گۆردولر كورداوغلو ساغ- سلامت گليب، چيخدى. او لئىلكى ده بير باشا گۆل سولارينا آپارميش، او دا بوزلارى اريتمگه باشلادى.

◆ سونوج و سون سۆز:

- ۱- چيلله يه عاييد اينانجلار، اناركيل ليك (مادرشاهليق) دۆرونه قايدير.
- ۲- چيلله مراسيملىرى، ايكي هدفى قصد ائدير: بيرينچيسى بوللوق، آلاهدان برکت ايستمه و ايکينچيسى انسانلارى قيشين چتينليکلىرينه قاتلاشماق اوچون روحاً حاضيرلاتماق.

۳- آذربایجاندا بۇیوک چیلله دن، کیچیک چیلله یه ایکی آی سورن مراسیم اصلینده
 چوخ مرکب و بۇیوک بیر کمپلکس دیر. اورادا ایلنجه، ماهنی، رقص، اینانچ، فال، میتولوژی،
 بیر چوخ عادت عنعنه دن بحث ائتمک اولار.
 و سون سؤز: بو عادت- عنعنه لرین بیر یسی ده چیلله گنجه سینده هامی نین آغیزلارینین
 خئیره آچیلما سیدیر.

قوی منیم ده سون سؤزوم خئیردوعا ایله بیتسین:
 یایینیز یایلاق، قیشینیز قیشلاق ایچینده اولسون!
 یازینیز آیرانسیز، قیشینیز یورغانسیز اولماسین!
 قارلی قیشینیز اولسون، کؤلگه لی یایینیز!
 قارشى گلن قیش هاردا قیشلاسا دا، اوغول- اوشاغینیزین جانیندا قیشلاماسین!

چالديران دا خيدير نبى جواد قصاب زاده (شawaq)

خيدير سۇزجويو خضر پيغمبرين آدبنين تور كجهسى دير. خالق آراسيندا، دئييشلره گۇره خيدير پيغمبر ائلياس پيغمبر ايله بير اود گونو آخشامى گۇروشموشدور. بو گۇروشمه نى قوتلاماق اوچون خيدير بايرامى بير عادت كيمي چالديران تور كلرينين آراسيندا ايندييه قدهر اؤز يثرينى قورويوب.

چالديران دا خيدير بايرامى، اوغوز (نوروز) بايراميندان آيرى اولسا دا؛ چالديران تور كلرينه گۇره اوغوز بايرامى خيدير پيغمبره باغلانماقدادير.

چالديرانلى لارا گۇره، خيدير پيغمبر اوغوز بايرامى باشلانان گون گلير و ياشامين دۇرد تمل وارليغى اولان، گونش، توپراق، يئل و سويو، اولوسا هديه گتيرر. اونا گۇره ده خالق، بايرام گنجهسى، داغلارين اتگينده شام يانديراراق اوتوروب خيدير نبى نى گۇزلرلر. چالديرانلى لارا گۇره خيدير نبى گلمه دن و ياشامين دۇرد تملينى گتيرمه دن، دوغا و مئوسيم دئيشمز.

خيدير نبى، «گرک دنيا ايسين سين» دئيه گونشى گتيرسين. خيدير نبى گرک، «يئر، انسان اوغلونا برکت وئرسين و خالقا قاينقلارينين قاپيلاريني آچسين» دئيه آياغيني يئر قويسون. خيدير نبى گلينجه هوا نى دا دئيشديرير. ائله بير هوا گتيرير كى، خالق اونون تميزليگينده، آيدنيليغيندا و قورولوغوندا اكين - بيچينلرينى ييغا بيلر. عيني زاماندا خيدير نبى انسان اوغلونون ياشام قايناغى اولان سويو دا گتيرير هم ده بوللوجاسينا.

خالق آراسيندا اوغوز بايرامى ياخينلاشدىقجا، خيدير نبى نى گۇزلمك و اونو اؤزلمك گئتديكجه اؤزونه اؤزگو و آيرى بير تۇره نه دۇنوشموشدور. كندلر ايچره، خالق شام يانديراراق خيدير نبى نين گلمگيني داغ اتگينده گۇزلركن و اونون گلمگينه اومود بسلركن؛ او دا ان قيسا زاماندا گليب اولوسون اومودونو قارشيلارميش. اونا گۇره ده چالديرانلى لار موتلولوق سيمگهسى اولاراق خيدير نبى نين چيخيش و دوغوشونو بئله سؤيلرلر:

◆ «آغا آتا ميندى گلدی خان خيدير ميندى گلدی»

اسلامدان اۇنجه وار اولان و يارانان تۇرنلرين نچەسى بيز آذربايجانلى لار آراسيندا، هله-هله دير اۇز يئرینی قورويوب و بيزيم کيمليگيميزين ان ياقين بلگه لریندن دير. او تۇرنلرين بيريسى ده خيدير نبي بايرامی دير.

يوردوموزون باشقا يئرلرينده ده، خيدير نبي ياشاييب دوام ائدير. اورنج کندی ده يوردوموزون خيدير نبي تۇرنلريني ياشادان لاردان بيری دير. اورنج ده بۇيوک چيلله نين سون دۇرد گونو و کيچيک چيلله نين ايلک اوچ گونونو (ائل دوندوران آيی نين يئددی سيندن اون اوچونه قدر)، خيدير نبي آديلا آيرلار. بو گونلرده خيدير تۇرنلری قورولوموش و اۇزل تۇرنلردن بيری ده قووت (قاووت) دوزلتمک ايميش. قووت، قووورقا (قاوريلميش بوغدا)، بزrk، چدنه، اريک چييدنين ايچی نين قورودولوموشو و مرجيمگی اويودندن سونرا قاريشيملاريندان اله گلير.

کند ايچره آغ ساققلارين دئديکلرينه گۇره، اله گلmiş قووتدان بيرآزینی آييريپ بير بۇيوک مئثمئيدده، بير ايسسيز (خلوت) اودايا قويارميشلار و خيدير نبي گليب اونو قمچی ايله قوتساللاشديراميش. او گونون صاباحی ايسه قوتساللاشان قووت يئددی قونشو آراسيندا داغيديليرميش.

خيدير بايرامی گونلرينده، خالقان نچەسى ده قووتو ال داشی ايله حاضيرلارميشلار کی، ال داشی اينديجه ياشام اورتاسيندان چيخديغينا گۇره، آرتيق خيدير نبي تۇرنلری ده اورنج کندينده اۇز كئچميش اؤنمينی الدن وئريب.

اينانجلارا گۇره، خيدير نبي يا خيدير ائلياس، ايستی نفسینی ياشامين دۇرد تمل وارليغی اولان سو، اود، توپراق و يئله وئريپ. سونوجدا خيدير نبي تۇرنلرينی اؤنمسیمک آماجی، ياخشى بير گله جگه اومودلا باخماق و اومودلا ياشاماقدير.

چالديران دا، دۇرد گون گوز (پاييز) مئوسيميندن قالان قيشين ايلک دۇرد گونو اؤته نه قدر، بولودلار بير-بيرينه گيرر و سولو و ايری دنه لی قار ياغار. بو سگگيز گون ايچينده ده، چالديران قادينلاری، اۇزل بير تۇرنه آديم آتارلار. بو تۇرنده، قيش يئمکلرينی خيدير نبي آنيسينا قوتساللاشديرارلار. ياشليلارا گۇره بو سولو و ايری دنه لی ياغان قار «خيدير قاری» دير. ايری دنه لی ياغان قار، سولو بير قيشين خبرچيسى دير. و گوز ايله قيشين سيرايلار سون و ايلک دۇرد گونو، دوغادا مئوسيم ديشيکليگی و اونون اۇز ديشيمي دير و بو ديشيم بوتون جانليلارين ياشامينی ائنگيله يير.

آنجاق هر مئوسىمىدە ياپىلان تۇرنلار يىن ھامىسىنىدا، قادىنلار يىن ئۇنمىلى يىر آلدىقلارى
اىلك سىرادا گۇرە چارپىر. قادىنلار ياشادىقلارى يىر و دوغا كىمى دوغوم و ياشام قايناغى
اولدوقلارىنا گۇرە، يىر اوزرىندە بوتون دىيشىكلىك لىرىن قايناغى دا اولوبلار.
گوز و قىشىن، آدى چكىلن دۇرد گونلردە يوز ايللر بويو چالدىران قادىنلارى، قاووت
الەمك تۇرنىنى دە يىرىنە گىرىبلر. بو قاووت ياشلىلار يىمىزىن سۇزۇنە گۇرە آغىز دادى و
شىرىن؛ يىنى گلن اوشاقلار اوچون ايسە يابانجى دىر. چونكو ھىچ دادمادىلار كى.

◆ سرت و سويوق قىشى اىستى قارشىلاما:

اىلىن چىشىدىلى مئوسىملرى، اۇزلىككە گوز و قىش مئوسىملرى، چالدىرانلار آراسىندا
دۇنم- دۇنم آدلارى وار. چالدىران تورك خالقى، اۇزلىككە قىشى چىشىدىلى دۇنملرە
بۇلمكلرى، بو سرت و سويوق مئوسىمى اىچىسل لىدىرىمك و بىيىنلردە ياشاماق اوچون
يوشالتماق حالا گىتىرمگە اۇزىن گۇسترمىشلر. بونون آنا تىلى دە مئوسلار داىالى دىر. بو
مئوسلار دا بۇلگەنىن كولتور زىنگىلىگى نىن گۇستىرگەسى دىر.

قىش آىلارىنا چىشىدىلى تانىتىم لارىن وارلىغى، اسكىلردن قارىن نىچە مترلجە ياغماسى
و بو آغىر قارلار يىن چىلەسىنە داىناماغا گوج آلماقدان قايناقلىنىر. توپلومسال و آنتروپولوژى
بىلىم آداملارىنا گۇرە بو تانىتىم لار دوغادان اىلھام آلاراق يارادىلمىشىدىر.
بو تانىتىملار و بۇلوملر بىللەدىر:

گوز و قىشىن سىرايلا، سون و اىلك دۇرد گونو «گرمىچ» يىللىرى اسر و سولو و اىرى
دەنەلى بىر قار ياغار. بو سىگىز گونە، دۇرد- دۇرد يادا خىدىر دىيىلىر.

اسكىدن چالدىران دا قىشىن آغىر اولماسىنا گۇرە، گوز مئوسىمى نىن ۱۷ گون سونونا
قالان، يوردوموزون فولكلوروندا «كلوز» باشلانير و كلوز دىمك قىشىن باشلانماسى دىمكىدىر.
قىشىن اىلك قىرخ گونونە بۇيوك چىللە و آردىندان گلن يىرمى گونە ايسە كىچىك
چىللە دىيىلىر. سىنەلردن گلن مئوسلار گۇرە بۇيوك و كىچىك چىللە اىكى باجى دىلار و
كىچىك چىللە اۇز باجىسىنا سىنن گوجون نە ايدى كى؟ باخ دا گۇر من نىلىيەجم؟ «دىر.
بو دا داھا سويوق و داھا چوخ قار ياغماق آنلامىنا گلير كىچىك چىللە دۇنەمىندە. بۇيوك
چىللە دە» سىنن قارىن و سويوغون نە قۇدر چوخ اولسا دا آز حۇكوم سوررسن نىيە كى
اۇنوندە ياز وار «دىر كىچىك باجىسىنا.

بو ايكى باجى دۋنەمى بىتدىكىدن سونرا، بايرام آيى باشلار و بو آيدا اينانجلارا گۈرە يثرە
 نفس گلير و اولوس آرتىق ائولرىنى تميزلمگە باشلار، توز آلار، ياشيل گۈيردر و سئوينجلە
 اوغوز بايرامينا سارى يول آلار.
 اولوسوموزون نئچە خيدىرنى لىر، نئچە قاووت الەمكلر، نئچە چىللەلر و نئچە بايرام آيلارى
 گۈرمەك دىلە ايله.
 «بو يازىنى يازماقدا منە ياردىمچى اولان سايىن كبرى شريف زادگان خاتىن و سايىن
 محمود وليزادە بىلەلرىنە شوكرانلارىمى بىلدىرىم. حۈرمەتلە: شاواق»

خیدیر نبی در باورهای عامه ساکنان منطقه خداآفرین کرم حسین زاده

یکی از باورهای عامه ساکنان منطقه خداآفرین با نام «خیدیر نبی» مشهور است که سه روز از چله بزرگ و چهار روز از چله کوچک را در برمی گیرد.

بنا بر باورهای عامه‌ی برخی از ساکنان منطقه خداآفرین و با توجه به زندگی و معیشت مردم منطقه، زمان بندی هم بر اساس آداب و رسوم اجتماعی، مذهبی و دامداری می باشد. یکی از این زمان بندی ها با نام «خیدیر نبی» مشهور است که سه روز از چله بزرگ و چهار روز از چله کوچک را در برمی گیرد. بنا بر باورهای ساکنان این منطقه خیدیر نبی در اوایل بایرام آبی قرار دارد که این احتمال نزدیک به واقعیت است و از آن زمان به بعد زمین شروع به بیدار شدن می کند.

می گویند در زمان سابق نان را از گندم و «قاووت» (نوعی غذا) را از جو درست می کردند و آنها را در جای خلوتی می گذاشتند و عقیده داشتند که حضرت خضر (خیدیر نبی) می آید و به آنها برکت می دهد و سپس آنها را برداشته و در میان همسایگان پخش می کنند.

♦ نغمه های خیدیر نبی:

خیدیر - خیدیر خید گتیر

هر دره دن اوت گتیر

من خیدیرین حییم

بیرجه بئله دئییم

آیاغی نین نالیام

باشی نین تورباسام

خیدیرا خیدیر دئیر لر

خیدیرا چیراق قویارلار
 خیدیرا پای ییغماغا
 بیز گلمیشیک هایینان
 خیدیر باتدی پالچیغا
 چیغاردیلار هاراینان
 خیدیر نبی - خیدیر الیاس
 بیتدی چیچک اولدو، یاز
 من خیدیرین قولویام
 بوز آتی نین چولویام
 خیدیر گئتدی هایینان
 بیر قولانچا دایینان
 دایی پالچیغا باتدی
 خیدیر یانیندا یاتدی
 خیدیر - خیدیر، خیدیر الیاس
 بیتدی چیچک اولدو یاز
 خانیم ایغا دورسانا
 یوک دیبینه وارسانا
 بشقایی دولدورسانا
 خیدیری یولا سالسانا
 چاتما، چاتما، چاتمایا
 چاتما یئرہ باتمایا
 خیدیرین پایین گسه نین
 آباغی یئرہ چاتمایا

لازم به ذکر است که نغمه‌های خیدیر نبی را پدر عزیزم (معصوم علی حسین‌زاده - ۹۰
 ساله ساکن روستای عنابلو از توابع شهرستان خداآفرین) برایم بازخوانی کرده است و بنده
 هم به صورت تکمیل شده آن را قلمی نموده‌ام.

آداب و رسوم جالب چیلله گنجه‌سی در چهاربرج / سیرا سالدی و گون سیمک احمد جوادی چاربورج

شب چله (چیلله گنجه‌سی) در چهاربرج و دربین ترک های ایران پایان فصل پاییز و شروع فصل زمستان است و ۴۰ روز اول آن را «بؤیوک چیلله/böyük çillə» یا چله بزرگ، ۲۰ روز بعد را «بالا چیلله/bala çillə» یا چله کوچک و ۳۰ روز آخر را «بایرام آیی bayram ayı» یا ماه عید می گویند. با شروع چله، مردم چهاربرج آداب و رسوم جالبی را به نام «سیراسالدی /sıra saldı/» برگزار می کنند. در این مراسم همسایگان و اهالی یک منطقه از چهاربرج در خانه یکی از همسایگان جمع شده و تصمیم می گیرند که هر شب از پاییز و زمستان را در خانه یکی از آنها جمع شوند و به اتفاق هم شب نشینی کنند. بر همین اساس به ترتیب کل همسایگان هرشب از زمستان را مهمان یکدیگر می شوند و لحظاتی شاد و به یادماندنی را برای هم رقم می زنند. معمولا در این گونه شب نشینی ها هر کس خاطره جالب و شنیدنی داشته باشد یا داستان جالبی بلد باشد دیگران را پای صحبت های خودش جمع می کند. بایاتی ها، تاپماجالار، اشعار بزرگان و حماسه هایی مانند کوراوغلو نقل چنین محافلی می گردند. خوردنی های غالب این محافل نیز سنجد، به، سیب و میلax (/milax/ انگور) است که مادران چهاربرجی از تابستان در انباری ها و کلبه هایی موسوم به «آل دامی/æl dami/» نگهداری می کنند.

بعد از پایان یافتن چله بزرگ، چله کوچک شروع می شود. چله کوچک نیز در چهاربرج یک سنت و

آیین فال مانند جالبی به نام «گون سپمک /gün səpmək» دارد. این رسم جالب بدین صورت است که در آخرین شب چله بزرگ در جمع اهالی منطقه مورد نظر، یکی از بزرگان و ریش سفیدان این منطقه، ۲۰ روز چله کوچک را مابین اهالی این منطقه تقسیم می‌کند و هر روز را به نام یکی از این اهالی در نظر می‌گیرد. مثلاً از شخصی که خانه‌اش در سر کوچه یا خیابان قرار دارد شروع کرده و اولین روز چله کوچک را روز آن شخص قرار می‌دهد و مابقی روزهای چله را بین تمام خانواده‌ها به ترتیب مکان قرار گرفتن خانه‌شان تقسیم می‌کند به طوری که هر روز چله به نام یک شخص نام گذاری می‌شود. اگر در یکی از این روزها هوا آرام و خوب باشد اهالی با خودشان می‌گویند که «بوگون کیمین گونودور؟» و نام شخص مورد نظر را جویا می‌شوند و می‌گویند که «اونون اوزو یاخجی دیر» یعنی او آدم خوش یمنی است. ولی خدا نیاورد روزی که هوا کولاک و سرد باشد و یا اتفاق بدی در آن روز رخ بدهد! که در آن صورت شخصی که آن روز به نامش است در میان اهالی به شخص بدیمن و «بد اوغور /uğursuz» مشهور می‌گردد. متأسفانه با گذشت زمان این رسوم جالب کم-کم از یاد رفته و امروزه در چهاربرج معدود خانواده‌هایی هستند که این رسوم را اجرا می‌کنند.

درباره شب چله در میان مردم چهاربرج همانند دیگر مناطق ترک نشین ایران حکایتی نیز وجود دارد که در زیر متن ترکی آن را می‌آوریم:

بیرگون واریمیش بیرگون یوخوموش الله‌دان سونرا هئچ کیم یوخوموش بیر قاری ننه وار ایمیش، اونون ایکی اوغلو وار ایمیش، بیر یسی بؤیوک چیلله آدلانیرمیش، عؤمرو ده ۴۰ گون اولورموش. او بیر کیچیک چیلله آدلانیرمیش عؤورو ۲۰ گون اولورموش بؤیوک چیلله نین سون گونلرینده بالا چیلله گلیب قارداشیندان سوروشار: سن گئتدین نئینه‌دین؟ بؤیوک قارداش دئیر:

من گئتدیم دوندوردوم، اوشوتدوم، ناخوشلاتدیم گلدیم! بالا قارداش اونا لاغ اندیب دئیر: من گئتسم قاری لاری کورکدن، لولئیین لری لولکدن، گلین لری بیلکدن، کورپه‌لری بلکدن ائلرم! بؤیوک قارداش گولومسه‌ییب دئیر: عؤمرون آزدی قارداش، دالین یازدی قارداش! بالا چیلله گلیب، هر یئری شاختایا قارا بورویر، آخیردا داغلاردا اؤزو ده قارلارالینده اسیر اولار. خبر گلیب قاری ننه یه چاتار. قاری ننه اود اوسته شیشی داغلایار، گندر قارلارینان ساواشماغا. آخیردا قارلاری اریدر، بالا چیلله‌نی قورتارار. بالا چیلله آزاد اولار اما گؤرر قیش قورتولوب، بایرام آیی باشلایب.

چنانکه ذکر شد، فصل زمستان در چهاربرج و دیگر مناطق ترک نشین ایران، پایان فصل پاییز است که ۴۰ روز اول آن را «بؤیوک چیلله» یا چله بزرگ، ۲۰ روز بعد را «بالا چیلله»

یا چله کوچک و ۳۰ روز آخر را «بایرام آیی» یا ماه عید می گویند.

مراسم چیلله قوودو بعد از پایان یافتن هردو چله یعنی چله بزرگ و چله کوچک و شروع (بایرام آیی) اجرا می شود. یعنی هم در پایان چله کوچک این مراسم اجرا می شود و هم در پایان چله بزرگ. در شب آخرین روز چله، مردم چهاربرج در حیاط

خانه های خودشان و یا در بیرون، آتش بزرگی روشن می کنند و از روی آن می پرند. معمولاً در این مراسم افراد فامیل و خانواده در خانه بزرگترها جمع شده و این مراسم را با هم اجرا می نمایند. مردم چهاربرج بعد از روشن کردن آتش و پریدن از روی آن به جشن و پایکوبی می پردازند و آن شب را دورهم شادی می کنند. در نظر و عقاید مردمان چهاربرج، روشن کردن آتش باعث فرار کردن چله، سرما و یخبندان است و این کار باعث گرم شدن تن زمین (خاک) شده و فصل بهار و گرما و سرسبزی زودتر می آید. از طرفی دیگر در باور مردم چهاربرج هر کس که در روز چله قوودی از روی آتش بپرد، بیماری و بلاهای مختلف از او دور می شود. از این رو است که هنگام پریدن از روی آتش این ورد را می خوانند: «دیش آغریمی، باش آغریمی، قیچ آغریمی، قول آغریمی، دردی بالامی...آپارگینان!» یا بونلارین هامیسی قالسین بوردا»

جدا از سنت روشن کردن آتش و پریدن از روی آن در شب چیلله قوودو، مردم چهاربرج مخصوصاً افراد کم سن و سال مشغول جمع آوری فضولات شتر (دوه قیغی) می شدند و این فضولات را درون آتش می انداختند تا کاملاً بسوزند. سپس آنها را از درون آتش بیرون آورده و با سنگی محکم بر روی آنها ضربه می زدند. این کار باعث می شد که صدای ترقه ماندی از این فضولات تولید شود. در باور مردم چهاربرج، تولید این صداها باعث می شود که چیلله بترسد و پا به فرار بگذارد. مردم کشاورز و دامدار چهاربرج شادی و سرور می کنند که یک زمستان و چله سخت را نیز سپری کرده و به استقبال فصل پر برکت بهار و تابستان می روند.

به بهانه آیین سنتی خیدیر بایرامی (۷- ۱۵ بهمن) چرا در مناطق مختلف آذربایجان جشن‌ها و آیین‌های زیبای محلی و سنتی کمرنگ و یا فراموش شده‌اند؟ داریوش مغیثی

سراسر خطه کهن آذربایجان از جمله منطقه خلخال از دیر باز دارای آیین‌ها و جشن‌های سنتی متعددی در طول سال، خصوصا در نیمه دوم سال و در فصول سرد بوده‌اند و مردم آذربایجان و خلخال همواره با برگزاری این آیین‌های سنتی و زیبا در زمستان سرد و برفی به جمع خود و خانواده‌های خود، گرمی و نشاط می‌بخشیدند و تحمل زمستان طولانی را با برگزاری این جشن‌ها و آیین‌ها آسان‌تر می‌کردند و البته هر چه به پایان زمستان و رسیدن بهار نزدیک‌تر می‌شدند این جشن‌ها و آیین‌ها پر رنگ‌تر و پر نشاط‌تر می‌شدند و رنگ و بوی بهاری می‌گرفتند.

اما متأسفانه در سال‌های اخیر دیگر خبری از برگزاری این جشن‌ها و آیین‌ها در منطقه و در بین خانواده‌ها نیست و یا در مناطق و روستاهای کمی آن هم به صورت ساده‌تر و مختصرتر انجام می‌شود.

حتی بزرگ‌ترین این جشن‌ها و آیین‌های کهن آذربایجان و خلخال که جشن نوروز است، دیگر مثل سابق مفصل و همراه با جزییات خاص آن که، البته زیبایی این آیین ملی- محلی را چند برابر می‌کردند، که شهریار، شاعر بزرگ آذربایجان در منظومه حیدربابا به زیبایی آن‌ها را به شعر کشیده، برگزار نمی‌شوند.

آیین‌هایی مثل چیلله گنجه‌سی، خیدیر نبی بایرامی، تکم دولاندیرماق، نوروز خوانی، سه چهارشنبه آخر سال، که از این جشن چهارشنبه‌های آخر سال فقط چهارشنبه سوری مانده که از آن هم فقط آتش روشن کردن که البته بیشتر از آن که شادی آور باشد، ترس آور و خطر آفرین شده است!

اما آنچه که بهانه‌ی نوشتن این نوشته در مورد آداب و سنن منطقه شد، آیین زیبای خیدیر بایرامی است که شاید مختصری توضیح در مورد این آیین کهن منطقه خالی از لطف نباشد. بر طبق گفته‌های گذشتگان با برگزاری جشن خندیر نبی، کوچه‌ها و محلات شهر و روستاها، حال و هوای خاصی پیدا می‌کردند. یکی از مهمترین بخش آیین خیدیر نبی،

تهیه قووت بود که با ترکیب و آسیاب کردن گندم برشته- بزرک bazarak نخودچی- عدس و... بدست می‌آمد.

بنا بر گفته کهنسالان و بر اساس منابع تاریخی در گذشته مقداری از قووت تهیه شده را در سینی بزرگ که در اصطلاح محلی به «مژمئی» معروف است، ریخته در اتاقی خلوت می‌گذاشتند و عقیده بر این بود که حضرت خضر نبی با قمچی آنرا متبرک می‌نماید. و بر طبق نقلی دیگر، هدف از ترکیب آرد دانه‌هایی که ذکر شد، طلب باروری و برکت بیشتر برای سال بعد زراعی بود و حتی از این قووت اصرار میکردند که زنان نازا بخورند چون آیین خیدیر نبی به نوعی آیین باروری و رونق باروری محسوب می‌شده است.

فردای آروز قووت متبرک شده در بین یئدی قونشو «هفت همسایه» تقسیم می‌شد. البته در برخی روستاها و مناطق هم پختن آش گیلدیک که آش محلی و خوشمزه‌ای است و پخش آن بین همسایگان و اهالی محل هم جرئی از آیین خیدیر نبی بود.

شاید برای نسل کنونی، بسیاری از این جشن‌ها و آیین‌ها ناشناس باشد و یا حداکثر اسمی از آنها در خاطرشان وجود داشته باشد، اما اگر از پدران و مادران و پدر بزرگ‌ها و مادر بزرگ‌های خود در این باره سوال کنند، مطمئناً مطالب جالبی در مورد این جشن‌ها و آیین‌های مفرح خواهند شنید و اینکه برگزاری این جشن‌ها و آیین‌ها چه تأثیر و نقش مثبتی در افزایش نشاط خانواده‌ها و تحکیم روابط فامیلی و قومی و تقویت سنت‌های نیک و حسنه داشتند. و اینکه هر کدام از این آیین و جشن‌ها فلسفه‌ی خاص خود را داشتند و هر کدام بر پایه یک اتفاق تاریخی برگزار می‌شده است.

در عصر کنونی که به دلیل گرفتاری و مشغله‌های مختلف، خانواده و اقوام کمتر فرصت پیدا می‌کنند دور هم باشند و فارغ از مشکلات و مسائل روزمره، ساعاتی را با دلخوشی کنار هم بگذارند مطمئناً احیاء و برگزاری مجدد این جشن‌ها و آیین‌های سنتی منطقه، می‌تواند نقش موثری در تزریق روحیه نشاط و همدلی به جمع خانواده‌ها و اقوام ایفا کند و در ضمن قدمی باشد در جهت جلوگیری از به فراموشی سپرده شدن این آیین‌های زیبای محلی و انتقال آن به نسل نو که متأسفانه به شدت در حال فاصله گرفتن از آداب و سنن تاریخی و سنتی آذربایجان و خلخال هستند.

و به یاد داشته باشیم احیای این آیین‌ها و جشن‌های بومی و سنتی، کمک به پاس داشت تاریخ و فرهنگ غنی منطقه و آذربایجان خواهد بود.

قایناق: سلام خلخال سیته‌سی

<http://salamkhalkhal.ir/news/260-2019-01-23-17-56-24.html>

قىزىل آتما شۇلى

رامين جبرائىلى اندريان (ياشار)

كۆكۈ اينانجا، اينانجى ملىتە باغلايىپ ملتىمىزىن تورك لوگونە سايغى دويماغى بۇيوك تانرى يا سايغى دويماق ساناراق اسكى تورك اينانجلاريندا ايكي جور اينانچ تۇرنى گۇروروك. ۱. چاغى بلىرلنمىش تۇرن لىر: ايل بايرامى، آخىر چىرشنە، چۇل گونو، سوناي بايرامى،

چىللە آخشامى

۲. اولايلاز اوزرىندىن دوزنلنن تۇرن لىر: اولوم- دىرىم تۇرن لىرى، ياسلامالار، دوغوم گونلىرى، گون يا آى توتما تۇرنلىرى.

«تۇره تۇرن سىز اولماز»

دەم قورقودون كىتابىنى دۇنە- دۇنە اوخويوب ياشادىقدان سونرا، كىتابىن نە اولدوغونو باشا دوشمك اولور!

«دە قوقودو اوخويا- اوخويا قورقودلاشاقسان»

دەمىن كىتابىنى اوخودوقدا گۇروروك تۇرن دن سۇز گىدىلن يىرلردە قوربان كىمك لى، احسان وئرمك آدلارى دا گلير. دەم بىللە بويورموش:

«آت دان آيغىر، دوه دن بوغرا، قويون دان قوچ قىردىرىن»

بورادا «قىردىرىن» توركون ياشايشىنى اۋزونده تاسارلايان گۇى تانرى اينانجىندا اولاراق قوربان آئدىن آنلامىندا دىر.

«بىر كىشى قوربان كىسر، بىر ائل قوربان قىردىرار»

توركون هر بىر تۇرنى قوربان سىز اولوشمامىش دىر! آما بو آرادا توركون ذاتىندان قايناقلا نارا قانالىق لانسىل تۇرتمگە سايغى دوياراق، قوربان اوچون چوخراق اثر كك حيوانلار بىن باشىنى كىرمىشلىر.

«قوربان قوچ آلمىشام»

قوربان اولان يئرده يوزە- يوز احسان دا اولارميش نيه كى، قوربان كسمك، احسان وئرمك اوچونوموش. قوربان اتينده هامى نين پايى اولايلىدىكى اوچون قوربان احسان سايلار.

«قونشو قوربان پايى گتىرميش»

گوى تانرى اينانجينا قايتىدىقدا قوربانلىغا «آيدوق» سؤيله نرمىش! بيزيم باخيش آچىمىزدان آيدوق سؤز جوگو آيىرماق سؤزوندن آلىنميش دير.

«سورودن قوربانلىق آيىردىق»

«سورونون آيدوغو بو قوچ اولموش»

شفاهى كتيبەلر يىمىزى آرايىب- آختاردىقدا گوروروك احسان وئرمە يە، تورك اينانجلاريندا «ساووغا/ ساورغاماق» سؤيله نىليرميش.

عمومى احسان وئرمەلر دە «شيلان» يا «شۇلن» سؤيله نىليرميش كى، زامان سورجىندە شۇلن آدى داها چوخ ايشلە نرك آيرى- آيرى آنلاملارى دا قازانا بىلميش دير.

«دەلر اوجاغا بير كندى شۇلنە، بير ملتى توپلا يارميشلار»

«مين اوجاق، بير شۇلن»

شۇلن آدينين چاغداش آنلاملاريندان بيرى دە ان بؤيوك، ان محتشم ليك آنلامى دير.

«شۇلن يىمىز گون چىخاندان، گون باتانا»

اوجقلارلا سارايلا نىب شاهانە آماج لار يىمىز ين آيدان آرى، سودان دورو آدينى «قىزىل آلم» آديلا داشييان اولو آماج لار يىمىز «شۇلن» آدى اكلننە قىزىل آلمامىز دنيا سوييه سينه چاتاجا قلىغىنى گونئىلى- قوزئىلى آذربايجانىمىز بويدا بير يالچين قايدان باشلامىش اولور.

«قىزىل آلم شۇلن يىز ين اوغرونا، اوغوز بابام چىخمىش اولسون»

گۆز مینجیغی

رامین جبرائیلی اندریان

گۆز باخیش باخینجاسی، مینجیق ایسه دولانا- دولاناقلیق لارین یووارلاقلیغی دیر دئمک اولار؛ آما نه گۆز باخینجاقلیق دا، نه ده مینجیق یووارلیقلیق لاردا قورتاراندی.

«گۆزون یامان لیغی، گۆز مینجیغینیدا چیتدار»

گۆز ده یاخشى - یامانلیق گوجو، سئویم اوجاغی، سئوگی بولاغی،... وار.

«باخیشیندان بللی دی سۆزونون دوز اولوب- اولماماسی»

«دیلى بیر سۆز دئییردی گۆزلىرى بیر آیری سۆز»

«اونون گۆزلىرىندن دوزلوك ياغسايدى دا، قارداشینین گۆزلىرىنده شیطان شیللاق آتیردی»

اىل اینانجلاریندا انسانین ایچرى سینده اولان ایستکلرین اوزونه یامسیندیغی وار دیر. بو اینانجلار اساسلاراق انسان اوغلونون نئجه بیر یسی اولدوغونو اوزوندن اۆزل لیکله گۆزلىرىندن بیلمک اولار.

«من اونو گۆرن کیمی دئدیم دا، او یاخشى آدام دی»

اوزه یامسینان ایچ ایستکلرین ان گۆرکملی سی گۆز دور. دوز سۆز ده، یالان سۆز ده،

یاخشى دا- یامان دا گۆزدن داها چوخ بللی اولموش اولار.

«گۆزونون ایچینه باخیب بیلیم کی، یالان دئییر»

انسان اوغلونون گۆزه گۆرون فیزیکی گوجلریله بئله، گۆزه گۆرونمه یین معنوی گوجلری ده واردیر. معنوی گوجلرین یاخشى - یامان لیغی فیزیکی گوجلره تاي بیر چوخ ایشلری اۆزل لیکه انسان اوغللارینی ائنگی لندیره بیلمک دیرلر.

تورک ائللرینین دنیا گۆروشوندن اولوشان تورک اینانچ سیستمینده گۆروروک، یامانلیق لارا قارشى انسانلار اومود وئریجی اولان بیر سیرا ایشلر اولاشیلیمیش دیر.

او ساي گلمز ایشلرین بیرى ده «گۆز مینجیغی» باغلاماق دیر.

«اوشاغین بوینونا گۆز مینجیغی باغلایاندان اوشاق آز کئفسیز اولور»

«يئنه ده بيلميرم كيم بو اوشاغا گۆز ووروب، يئرده- گۆيده دورمور فقط آغليير، دئديم دا او گۆز مينجىغىنى بونون بوينوندا ن اچميين!»

گۆز مينجىغى چوخراق اوشاقلارين بوينونا يا قولونا باغلانير. كئچميشده بهداشتين از اولدوغوندا ن دولايى كۆرپه اوشاقلارين بير چوخو اوشاق ليق چاغىنى باشا يئتميميشدن تورلو- تورلو كئفسىزليكلره دوشوب اونلارين اوزوندن ده اؤلديرلر.

«قديم بيرينين بئش اوشاغيندا ن بير يا ايكيسى آنجاق بوي- باشا چاتاردى»
كۆرپه اوشاقلارين آتا- آنالارى روحى باخيمدا ن اومودسوزلوقا وارماييب اوشاقلاريندا ن ال چكمسينلر دئيه اينانچ باشچيلارى گۆز مينجىغىنى اولاشديريب آنالار دا آنا اؤدمى، آنالار دا دا آنا سينجى ياراتماغا چاليشارميشلار.

«بير گۆز مينجىغى آلديم اوشاق چپ- چؤور اولوندو»
اينانجلارلا گۆره گۆز مينجىغى نين اوستونده اولان بالاجا- بالاجا خاللار هر بير يامان ليق يئتينر گوجو آرادان آپارماقلا زدهلنميش اولار.

«مينجىغىن ايكي خالى چاتدييب، گۆز وورانين گۆزو چاتداسين»
گۆز وورماق بيرى لرينين- بيرى سينه منفى گوج يامسيتماغا چاليشماسى دئمك دير. بيرينين قازانجا دوغرو يورومه سيني گۆرن بير آيريلارى اونا «دورا» دئيه بيلمسلر ده اونون حاققيندا ياخشى اولمايان فيكىرلىرلى آغيزا گتيرمكله اونون روحونا قارائليق كؤچدورمه يه چاليشميش اولورلار.

«دئدى- دئدى آدمى يىخار»
شفاهى كتيبهرلريميزه وارديقدا دنيا گۆرموش آتا- آنالاردا ن ائشيديريك «هر كيم اونون- بونون دئمه سيني سايسا اونون روحونا قارائليق چؤكر اما سايمايان آدامين روحونا قارائليق چؤكمز كى هئچ، گونو- گوندن قاباغدا گئتميش اولار.»

اصلينده ده ائله سؤزون دوزو بودور. مبارزه روحو هر كيمده اولموش اولسا يا هر كيم اؤزو- اؤزونده مبارزليق روحونو يوكسيلميش اولسا او آدم يئنيلمزليگه چاتار.

«كئفسىز آدم بير وار دئيه واى اؤلدم، بير وار دئيه هئچ زاد اولماز منه نه اولوب كى!»
اينانجلارين بوتونلوگو انسان اوغلونون ياشايشيندا اوز وئرن ايشلردن يادا ياشانميش اولايلاردا ن آرايا گلميشلر. هر بير اينانچ بير ياشانتي نين آجى يا شيرين بارى دير. او بارلارين بيرى ده «گۆز مينجىغى» دير.

«ياشايش تارلاميز اينانچ جوجرتميش»

◆ كلفچەنى بوشونا فيرلاتسان بوشلۇلار گلرلر قايىيا

«فيرلانماق وارليغين ترپشەجك دە اولدوغونو بليرلەيير. آخى دنيا فيرلانير»
 اينانجلارا گۆرە وارليقدا هر نه فيرلانماقدا دير. آما بو فيرلانىش چوخ-چوخ بوروشوق بىر
 بىچىمدە بىچىملندىگى اوچون عادى باخيشلارلا هله-هله باشا دوشولمز! البتدە بىر چوخ
 ايشلرين اولدوغونا تاي چوخونلوق بىلمەيە-بىلمەيە بو فيرلانمانين، بو چپ-چۆۋۈر اولمانى
 دىلە گتيرنلردن داها دا اوستون دىلە گتيرميشلر.

«هئچ بىلمە ديم عۆمروم نئجە گلدى- نئجە گئئدى»

«نه تئز سحر، آخشام اولدو»

«آي لار ائله اۆتوشوركى، هئچ آدامين روحونون دا خبرى اولمور»

«گليملى- گئديملى دنيا»

«بو گون- بو گون دوغولار، دونن- دونن قورتارار»

«آدام دئير بس اوشاقلېغيم لاپ ائله دونن ايدى بالا، آما او گونلردن اوتوز ايل اۆتوشوب»
 بو گلدى- گئدرلى ليكلر، بو آلت- اوست اولمالار اسكى اينانجلار دا، اۆزل ليكلە تورك
 اينانجلاريندا دنياين فيرلانماسى، دۆۋر وورماسى كىمى آنيلىر. بو آنيلىلار دا «فلک»
 آدلانان بىرىسى ايله ايلگى لنير. بئله دوشونولور كى، وارليغى فلک فيرلانديرير. بو فيرلانمادا
 دا بىر سىرالارينين قازانچى بىر سىرالاريندان قات- قات يوخارى اولور. ياشايشىمىز
 متنيندە فلک دن بىر چوخ سۆزلر گئدير. اينانجلاريمىزدان دوغولان ادبياتىمىزدان توتوموش
 فرهنگىمىزدە، تۆرەمىزدە، ايليشكى لرىمىزدە، تارىخىمىزدە،... فلکين ايزلرى گۆرونور.
 ان اسكى «باياتى» لارىمىزدا يا «آغى» لارىمىزدا فلک دن دۆنە- دۆنە سۆز گئدير.
 اۆرنك اولاراق بۆيوك تورك خاقانى آلپارتونقانين (افراسياب) دنيادان كۆچمەسى ايله
 باغلى اولان آدليم آغى لارين بىرىندە سۆيلەنيلىر:

«آلپ ارتونقا اۆلدومو»

اۆولك (فلک) اۆجون آلدىمى»

يا بىر باياتى دا سۆيلەنيلىر

«عزىزيم اويون اوينار

داغلاردا قويون اوينار

فلک من له قانلى دير

منيم له اويون اوينار»

«آراز سندن کیم کئچدی
 کیم غرق اولدو، کیم کئچدی
 فلک گل ثابت ائله
 هانسی گونوم خوش کئچدی»

اینانجلاردا فلک دنیانین چارخینی فیزلاندیران دیر. انسانین باشینا گلن اویونلارین بیر چوخو اوندان ساری گؤرسه نیر. فلک چوخ آجیماسیز، رحم سیز بیر یسی کیمی گؤرسه نیر. هئچ نه یه باخمیر! هئچ نه یی دوشونمور! یالنیز اؤز ایشین گؤرور. فلکین آجیماسیز لیغیندان دولایی اولاراق دا، انسان اوغللارینین چوخونلوغو فلکدن گیلئیلی دیر لر کی، او نییه بیز ایسته یین کیمی فیزلانمادی، نییه بیز دئینلری قویمادی کورسو باشیندا اوتورسونلار.

«آی فلک، آمان سنین الندن»
 فلکین اوزو قارا اولسون اوزومو قارا ائله دی»
 «فلک توافیمیزی یامان ووردو- داغیدی»
 «فلک اول گوندن بیزینن دوز دئمه دی کی، دئمه دی»
 «فلک بیزینن یامان اویون اوینادی»
 «سن سایدیقلا رینی سای، گؤز فلک نه لر سایاجاق»

ملی اینانجلارین بیلگه لری سایلان آتا- بابالاریمیز هر بیر اینانجی فیزیکی اولاراق ترسیم ائتمه گه چالیشمیشلار. اؤرنک اولاراق ایشیقلیق دنیاسینی «ال داشی» آدلانان داشلاردا قارنلیق دنیاسینیدا «دئو داشی» آدلانان داشلاردا گؤز قاباغینا گتیرمگه چالیشمیشلار. وارلیغیدا بیر ائکیز- تاییلی آنا اولاراق بؤیوک حیوانلاردا اؤزل لیکله اینک یا اؤکوزده تاسارلامیشلار. اینک یا اؤکوزون قارنیندا هم ایشیقلیغین همده قارنلیغین وار اولدوغونو عادی ملته دوشوندوروب وارلیغی اونلارا اوخشاتمیشلار.

* آرتیرمالی ییق بو اینانجین آردی اولاراق گونو بو گونده اینک بیر سیرا ملترین ایچر یسینده قوتسال ساییلیر بعضی لرینده ده چوخ- چوخ قوتسال لاشیب خرافاتدان دا او یانا کئچدیر یلیب. اما تورک ملتینده، تورکون یالنیز بیر اوستون گوجه ایناندیغی اوچون، هئچ بیر حیوان قوتسال لاشما آلانی تاپا بیلمه میش دیر.

اینانجلارین فیزیکی اولاراق، گؤزه گؤرون لرده تاسارلاییب عادی ملت، اوچون اینانجلاری راحتجاسینا منیمسییه بیلمه سی یا اینانجلاری ملّتن هامیسی نین دوشونه بیله جک لیگینه

گتيريلمه سى قونوسوندا «فلک» عموم ملت اوچون گيرده شکلىنده اولوب فيرلانماق حاليندا اولانلاردا بيجيم لنميش دير. اؤرنک اولاراق فلک «دگيرمان داشى»- ندا يا «جهره»- ده يا «کلفچه»- ده بيجيم لنميش دير.

عموم ملت کلفچه نين، چارخين، دگيرمان داشى نين، جهره نين فيرلانماسى نى، فلکين چارخينين فيرلانماسى بيلميشلر يادا اونا اوخشاتميشلار.

«فلکين چارخى بوش- بوشونا فيرلانماز» دئيرک ده، کلفچه نين يا آيرى لارينين بوش- بوشونا فيرلانماسى ياخشى بيلمه ميشلر. بوشونا فيرلانماغى بوم- بوشلوقا چاتما، هر نه يين هئچ- هئچ ليگينه چاتماسى، گرچک لرين يالان لنماسى سانميشلار. بوشلوقا چيخماسينلار دئيه ده، کلفچه نى بوشونا فيرلادان هر بير كسه اؤزل ليکله کلفچه نى يا ال دگيرمانى نى بوشونا فيرلاتماقدان خوشلانان اوشاق لارا بويورموشلار:

«آى بالا اونو بوشونا فيرلاتما بوشولار گلر قاپى يا»

◆ دنيا ديشمک «اؤلوم»

كاينات ذرهلردن اولوشوبدور. اساطيرى باخيشلاردا كايناتين هر بير عنصرنون جوهره سى سو دور! هر نه سودان باشلانيب بير چوخ آيرى- آيرى عنصرلارين قيليغينا دوشموش اولسادا، سونوجدا يئنه اؤز ذاتينا قايتيميش اولاجاقدير.

تورک ائللرينده بير انسانين اؤلومونده «فيلان كس ده دنياسى نى ديشدى» سؤيله نيلر. شفاهى كتييه لريميزه وارديقا گؤروروك «دنياسى نى ديشمک» سؤزونون كؤكو تورک ائللرينين مللى اينانجلارنى اولوشدوران تورک ائللرينين دنيا گؤروشوندىن مايالانير.

«اؤلوم قورتولوش دئييل! بير باشلانىشى گرچك»

توم تورک ائللرينين اؤزل ليکله اوغوز ائللرينين دنيا گؤروشونه گؤره كايناتدا هئچ بير عنصر آرادان گئتمير، هئچ بير عنصردا آرايا گلمير! يالنيز كايناتدا اولان عنصرلار دون ديشيرلر.

«يئنلى لشمک اوچون چوروير انسان»

سينه دن- سينه يه گليب چاتميش سؤزلرى يان- يانا قويدوقدا آداما بئله گلير كى، اسكى زامانلار بئله دوشونولورموش كى، انسان عنصر و انسانلىق قيليغينا دوشمهدن اؤنجه، بير چوخ بيجيملره يا قيليقلاردا دوشوب ان سونونجو اولاراق انسان قيليغينا دوشور كى، بو قيليق ديشمه لرین هر بيريسى دنيا ديشمک سانيلير.

«چوخ- چوخ ساده لشميش بير باخيشدا، دنيا ديشمک بئله دوشونولور كى، انسان اؤله رك توپراغا قوبلانير، توپراقدان اوت چيخير اوتو قويون يئيبير قويونو انسان اوغوللارى

يېڭى بىسە نىرلر انسان اوغلو اولور قايىدىر توپراغا توپراقدان يىئنه ده...»
 چوخ- چوخ اسكى زامانلاردان اوزو بو يانا، دنيا دىيشمك قونوسوندا تورك ائللرينين آغيز
 ادبياتيندا توركلرين دنيا گۇرووشوندىن مايالانميش بير نچە سۇز گونو بو گونە دك
 ياشامقادير. او سۇزلر بونلارديرلار:

۱. باشينيز ساغ اولسون

۲. توپراغى بول اولسون

۳. گۇدەسى توپراغين روحو گۇيلرين

◆ باشينيز ساغ اولسون

باشينيز ساغ اولسون دنياسينى دىيشميشين گئديشيندن اونون قالانلارينا اوز گتيرميش
 كدرين كئچرگين اولماسينى ديله ييب اولنلار توخداقلىق وئرمك اوچون سۇيله نيلير.

◆ توپراغى بول اولسون

توپراغى بول اولسون سۇيله مك توپراغين داها دا قوتسالليغين ديله گتيرمكله دنياسينى
 دىيشميشين بۇيوكلوك ايچريسينده اولماسينى آرزو ائتمك دير.

◆ گۇدەسى توپراغين روحو گۇيلرين

گۇدە جيسم دئمك دير. جيسمين ان بۇيوكلوگو دنيا دىيشيميندن سونرا توپراغا
 قووشماق دير. روخوندا ان بۇيوكلوگو جيسمدن يوخاريلاردا يئر توتان گۇى وارليقلارينا
 سارى يۇنلمك دير. البته كى گۇدە نين توپراغا قووشوب توپراغا قاريشماسى كيمى
 روخوندا گۇيلره قووشوب گۇى وارليقلارينا قاريشماسى آرزو ائديلير.

«قديم دئيرديلر روخ بدنن آيريليپ تميزليگى بويدا تميزليكلره قووشار. ائله روخ وار كى،
 گونشه، ائله سى وار آيا، ائله سى وار اولدوزلار، بولوتلار... قووشار! ائله روخلاردا وار كى،
 چيركين ليكلريندن، قارانليقلاردان سونرا هئچ نه يه قووشا بيلمزلر.»

◆ قاريشقا

انسان اوغلو اوچون منيمسنىميش بير اينانچ اۇزونو اونون هر بير باخيش آچيسندا
 گۇرستميش اولور.

«باخينجالار اينانچ گونشلىرينه سارى»

كایناتا اولونان باخیشلار دا، اینانجلاردان سو ایچیرلر دئمیش اولساق، هئچده یانیلما میشیق. دئمک کایناتا وار اولان هر بیر جانلی یا جانسیز اینانجلارین اؤلچوسویله عیارلانیب اولنارا او یغون آد آلمیش اولورلار.

«آد باخیشین گؤسترگه سی»

انسان اوغلونون اینانچ باخیشلاری بوس- بوتون جانلیلارین اوزرینه کؤلگه سالماغا جان اتدیقدان سونرا ان آزی انسان یاشاییشی ایلا ایلگی ده اولان بیر چوخ جانلیلارلا جانسیزلاری قاپسایا بیلیمیش دیر.

«هر نه اینانچ ساللاشدیر یلمیش»

جانسیزلارلا اینانجلارین ایلشگی سی دورسون بیر یانا، جانلیلارلا اینانچ ایلشگی لری داهادا ماراقلاندریجی اولموشدور. بو آرادا انسان اوغلونون بؤجک لرین هامیسیلا اؤزل لیکله «قاریشقا» یلا ایلگیلی اینانچ باخیشلاری اولموشدور.

«قارا قاریشقا قارا گونلو، آل قاریشقا آغ گونلو»

انسان اوغلو کایناتی یاخشی ایلا- یامانین، یا ایشیقلیق لا- قارانلیغین ائکیزلیگیندن آرا یا گلدیگینه اینانان گوندن اوزو بری! ایستر- ایستمز یاخشی- یامانلیغی هر نه ده گورمک ایسته میشدیر. باخ ائله تام بو اوزدن ده ایلکه لرینین ایزلری گونوموزه دک گلیب چاتا بیلیمیشدیر.

«ایپین اوجونو توت گئت»

ائل آراسی قاریشقایا ایکی چئشیدده اولدوغوندان دولای ایکی آد وئرمیشلر:

۱. ساری قاریشقا

۲. قارا قاریشقا

◆ ساری قاریشقا:

بو قاریشقانی ائل آراسی ساریلیغیندان دولای یاخشی قاریشقا تانیپارلار. ساری اسکی اینانجلاردا گونش له- ایشیقلیق لا ایلگیلی اولان بیر بویا دیر. ساری یا گونشه اولان اسکی سایغیدان دولای، سون مین ایله ده اینانچ دیشیمیلرینده ده اسکی اینانجین ائتگیسی اوزریندن ساری قاریشقایا یاخشی لیق گؤزویله باخماقدان دولای، اونا «امام قاریشقاسی» سؤیله نیلمیشدیر.

«ساری قاریشقانی آیاقلاسان، اماملارین باشی آغریبار»

◆ قارا قارىشقا:

قارا اينانجلار باخيميندان يامانلىق دئمك دير. قارا قارائلىق دنياسى نين بويالاريندان ساييلديغى اوچون قارا قارىشقا يامانلىق گۆزويله باخيليپ، سون زامانلار نين دىنى - مذهبى آنلايىشىندا دا قارا قارىشقا «يزيد قارىشقا» سؤيله نىلمىش دير .

«قىير اوستو دولو اويدو يزيد قارىشقا سىنان»

«اينانجيز يوخدور دئىنلر اؤزوموزو يوخ كى، هئچ قارىشقالار يىمىزى دا تانىمامىشلار»

«بؤيوكلو گوموزو - كيچيك ليگىمىزدن سورا بيلرسىز»

◆ گول دابان

ياخشى - يامانلىق آنلايىشى وارليغىن هر بير يۇنونه وارا بىلديگى اوچون انسان اوغلونون دنيايا گۆز آچماسىنى دا ايلگىلنديره بيلير .

«ياخشى - يامانداق قىراق هئچ نه يوخدور»

بوتون اينانجلاردا يئنى دنيايا گۆز آچان كۆرپه نين ياخشى گونده يا ياخشى ساييلمايان گونده دنيايا گۆز آچماسى يا او گۆز آچمايلا بيله هانسى ايشلرين اولوب - اولماماسى اؤزل يئر توتماقدادير .

«كۆرپه گۆز آچاندا نه لر ن گۆزو يومولدونو دئىرلر!»

اسكى تورك اينانجلارينين اينانچ دئىشيملىرينه باخمىلاراق گونوموزه دك گليب چاتا بيلمىش ايزلرينه باخدقدا گۆروروك ائللر آرا هله ده كى هله دير، انسان اوغلونون دنيايا گۆز آچماسى يا آياق قويماسى ياخشى - يامان گوجلرله اؤلوچولور!

شفاهى كتيبهرلر يىمىزه آرخالاناراق دئمك اولور كى، انسان اوغللارى اوست - اوسته اوچ جور روح داشىيرلار .

ياخشى روح

يامان روح

اورتاق روح

* اورتاق روحلار ياخشى سى - يامانى اىلا بير گلن انسانلار عاييد ديرلر .

روحلارين يا ائلل دىلى ايله دئسك «تينييت» لر ن اولوشوموندا كايناتى چوخ - چوخ مركب وضعيتده اولموش اولسادا آنجاق ايكي يئره بؤلن ياخشى - يامان گوجلرين تام اولاراق ائتگىلر وار . «ياخشىدان - يامان، يامانداق - ياخشى دوغان بيلمىمىز يوخ»

اولو تانرى نين انسان اوغلونا وئردىگى «اختيار» مسئله سىنى گۆرمزدن گللك اصلا اولاسى دئىيل! اما ذاتى اولاراق انسان اوغللارينين بير سىراسى اوست - اوسته وارليغىن ياخشىلىقلارينين

تمثیلچیسى اولدوقلارى كىمى بير سىرالارى دا يامانلىقلارینىن تمثیلچیسى دیرلر .

«هر كس بير يولون يولچوسودور»

اسكى اينانجلاریمیزدا ایلک گوندن ياخشىلىقلارین تمثیلچیسى اولاي بیلدیگی كۆرپه لره

اثل آراسى اينانچ اولراق، ياخشىلىقلارین سايغیسینا «گول دابان» سۆيله نرمیش!

«گول دابانین آياغى ائوده گول آچار»

اثل بیلیمى اولراق، شفاهى کتبه لریمیز بویورورلار كى، گول دابان سۆيلنمەنین نئجه-نئجه

شرطلری وارايمیش! اۆزل لیکله بو كى، گول دابان سۆيله نیلن كۆرپه نین دنیايا گۆز آچماسى ایلایه

بیلە آتا- آنانین یاشاییشیندا اولان دویونلرین آچیلیشا ساری یۆنلمەسى اولمالی ایدی .

«بو اوشاق دنیايا گۆز آچان گوندن یاشاییشیمین دویونلری آچیلماق یولون توتدورا

اوشاقلا بیلە اورگیمده بیر یاخشى گوج دوغولموش»

اوشاغین دوغوشونو ياخشىلیغین دوغوشو کىمى، دیرلندیرمک ایمکانی اولمالیدی!

اسكى اينانجلاریمیزین اساسلارینا باخدیقا گول دابانا قارشى بیر یامانلىق تمثیلچیسى

اولان بیر آدین یارناماسى ایمکان سیزلاشسا دا زامان- زامان گول دابان آنلايیشى نین

قارشیسیندا هئج ده یاخشى سايیلمايان بیر آنلايیشدا یارانمیش دیر .

«جهالتین باشین ازدیک، ازيلمەدى»

اسكى تورک اينانجلارینین کۆک قايناقلاریندان اولاي بیلن دده قورقود کتاییندا گلیمیش

اولسادا كى، «قىز اوشاغى ائوين گونشى دیر! او ائوى ایشیقلاندیريب کۆنوللری یاشاماق

اوچون ايسينديرندیر! اوغلان اوشاغيدا ائوين» آى «یى دیر! او دا ائوى زیل قارانلىقلاردان

قورويوب گئجه نین گۆزونه سونوگو تاخار!» اينانچ ديشیملریندن آسیلی اولراق، یا هردن

آنلاقسيز لیقلارا اوغراشیلاراق دالدا- بوجاقدا اوغلان اوشاقلارینا «گول دابان» قیز اوشاقلارینا

دا «پ و خ دابان» سۆيله نیلمیش دیر .

«ئوده بیر اوشاغین اۆزوندن سونرا دنیايا گۆز آچان اوشاق اوغلان اولسا اوندان قاباقكى،

قىز یا اوغلانا گول دابان قیز اولسا اوندان قاباق دنیايا گلیمیش قیز یا اوغلانا پ.. دابان دئیرلر

كى، دالینجا قیز گتیرمیسن»

تورک مدنییتینه اساسلانیب «آسلانین اثرکک- دیشیسی اولماز» بویوران آتا- بابالارین

سۆزلرینی اۆرنک گۆتوررک سۆزو بئله یئکونلاشدیرماق اولار كى،

«گول دابانلىق ياخشىلیغا دیر! اثرکک- دیشیلیگه دئییل!»

«یاخشى- یامان اولماقدا اختیار وار»

۷ سئوگى

۸ سايغىنلىق

۹ قوتساللىق

اسكى تورك اينانجلارينين قايناقلارىندان ساييلان «اوغوز نامە» دە كايىناتين اولوشومونو وار قىلان عنصرلار ين «گون، آى، اولدوز، گۆى، داغ/يئر و دنيز» آدى اوغوزخانين ائولادلارينين آدى اولاراق گليىر. آدى چكىلن عنصرلار ين هر بيريسى اؤزونە گۆره اؤزل بير گۆزل ليكلر داشيميش اولسالار دا، اونلار ين هئچ بيريسى يارانيشين اساس جۇهرەسى اولان «سئوگى» عنصرونون آغير ليغىنى داشيىاجاق اولايلىميرلر! آما بو بۇيوك يارانيشين گۆرسىم باخيمىندان كىچىك سايىلاجاق بير عنصر «يلىك آدم» اساس آلتى كۆكون اؤزل ليكلە يئر- گۆيون گۆتورجك اولايلىمەدىگى «سئوگى» عنصرونو تام اولاراق گۆتورجك اولور!

سئوگى عنصرونو گۆتورجك اولايلىلن يلىك آدم يايلىك انسانين سئوگىيە جان آتماسى ايلاي كايىناتين وار اولماسى تاماملانمىش سايىليىر.

باخ ائلە بو اساسدا دا يئر اوزونون هر بير ملىتىنە تاي تورك ملىتى دە يئدى سايىنا اؤزل بير باخيش تاپاراق، هر آلتى گوندن سونرا كى، يئددىنجى گونو سئوگىيە- سئوگى دويماقدان سارى دىنچليگە چىخىب هفتەن ين يئددىنجى گونونو او بيرى گونلردن آيرىجاسىنا كئچيرمك ايستەيىرلر.

«قدىمدن انشيتىمىشيك كى دئيرلر، يئر- گۆيو آلاە آلتى گوندە يارادىب يئددىنجى گونودىنچە چىخدىغى اوچون انسانلار جمعە گونلرىنى ايش- ايشلمكدن ال چكىب دىنچە چىخارلار.»

آلتى عنصر «گون، آى، اولدوز، گۆى، يئر و دنيز» اكلن سئوگى عنصرونا كايىناتين يئددىنجى عنصر اولاراق اينانچ گتيرن انسان اوغلو كايىناتين يارادانى اولان اولو تانرىنىدا بو يئدى عنصرون باشيندا گۆرمك ايستەيىر آنجاق انسان اوغوللارىندان اولو تانرى يالنىز ائلە بير آديم يوخاريلاردا اولماسين دئىە سىگىز سايىنا سايغىنلىق باغىشلار يارق اولو تانرىنى كايىناتين عنصرلارىندان بير قات يوخ بلكە ايكي قات يوخاريدا دوشونەرك تانرى اوچون ميندە يوخ! ميليونلاردا بير انسانين الى چاتاجاق اولان سايغىنلىق سويىيەسىندن بير قاتدا يوخاريا قالدىريب دوققوزونچو قاندا قوتساللىغى اولو تانرى اوچون دوشونموش اولور!

ائىل بىلىمى آچىسىندان باخدقدا آرتيرمالى يىق يئدى، سىگىز، دوققوز سايلارى اوچون ياشايىشىمىز ين متنىندە مىلى اينانجلاريمىزدان قايناقلاراق، بير چوخ گۆزە چارپىجى ايشلر ياشاماقدا دير. او ايشلرين باشيندا اولاراق يئدى سايىندا هفتەن ين بۇلگوسو، سىگىز سايىندا

کایناتین دۆرد بیر یانیندان هر بیر یانینا واران سگگیز قاناتلی اولدوز دامغالاری! اۆزل لیکلمه
 بایراقلاردا وار اولان سسککیز قانادلی اولدوز، دوققوز ساییندان دا ایلین دوققوزونجو آیینین
 باشا چاتماسی گنجهسی کی، چیلله گنجهسی آدلاناراق اولو تانرییا اوزون سورجلی اولان
 قارانیققدان ساری ان احتیاج دیولان گنجه!
 «سئوگنین سایغینلیغی قوتساللیغی اولاشدی»

◆ آذربایجان - آذربایجان تورکجهسی

بوس- بوتون دیلرده اولدوغو کیمی تورک دیلینده اۆزل لیکله آذربایجان تورکجهسینده سس
 دیشیملری زامان سورجینده دیلین کئچیب- گلدیگی آشاملاردا اولوبدور، اولاجاقدا!
 سس دیشیملری اوزده چوخ ساده گۆرونموش اولسالاردا کۆکده بیزیم بیر چوخ یارانان
 یئنی- یئنی آدلارلا آنلایشلارین باشلانغیج قاپیسی اولموشدورلار.
 سس دیشیملری اساسیندا بیر چوخ ائل آدلاریمیز یئنی- یئنی آنلاملارلا تاریخ
 سوره جی اورتایا چیخیب، گونو بو گونه دک یاشاماق ایمکانی تاپمیش دیرلار.
 اؤرنک اوچون آنا وطنیمیز اولان «آذربایجان» آدیندا بیز بو سس دیشیملرینی
 یئرلشدیردیکده سوی کۆکوموزده یئرلشن بیر چوخ ائل آدلارینی گۆرمک اولور کی، ایندی
 بو آدلارین بیر چوخو بیزیم یئر آدلاریمیزدا یاشاماقدادیرلار.

آذربایجان = آذر + بای + جان

آذر = آذ + ار

آذ = ذ + س = آس

آس / CVC = کۆکده سسلی له باشلایان سؤروموز یوخدور؛ کۆکلریمیز سس سیز +

سسلی + سس سیز /

آس = هاس

هاس = ه ~ خ = خاس

خاس = کاس

کاس = ک ~ گ = گاس

خاس = آ ~ و = A ~ U / خوس / کوس / گ / وس / ق / وس / هوس / ... /

آز = CVC = هاز

ھاز = ھ ق = قاز
 قاز = ق ~ ک / گ / خ = کاز / گاز / خاز
 خاز = قالین & اینجه = خز
 ھاز، ھز / قاز، قز / کاز، کز / گاز، گز
 آذ = آو = A~U اوز
 اوز = ھوز / خوز / کوز / گوز

آذ + ار
 ار = ھر = کر = گر = قر
 کر، کار / گر، گار / قر، قار، خار
 ار = اور
 اور = ھور / کور / گور / قور / خور
 ھار / کار / گار / قار / خار

سس دیشیملریندن دولایی اورتایا چیخان آدلار اصلینده بیزیم سوی کؤکوموزده دوران ائل
 آدلاری دیرلار. بو آدلارین چوخونلوغو تورک توپراقلاریندا بولونان یئر آدلاریندا یاشاماقدادیرلار.

◆ قورقود - قور اوغلو

تورک اینانجلارینین تمل لرینه باغلی اولان گونش آنانی بو اینانجلارین ان اؤنملی
 عنصرلاریندان سایماماق بو اینانجلاری دوغرو - دوزگون باشا دوشمه مک دیر دئییه، اوغوز
 ائلرینین اوسطوره لرینه باخدیقدا توم تورک ائلرینین میللی اینانجلارینا تای گؤروروک، گونشین
 ایلک چیخیشی نین ایشیملاری سویا دیدیکده سودان ایکی انساننی عنصر یارانیر. بو ایکی
 عنصرون بیرینجیسی انسان اوغلونون روحی باخیمدان بؤیوکلوگونو اؤزونده داشییان «دده
 قورقود»، ایکنجیسی ده تورک ائلرینین دؤولت چیلیگینی تمثیل ائدن «قور اوغلو» اولور.
 شفاهی کتیبه لریمیزه باخدیقدا گؤروروک، زامان سورجینده دده قورقود اؤزلوگونو
 قورو یوب بوس - بوتون دیشیملره باخمایاراق ذاتی ماهیتینی ایتیرمه میس دیر. آما تورک
 خاقانلیغی نین تمثیلچیسسی اولوب هر بیر زامانین اؤزونه عایید اولان قور اوغلولوق زامان
 آشاماسیندا ذاتی ماهیتینی کور اوغلولوغا وئررک خاقانلیق یئرینه ایگیدلیگین تمثیلچیسسی،
 بیر آردا آجیماسیز باخدیقدا عصیانچیلیغین تمثیلچیسسی اولموشدور.

«دده م قورقودا باخما قوراوغلو گونشدن آرا آلميش»
آنلام باخيميندان قورقود گونشين قورلاريندان (شعاعلاريندان) يارانميش روحانى انسان
دئمك دير! قور اوغلو ايسه گونشين قورلاريندان يارانميش خاقان دئمك دير.

گونش آنا

دده قورقود، قور اوغلو

- دده قورقود يالنيز اينانجلارلا ايليشگيلي ايشلره باخراق، قوپوز چاليب ائل آراسى گوى
تانرى اينانجى نين شامانليغيني ائدير!

(مغول شامانچيليغيندا دوهول چالينير)

- قور اوغلو گونشين اوغلو ساييلاراق سياسى اقتدارى يۇنلدير!

كور اوغلو ائل آراسى يامانليغا قارشى باش قالديري.

«كوراوغلولوقدان قور اوغلولوغا سارى يۇنلمهلى ييك»

گوور قالاسى

دوعا- ديلكجه

گونشين ايشغينا، ايشيقلاندير بيزى تانريم

آيين آريليجا، آريندير بيزى آ تانرى

اولدوزلارين دوزنيندن بيزه دوزنلر باغيشلا

گوى آتائين يئددى قاتين، قانيميزا جالا تانريم

آنا وطن- آنا توپراق!

يئر اوزونو آناميز قيل

دنيزلرى، گوى چاپلارى، داش باغرينى سۇكوب- جوشان بولاقلارى

گۇز ياشيندان دورو اولان او سولارى

روحوموزون قانادى قيل

روحوموز دولاسين يئرده، روحوموز گزسين گۇيلرده

اولو تانرى

گۇزل تانرى

اى گوى تانرى

انسان اوغلونا وئريلن سئوگى پاييميزى چوخالت

بيزى عشقين شهيدى قيل!

بيزى سئوگى دويارى قيل!

سئوگى دئيه بيزه درده، درد قىل تانرىم!!!
 دىل - دوداق وورغونو چوخدور، بيزى كايناتا وورغون
 بيزى آيدىنلىغا وورغون
 بيزى دوشونجه يه وورغون يارات، وورغون اۆلدور
 سلام سئوگى يه، سئوگى يه
 سايغى سئوگى يه، سئوگى يه
 سئوگى نىن ايلك باشى تانرىم
 سئوگى نىن سون اوجو تانرى
 اولو تانرى
 گۆزل تانرى
 اى گۆى تانرى
 خانىم تانرى
 جانىم تانرى
 ددهم قورد بويورموشكن
 انشىت
 انشىت سسىمىزى «خانىم هى»
 دىنله سۆزوموز «خانىم هى»
 **

اوغوزنامه ده گلير كايناتىن اولوشوم سورجىنده اۇنجه گونش ياراندى، سونرا گونش آنانىن
 انشى آى آتا ياراندى، سونرا آيىن ياراشىغى اولار اولدوزلار ياراندى.
 سونرا گونشى، آيى، اولدوزلار بىر آرادا توتان گۆى اوزو ياراندى.
 گۆيدىن سونرا يئر اوزو ياراندى. يئردىن سونرا دا يئرله - گۆيون ايلگىسىنى ساغلايان سو
 چاناغلار ياراناراق دىزلر اولوشدو.
 اوغوزون اوشاقلارىنىن آدارىندا گۆرون گون، آى، اولدوز، گۆى، يئر، دىز ياراندىقدان
 سونرا ايش «سئوگى» قونوسونا گليب چاتدى.
 ايش سئوگى قونوسونا چاتىددا كايناتا اولوشان هر بىر عنصر سئوگى نىن آغيرليغىنى
 گۆز اۇنونه آلاراق سئوگى يارارلى گۆرونه بىلمه دىلر! اما بو آرادا اولو تانرىنىن اذنى ايله
 انسان اوغلو سئوگى يه لايىق گۆرونهرك سئوگى نىن بايراقچىسى تانىندى.
 «سئوگى گون آيدىن، سئوگىيه سلام»

♦ اون ايكي ۱۲

اون ايكي مين ۱۲۰۰۰

ياشايشىمىز مېنى ياشايا- ياشايا گۇرمۇزدىن گەلدىگىمىز اينجەلىكلەر دولودور. اصليندە اينجەلىكلەر، يالنىز اينجە بىلەن انسانلار دويۇپ- دوشونە بىلىرلەر.
«يولۇم اينجە، يوكۇم قورقۇشۇم»

اينانچلار باخىمىندان سايىلار اينچە رىسىندە اۆزلىك داشيانلاردان بىرى، بلكە دە ان اۆنملىسى اون ايكي سايى دىر!

ھەر بىر ايلىمىز اون ايكي آيا بۇلۇندۇگۇندىن تۇتمۇش، بىر چۇخ يىرلەردە اون ايكي سايى نىن اۆزلىكلىرىنى گۇرمۇك اولار. اون ايكي سايى نىن ھەر بىر سايى اۆزلىك بىر آنلاملا گۇرۇلشۇرلار. اۆرنىك اوچۇن ايلىن آيلارىندا اولان آيلار بىر بىرىسى اۆزلىك بىر آنلامىن داشىيىچىسى اولاراق، ھەر اوچۇ بىر فصىلى اولۇشۇدۇر بىر بۇتۇو آنلايشىن جارچىسى اولايلىرلەر.
دۇرد فصىلدىن اورتايا چىخان بىر ايل اينانچلار باخىمىندان بىر باشلانىش بىر قۇرتارىشا چاتماسى دىمكىدەر!

اينانچلار گۇرە ھەر اون ايكي ايل بىر دىيشىمىن بىر آدىمى سايلىر. ھەر بىر بۇيۇك يا گۇرە گىلم دىيشىم اينانچلار باخىمىندان دۇرد دنە اون ايكي ايلىن كىچىمەسىلە اولۇشا بىلىر! يعنى ھەر ۴۸ الى ۵۰ ايلدىن بىر، حكومتلرىن دىيشىمى اوچۇن، انسان اوغۇللارنىن دوشۇنچەلەرلە رۇھلارىندا حاضىرلىق يارانىر!

اون ايكي ايللار دىيشىمىلەر بىر آدىم اولماسى اوست- اوستە قالاندىقدا كايانات سويىيەسىندە اولايلىك، دىيشىملىر اينانچلار گۇرە ھەر اون ايكي مېن ايلدە اولۇشا بىلىر!
اۆرنىك اوچۇن كىچىن اون ايكي مېن ايلدە شۇرق دىياسى مدنىت باخىمىندان غۇرب دىياسىندان قات- قات يۇخارلاردا اولمۇش اما كاياناتىن قۇرۇلۇشۇن اينانچلار آچىسىندان باخىدۇر گۇرۇرۇك كى، كاياناتىن دىيشىملىرى آرتىق ايللردىر شۇرق دىياسىندان آلىنىپ، غۇرب دىياسىنا وئىلىپ.

بىزىم باخىش آچىمىزدان غۇربە اولان گىلىشمەلر ان يوكسك سويىيە چاتىقدان سۇنرا ياواش- ياواش غۇرب دىياسىندا پىر- پىتغاشىقلىقلا رىن سايى گۇنو- گۇندىن چۇخالماغا باشلايلاق شۇرقىن آچمازلىغا واران ايشلرى، دوزىن تاپماغا باشلايپ ائلە بىر گۇن گەلك كى، شۇرقىن دوزىنى يىئە دە غۇربىن دوزىنە اوستون گىلىپ، شۇرق اۆلكەلرى غۇربىن تۇرلو- تۇرلو باسقىلارىندان قۇرتارىمىش اولاقچلار.

آرتىرماق گۇرۇر كى، انسان اوغۇلۇنۇن عۇمۇرۇ چۇخ- چۇخ آزدىر كى، كاياناتىن

دېيىشيملىرىنىن ھامىيىسىنى گۆرۈ بىلىسىن. انسان اوغلونون نىيىللىرى بۇيوك دېيىشيملىرى نىيىللىرىن دېيىشدىكىلىرى اوچون انلە دە چوخ گۆرۈر اولايلىمىز يا داھا دوغروسونو دئىك انسان اوغللارنىن مېن دە بېرى كايناتىن گىتىدىگى يولو دوز باشا دوشوب اونو آنا بىلرلر. اون ايكي دن، اون ايكي مېنە گىندن يولون كۆكۈ اينانچىم»

◆ دىل قىسالتما

اينانچلارنى جانلى گۆستىرگەلىرى اوچون جان آتان تورك انللىرىنە بىر چوخ دوشونجەدن يارانمىش اينانچلارنى گۆز قاباغىنا سرگى لىك اوچون ايشلر گۆرۈلۈپ او ايشلرىن اساسىندا بىر سىرا آرما چوخ عادت- عنعنەلرە يارانمىش اولوبدور.

زامان- زامان تورك انللىرىنە اينانچلارنى جانلاندىرما لارلا ايلگىلى بىر چوخ ايشلرىن يا يىرلرىن يارانماسىندان آد آپارماق اولار.

اۆرنك اوچون تورك انللىرىنە اينانچلارنى عموم مىلتىن گۆزۈنە چىكىك اوچون اينانچ اوجاقلارنى يا آيرى- آيرى اينانچ داشلارنى يا اينانچلارلا ايلگىلى اولان اينانچ دامغالارنى يارادىلمىش اولوبلار.

گونو- بوگون بىر چوخ كندىرلىمىزله شىرلىرىمىزدە ياخشى- يامانلىق دنىيالارنى ايلايلىگىلى «ال داشى»، «دئو داشى»، «دوہ داشى»،... گۆرمك اولار.

دامغالارلا ايلگىلىدە بىر چوخ ال ايشللىرىنە اينانچ دامغالارنى اۆزل لىكلە دوغا گۈجلرى ايله ايلگىلى اولان دامغالارنى گۆرمك اولار.

اينانچلارنى جانلى گۆستىرگەلرىندىن بىرىدە اينانچ اولماقدان چوخ عادت- عنعنەيە چئورىلمىش كىمى گۆرون «دىل قىسالتما» داورانىشىدى.

دىل قىسالتما داورانىشى ھر بىر كسىن قارشىسىندا اولايلىك كىمسە اوچون گۆرۈلە بىلر آما ائىل آراسى بو ايش چوخونلوقدا يىنى ائولنمىش بى- گلنىن بىر چاتى آلتىندا ياشايش باشلامالارىندا گۆرۈلمۈش اولار.

اسكى زامانلاردا تورلو- تورلو اولموش اولسادا بو گون دىل قىسالتما داورانىشى بىلە اولور كى، بىرلىكدە قاپىدان اىچرىيە گىرن بى- گلن ائوين آستاناسىنا آياق قويدوقدا ھر كىمىن قاباقچادان يادىندا اولموش اولسا او بىرى سىنىن آياغىنى- آياقلايار كى، بىلەلىكلە دىل قىسالتما داورانىشىنى يىرىنە گىرىپ، قارشىدا اولان كىمسەنى اوستەلىكدە بولونار.

دىل قىسالتما داورانىشى اصلىندە نىمادىن بىر ايشدىر يوخسا آياق- آياقلاماقلا دىل قىسالتما! «گلىنە تاپشىرىدىلار دىل قىسالتما يادىندان چىخماسىن ھا»

خونچا قولچاڭى سولماز بالايى

بىزىم قوھوملار يىمىزىن خىيرىندە - شىرىندە ھەمىشە ئام اول ئادام ھازىر ايدى، ايندى دە ئىلەدەر.

اۋز ئاتامىن تەرىفى اولماسىن، اما ھەمىشە ھامىيا تەمناسىز كۈمەگى كىتىپ، بو ايشى دە اور كىدن سئو - سئو گۇروب و من دە بونا شاھىد اولموشام.

قوھوم، تانىش، قونشولار بايرام خونچاسىنى يوللاياندا دا ئانامدان خواهىش ائىدرىلەر كى، قولچاق بىزەسىن. قولچاغا چوخ بۇيوك قايغى و دقت ايله پانېق دان اولان پارچا چكردى، ئىلە كى كامىل ياپىشىسىن آڭىنە.

بو پارچالار دا معمولا ئاتامىن تىركۇنىكلرىن اولاردى!! قولچاڭى دا مىندن آلاردى، من دە اۋر گىشىشىدىم كى

سئو - سئو قىدىمى قولچاقلارىم كى، داش تىكىن ايدىلەر و بو ايشە اويقون ايدىلەر وئىم.

يادىمدا دىر بو قولچاقلارنىن ئىلە داواراناردى كى، ئىلە بىل دوغوردان اوشاقدىلار.

پارچانى بوتون بدىنە چكىدن سونرا ايسلانېلىمىش «ترە توندە» يى دە ھوصلە ايله موڭاواونىن اوستونە چكردى ئىلە كى، بىر لايە چوخ اولسىدى جورندە ياخشى دورمازدى، سورا بىر مئۇمىئى اىچىنە قوياردى دۇرەسىنە دە بوغدا تۇكردى.

بوندان سورا مىنىم ايشىم باشلاردى. گوندە نىچە دفعە بونو سو سېن ايله سولاردىم و گۇيرەمەسىنى گۇزلردىم. نىچە گونلر سونرا ھازىر اولاندا، بىزەمك نوبتى اولاردى، گوشوارا تاخاردىق، بىلرلىك سالاردىق، ماتىج وىراردىق و گلېن خونچاسى نېن بىزگى اولان «قولچاق» ھازىر اولاردى!

مقاله

- سؤز. آیدین خلفی زنگیر
- نقش پیامبر اسلام در ادبیات شفاهی. مظاهر طهماسب پور
- تاریخیمیزی یاشادان آدلار. غالبه حاجی یثوا/ سمیه سلوکی
- نگاهی به لهجه‌های محاوره‌ای زبان ترکی در منطقه چهاربرج. احمد جوادى چهاربرج
- ترمینها و اصطلاحات مربوط به پختن نان در چهاربرج. احمد جوادى چهاربرج
- یاشماق. امان محمد خوجعلی/ ویدا حشمتی
- بیر آدین آنلامی - کورشاد/ گورشاد. آیدین خلفی زنگیر

سۆز آیدین خلفی زنگیر

خانیم قازان! اونیم آنلا، سۆزوم دینله^۱....

***

«ایضاحلی لوغت ۲» سۆزلویوند «سۆز» کلمه سی آلتیندا بو آنلاملار آچیقلاشمیش دیر:

۱. بیر شئی و یا حادثه حاقینداکی، آنلایشین سسله ایفاده سیندن عبارت

اولان نطق واحدی، کلمه.

۲. دلیل، نطق.

۳. دانیشتیق، سؤیله نیلن شئی، نطق.

۴. امر، گؤستریش.

۵. وعده.

۶. چیخیب دانیشماق اختیاری، چیخیش اوچون اجازه.

۷. سۆزلری / سۆزلرینه موسیقی یازیلان ادبی متن.

۸. فیکیر، ملاحظه، رأی.

۹. ایش، حادثه آنلامیندا. (دانیشدیغین احوالات چوخدانین سۆزودور)

۱۰. شایعه، خبر. (اورتالیقدا سۆز دولاشیر). سۆز چیخماق.

سۆز آچماق، سۆز آلتیندا قالماق، سۆز آرامیزدا قالسین، سۆز آتماق، سۆز دیمک، سۆز

دؤیوش دورمک، سۆز گولش دیرمک، سۆز دوشمک، سۆز ائله مک، سۆز گلیشی، سۆز

۱- گونئیلی ح.م، دده قورقود کیتابی، تهران، اندیشه نو یاییں انوی، ۲۰۰۸، ۳۳۶ صفحه. ص: ۱۱۶، ص: ۸۳.

2-Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. III cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 712 səh.

گزدیرمک، سۆز قوشماق، سۆز قويماق، سۆز اولماق، سۆز سالماق، سۆز توتماق، سۆز وئرمک، سۆز یوخ، سۆزه باخماق، سۆزه گلیمک، سۆزو بیر یئره قويماق، سۆزو اؤتمک، سۆزو کئچمک، سۆزو اوتماق، سۆزو اوزاتماق، سۆزو یئره دوشمک، سۆز قایتارماق، سۆزون دن چیخماق، سۆزو آغیزدا قويماق، سۆزو کسمک،...

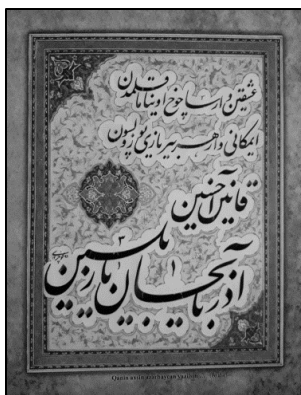
***

«بؤیوک تورکجه سۆزلویو»¹نده «سۆز» حاقیندا بئله یازیلیر:

۱. بیر دوشونجهنی اکسیک سیز اولاراق آنلادان کلمه دوزومو، لاف، کلام، قول.
۲. بیر و یا بیر نئچه هئجadan اولوشان و آنلامی اولان سس بیرلیگی، کلمه، سۆز جوک.
۳. بیر قونونو یازی لی اولاراق آچیقلاماغا یارایان کلمه دوزومو.
۴. کسین لیک قازانمایان خبر، سؤیلنتی.
۵. بیر ایشی یا پاچاغینی کسین اولاراق وعد ائتمه.
۶. موزیک پارچالارینین یازی لی متنی، گفته.

***

آتالاریمیزین باخیمیندا «سۆز» باشقا آنلام دا داشیییر. سۆز دوشونجه محصولو اولاراق انسان شخصیتینین بیر بلیرتیسی ساییلیر. آتالاریمیز دئییب:

«دانیشماق گوموش دور سه، سوسماق قیزیل دیر»
دانیشیق اونسییت واسطه سی اولسا دا، آز دانیشیق
همیشه مقبول اولوب دور. چوخ دانیشماغین خوشا
گلمز اولدوغونا گۆره چوخ لو دئییم لر یارانمیش دیر:

دمشک:

گاوزار:

یانشاق:

سئیرک:

آتدیغینی - توتدوغونو بیلمه یین:

...

1-Büyük Türkçe sözlük, Bu sözlük Farabi tarafından Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğündeki kelimeler ve tanımlamalar dikkate alınarak hazırlanmıştır. PDF

بلکه ده تورکون یاشام طرزی آز دانیشماغی گرک دیریدی، دانیشیقدان چوخ، عمله اوستونلوک وئرن تورک انسانی ساعات لارلا دانیشماق یئرینه، سینه سینده سؤز داغار جیغیندا ساخلادیغی سؤزون جؤوهری اولان آتا سؤزو ایله یئری گلن واختدا ایسته یینی بیر جمله ایله چیلخا شکیلده مخاطبینه یئدیردیدی. تورکون مَثلی ده آتا سؤزو کیمی بیر باشاغلدی یا حیاتین رئال پارچالارین دان یارانمیش حکایه ایدی.

گئدهرک سؤز مقدس لیک روتبه سی قازانیر. بیر باشا حاق قاینایندان گلن سؤز مقدس وحی اولورسا، انسان آغزیندان چیخان معنویت یوکلر سؤز ده بو قوتساللیق دان پایینی آلیر. دوشونجه لریندن تام آنلامی ایله «سؤز» جوشوب گلن، مختلف یئرلرده فرقلی آدلارلا تانیان سؤز اوستالاری «اوزان لار» میدانا گلیر. معنویت پای اولمایان سؤزون تورکون عمومی دوشونجه سینده یئری یوخدور. سؤز - صحبت دئییلن بوش دانیشیغا خوش باخیلمیر. اونا گؤره سوسماق ووقار و آغیرلیق ساییلیر.

سؤزه بو آچی دان باخندا آتالار سؤزونون یارانماسی نین ندنی آز - چوخ اؤزونو گؤستریر. بو دورلو سؤزلرین هر بیر یی کتابلیق دیر، اما اولان اوستو بیر شکیلده بیر کیتابلیق قاورام بیر عبارتیه سیغدیریلیمیش دیر.

مختلف کولتورلرده «سؤز» ون بو درجه اؤنمی اولدوغو اوچون یازیلی متنه باخندا اوستون ساییلیردی. یازیلی متن یالان - دوغولوق باخمیندان اعتبارلی اولایلمیردی. اما دئییلن سؤز هانسیسا اعتبارلی بیر شخصین آغزیندان چیخیردی سا حجت ایدی. بوتون گؤزل سؤزلر ده بئله شفاهی صورتده آغیزدان - آغیزا داشینیردی. ^۱ بئله اولماسایدی دنیانین بیر چوخ یئرینده اگه منلیک سورموش تورک لر اولدوغو یئرلری کتیبه ایله دولدوراردی.

ائل ده اولان توره و عنعنه کورشالماغا باشلایینجا، حکمت دولو بو دورلو سؤزلرین ایت - بات قورخوسو اونلاری یازدیرماغی گرکدیردی. انسان اونون قایغی سینا قالیب یازیلی صورتده اونو قوروماغا قالدیشینجا، اونو تولید ائدن دوشونجه یه دایاندی. اونا گؤره قیزیل حؤکمونده اولان بو سؤزلر اسکی لشدیکجه دیری آرتیر.

...

ددهم قورقوت گلوبن بوی بویلا دی، سؤی سؤیله دی، بو بوی دلی دومرولون اولسون، من دن سونرا آلم اوزان لار سؤیله سون! آلنی آچوق جومرد ارن لر دینله سون! - دئدی.

۱- قرآن دا ایلک ایلر لشفاهی صورتده ساخلانیردی.

یوم وئره ییم خانیم:
 یئرلی قارا تاغ لارین ییقیلماسون،
 کؤلگه لیجه قابا آغاجین کسيلمه سون،
 قامین آقان گؤرک لو سویین قوروماسون،
 قادیر تانگری سنی نامرده محتاج ائتمه سون،
 آغ آلتوندا بئش کلمه دعا قیلدیق قبول اولسون،
 بیغیشدورسون دوروشدورسون گوناھینیزی، آدی گؤرکلو محمدہ باغیشلاسون،
 خانیم هئی! ^۱

۱- گونئیلی ح.م، دده قورقود کیتابی، تهران، اندیشه نو یایین ائوی، ۲۰۰۸. ۳۳۶ صفحه. ص: ۱۱۶.

نقش پیامبر اسلام در ادبیات شفاهی (خالق ادبیاتی) آذربایجان مظاهر طهماسب پور

سن ای خاطره سی کؤنلومه همدم،
آدین دوشمییب دیر دیلیمدن بیر دم،
یا رب وارلیغی نین گؤزل لیگیندن،
بوتون کائناتا زینت وئریب سن.

محمد عشقیله یانماسا اورک،
عشقین چمنینده آچلماز چیچک
سن ای معنالارین معراجی اولان،
سنین معراجین دیر سونسوز آسمان.

بسم الله الرحمن الرحيم

♦ نقش پیامبر اسلام در ادبیات شفاهی (خالق ادبیاتی) آذربایجان.

ظهور اسلام و وجود مبارک پیامبر اسلام (ص) تاثیر عمیقی بر ادبیات شفاهی آذربایجان و عاشیق ادبیاتی گذاشته است. بعد از اسلام شعرها و منظومه ها از نظر فصاحت و بلاغت و توجه به جنبه های ادبی، جلوه ای خاص داشته است و شاعران، سخنوران و نویسندگان که اثر جاودانه ای خلق کرده اند رعایت اصول ادبی را سرلوحه ی کار خود قرار داده اند؛ متن قرآن کریم نیز از لحاظ ادبی در سطح بالایی قرار دارد غنای آن در زیبایی و رسایی هر انسانی را که تا حدی با هنرهای ادبی سرکار داشته باشد، به وجد می آورد. و این که در قرآن کریم قافیه، فصاحت و بلاغت موج می زند منشاء آفرینش اشعار مختلفی با درون مایه ی قرآنی و اخلاق اسلامی و ترویج مبانی دینی می باشد.

ادبیات شفاهی و یا خلق ادبیاتی آمیخته از باورهای دینی و اعتقادات می باشد عاشیقها

ساز بر سینه گرفته و از توحید، عدل، نبوت اشعاری می‌سرایند و از وجنات نبی خدا و اهل بیت گفته و بر شأن این بزرگان شعر سروده‌اند هر شعری را که، سروده‌اند از الهیات و آیات قرآن کریم و نهج‌البلاغه و احادیث پیامبر (ص) فرمایشات حضرت علی (ع) و امامان معصوم الگو گرفته‌اند.

عاشقی‌ها (اوزانلار) از اول تاریخ در جوامع ترکان دنیا همراه و همراز مردم بودند و از همان ابتدا عاشق حق، عدل، مساوات و برادری بوده‌اند؛ نغمه‌ها و سرودهایشان به گونه‌ای بوده که، اینان را در بین مردم حق پرست و عادل جلوه می‌داده و بر همین مبنا به ایشان حق عاشیقی می‌گفته‌اند.

در قرن ششم میلادی دده قورقود که پیر ایلات و مورد احترام همه بود و هم عصر پیامبر اسلام می‌زیسته وی شاعری حقیقت‌گو و عدالتخواه بود. صنعت شعری خود را با فلسفه و حکمت اسلام غنی ساخته بود و به ترویج دین اسلام می‌پرداخت، ساز می‌زد شعرهایی می‌گفت از محبت، قهرمانی، وطن‌پروری، عدل و عدالت و صلح‌پروری. شخص پیامبر اعظم (ص) با اینکه خود شاعر نبود اما شعر و شاعران و ادبیات را خیلی دوست می‌داشتند و در حدیثی معتبر از ایشان نقل است که ((الشعراء امر الکلام)) یعنی شاعران امیران و پادشاه سُخندند.

حقین سئوگی سینه منت دارام من،
تانیدیدم روحوما سیزاندا شعری.
ایچیندن آلاهاین قدرتی چیخیر،
قارا تورپاق کیمی قازاندا شعری.

پیغمبر اینامی منه تانیشدی،
حاققا اینانماق بیر آلدانیشدی،
ننهم پیچیلدادی، بابام دانیشدی،
دعا دا نماز دا اذان دا شعری.

دردین دیزلرینی بوکه بیلیرم،
امید کؤرپولری تیکه بیلیرم،
دنیا نی اؤزومه چکه بیلیرم،
چکیلپ اؤزومه یازاندا شعری.

(زلیم خان یعقوب)

شاعر ارادت خود را به درگاه باری تعالی بیان می‌کند و در شعرش می‌گوید وقتی نور آیات نماز بر روح منور شد، شناختم شعر را و وقتی داخلش شدم قدرت الهی را در می‌یابم. آشنایی با پیغمبر (ص) و اهل بیت را، در شعرش بر ایشان بیانگر می‌شود وقتی در بچه‌گی پدرم نمار صبح را با صدای بلند و مادرم با صدای آرام می‌خواند، با گوش دادن به آیات نمازی که می‌خواندند شعر را دریافتم؛ و تو را عبادت می‌کنم (ای خدایی که از تو یاری می‌طلبم، ما را به راه راست هدایت فرما به راه کسانی را به ایشان نعمت داده‌ای (هدایت کرده‌ای) نه راه کسانی که مغضوب شده‌اند و نه راه گمراهان)

عزیزان! دین اسلام به صورت آیات، به پیامبر (ص) نازل شده ((بخوان! بنام پروردگارت بخوان)) سفارش است که بخوان با این فرمان که، پیامبر آمی بود با زبان جبرئیل (ع) که سه مرتبه تکرار شد «بخوان» در تاریخ بشریت جوان‌ترین و سالم‌ترین دین بوجود آمد. دین اسلام مبین و عظمت مسلمانان شد. و شاعران در عصرهای مختلف به عظمت دین اسلام و شخصیت پیامبر (ص) پرداخته‌اند و در اشعارشان مانند معراج نامه، نصیحت نامه، وجود نامه، جهان نامه و سایر شعرها از آیات تاثیر گرفته‌اند و چون مبنای الوهیت را وارد شعر کرده‌اند شعرهایشان قدرت اعجاز‌آور گرفته و به شنونده لذت خاصی می‌دهد. در این رابطه دو بیت شعر به سبک دیوانی از عاشیق عل‌سگر:

الستیدن بلی دئین سبحانا باش ائندیریر
 محمد (ص) نازل اولان قرآنا باش ائندیریر،
 اوژو بیردی آدی مین بیر وحده و لا لاشریک؛
 اهل - مؤمن گوژه بیلمز، پنهان باش ائندیریر.

۳- در ادبیات عاشیق‌ها و در شعرهایشان اینگونه آمده که عاشیق‌ها در طول تاریخ از پیر مولایشان بوته (نشأت) گرفته‌اند و کمر عشق و قوت عشق الهی بر ایشان داده شده و پیروان و راه روان ایشان هستند منظور از پیر مولایشان حضرت محمد (ص) و حضرت علی (ع) می‌باشد؛ که بر چند بند شعری اشاره داشته باشیم دده قربانی در قرن شانزدهم میلادی این چنین می‌سراید.

شاعیر اولان درسین آلاز پیریندن
 باش اچمادیم سیراقیبین سیریندن،
 گوژو باغلی گئچدیم خداآفریندن،
 اوزوم گولمز، نه آچلماز آه منیم.

می‌گویند من از پیر مولایم درس مردانگی، جوانمردی، و عدالت گرفتم.

خسته قاسیم شاعر و عارف نامی دیار آذربایجان اهل تیکمه‌داش که در قرن هیجدهم میلادی هم زمان با نادر شاه افشار می‌زیسته در شعرش اینگونه از باده‌ی عشقی که به وی داده‌اند به عرض مطلب می‌پردازد.

خسته قاسیم دثیر دست رست اولدوم،

شاه الیندن باده ایچیپ مست اولدوم،

سایلی قیرخ گون شیخ صفی ده بست اولدوم،

اوندا بیان اولدو دؤرد کتاب منه.

چهل روز در بقعه شیخ صفی اردبیلی به عبادت، اطاعت و تزکیه نفس پرداختم که در این اثنا هنر شعری توسط اولیای الهی به من الهام شد.

و یا عاشیق علعسگر که شاعر سرشناس در ادبیات شفاهی می‌باشند در موضوع الست عشق را و الهام گرفتن از مولایشان را این چنین بیان می‌کند.

الست و بر بکم قالو بلی دن

مردین مولاسینا نؤکر اولموشام.

سورتموشم اوزومو خاکی - پایینا،

علم تاپیب، سینه دفتر اولموشام.

شاعران بزرگ و نامی مشرق زمین اشعارشان را مدیون حضرت حق و مولایشان حضرت محمد (ص) و حضرت علی (ع) هستند؛ همیشه در شعرهایشان از ایشان طلب کمک کردند و مدد خواستند.

چند بند شعر از شاعران مختلف در شأن رسول خدا محمد مصطفی (ص):
عاشیق صادق:

حق تعالی نین مین آدی، ۷۲ ملّتی،

بیزدن اوْترو خلق ائله‌دی سگگیز باغی، جنّتی،

انشاالله کی، نارا یانماز «محمد» ین امتی

ظلولملری یئر اوزوندن گوْتورن پروردگار.

عاشیق نورس ایمان:

بئله آقا کیم گوْروبْدو؟ قالو بلا دان بری،

آناسیندان اولان زامان، آچدی قیبله‌یه دری،

عالم‌لرین رهبری ایدی؛ عرشی - کورسون لنگری،

بیر «علی»، بیر «محمد» بو دنیانین رهبری،

اگله‌شیدی منبر اوسته، او دور سیف اله ازل.

شاه اسماعیل صفوی (خطائی):
 بیزه شمع تجلی مصطفی (ص) دور.
 اونون چون سرور آل عبا دور.
 تمامت خارجی عجب کی، بیلمز.
 «امیرالمؤمنین» شیر خدا دور.
 الهی عفو قیل گیل سن گناهیم!
 «خطائی» بیر فقر بینوا دور!

عباس توفارقانلی:
 عباس، سن باخ قدرتینه!
 چوخو دؤزدو ذیلتینه
 رسول آلاہ امتینه
 نه جفالار چکیب گئتدی.

۴- باورهای دینی از اعصار قدیم تاکنون در اشعار شاعران و نویسندگان متجلی بوده از جمله شاعر اهل شماخی سلیمان صالح اوغلو، ملا اروج متخلص به ملا جوما (جمعه) که کتاب «عاشیق لیق آدم دن ایجاد اولوبدو» توسط نویسنده‌ی مقاله‌ی حاضر در تبریز به چاپ نشر رسیده یکی از این «حق عاشیق‌لاری» است.
 ابیات زیر از شاعر ملاجوما:

ازل سنی یاد ائله‌رم، سن تک مولایا شوکور،
 بئش دفعه اوز دؤنده‌رم کعبه امر ائدن قبلایه شوکور،
 اول حبیبین محمدی شفاعتچی گؤندر دین،
 بیز گوناھکار عاصی اوچون سالیسان دنیا یا شوکور.

ای خداوند بزرگ اول تو را یاد می‌کنم و شکرگزارم که بر بندگانی گناهکار و عصیانگر حبیبی فرستادی که ما را شفاعت کند و شکر بر خدایی که دنیایی پر از نعمت را بر بندگانش ارزانی داشته است.

ازلی آلاہ یارادیب بیر بینادان گۆزل،
صلواتین صاحبی دیر نور اوزو نوردان گۆزل.
کلمه - کلمه آیه گلدی حق رسولون شأنینه،
تر اسلامین تربیه‌سی اوتوز جز قرآن گۆزل.

او خودوقجا نور چیله‌ییر آیه‌لرین دانه‌سی.
حساباتدا دؤرد آلتی نین یوزاؤن دؤردو خانه‌سی،
بؤیله بیر علم دریانین نوردان دی فرسانه‌سی،
اونو منور یارادیب بؤیوک یارادان گۆزل،

آی کماندار تر اسلامین تر دنیا‌سی کی‌مده وار.
تور سینانین حکمتی، معجزه‌سی کی‌مده وار،
معراج ائوینین سفری شاه میرزه‌سی کی‌مده وار،
اولیالار انبیاءلار اول قدەر صبحان گۆزل.

خداوند چه زیبا ساخته این کائنات را از ازل و نعمت‌های فراوانی را ارزانی داشته و جهت هدایت تشریعی آیات قرآن را کلمه به کلمه به رسول حقش نازل کرده تا زیبایی تربیت اسلام و صمیمیت و صداقت اسلام را به همه نشان دهد، وقتی می‌خوانی آیات قرآن را کما اینکه نور امید بر دلت می‌نشیند و با آرامش در دریای عشق الهی سیر می‌کنی؛ چه حکمتی است استقرار آدم (ابوالبشر) در زمین سعی هاجر، صبر ایوب، بردا و سلاماً تاثیر آتش بر حضرت ابراهیم، داستان یوسف، حکمت سینا، تولد عیسی، نماز حرا، مبعث رسول (ص) سفر معراج، ماجرای غدیر، حجه‌الوداع و ولایت حضرت علی (ع) که از طرف ذات لایزال الهی برای آگاهی بشریت هدیه فرستاده است.

تانریدان الهام اولوبدور،
پیغمبره (ص) گۆزل سؤزلر.
حاق دئییب دیر امتینه؛
پیغمبریم اؤزل سؤزلر.

سن اؤزونو یاخشی آپار،
 گر دوز اولسان یولون تاپار،
 اوزون - اوزون یوللار یاپار،
 حکمتلی دیر ازل سؤزلر.
 یالان سؤزون معناسی یوخ،
 سالیب گؤزدن بعضاً ده چوخ،
 ای مظاهر سؤزون بیر اوخ،
 آیری اولما دوزل سؤزلر.

چند بیتي از نگارنده که هم ارادت خود را نسبت به پیامبر اسلام و اهل بیتش نشان دهد و هم اینکه سهم شعری در میان این بزرگان داشته باشم. همانطور که خداوند انسان را ناطق آفریده و انسان قادر به خلق کردن کلمات می باشد. و نیز هر چیزی در این جهان بر روی حرف و گفتار برقرار است، چه قانون ها و چه حرفهای الهی و عبادت ها همه شان سخن اند؛ و قرآن کریم نیز بصورت گفتمان به پیامبر (ص) نازل شده با آن زیبایی حیرت آمیزش و پیامبر اسلام سخنان حقش را به امتش منتقل کرده و حرف های مخصوصش را بیان کرده. اما ما انسان ها باید خودمان را از آفت شیطانی حفظ کنیم و راه درست را انتخاب کنیم و راستگو باشیم. حکمت حرف راست را بدانیم و خوب ازش حفاظت کنیم که حرف درست و هویت دار عامل روشنائی راه های دراز و رفاه جامعه و انسان ها می باشد، حرف دروغ معنی و مفهومی برای انسان های راستین ندارد و هر کسی را بی حرمت می کند. برای ساختن خودمان، وجدانمان و جامعه مان باید کوشا باشیم و برای حق و حقیقت و راستگویی جانفشانی کنیم، نه اینکه بی خیال و بی تفاوت باشیم.

***

-۷-

آراییب - آختاریب تاپام ایزینی،
 ایزینین تۇزونا سورتم اوزومو،
 حاق نصیب ائيله یه، گؤرم اوزونو
 یا محمد (ص) کؤنلوم آرزولار سنی!

(یونس امره)

در حسرت دیدارت، در جستجوی قدم‌های مبارکت هستم. تا خاک پایت را بر صورت خود بکشم و آن را بر چهره خود بمالم تا روح و دلم آرام گیرد و حق تعالی نصیب فرماید چهره‌ی زیبای تورا بینم ای نبی خدا خیلی دلتنگم و آرزوی دیدنت را دارم که دلم خیلی تو را آرزو می‌کند ای محمد مصطفی (ص)

پیغمبر اورگی تمیزدن - تمیز،
قار کیمی، آغدان دا آغ اولمالی دیر
طبیعتده ایپک،
خیصلت ده ملک،
گؤرکمه محتشم
داغ اولمالی دیر.

شیطان دیر دنیانین ائولر ییخانی،
شیطان دیر دنیانین آرا وورانی.
شیطانی ایچیندن آتیرماسایدیم،
گؤندره بیلمزدیم اونا قرآنی!!!
(زلیم خان یعقوب)

چه پاک نورانی است قلب پیغمبر، از برف سفید سفیدتر، در طبیعت عین ایپک (ابریشم) و در خصلتش عین ملک، در شکوه منظرش عین کوه است پیغمبر.
تو این دنیا شیطان خانمان سوز است؛ اگر پیامبر شیطان را از قلبش بیرون نمی‌راند قرآن را به وی نازل نمی‌کردم. و دیدم که چه پاک است و لایق، لایق آیات قرآن، لایق بشریت. اشهدان محمداً رسول الله
خدا را تک توحید و محمد را سفیر خداوند بدان، تمام ارزشهای اسلام را قبول کن و ایمان کامل داشته باش؛ نه به دنبال حرام، همیشه در باب حلال باش. دروغ‌ها را از خود دور کن، حقیقت را دریاب و دنبالش برو. نجات را در درستی بدان، حقیقت پرست باش، به ارزشهای اسلام با تمام وجودت احترام قائل باش، و هیچ وقت شک نکن و شیطان را به قلبت راه نده، روح را زنده و زلال نگه دار که این است امت محمدی بودن.

***

۸- شعرهای مختلف و منظومه‌های مختلف با تاثیر از دین اسلام سروده شده است و شاعران شعرها و منظومه‌های مختلفی را در شأن پیامبر و اهل بیتش گفته و نوشته‌اند. چند بیتی از اشعار شاعر زلیم خان یعقوب از کتاب مشهورش «پیغمبر».

ایشیقلی دنیا می‌زا
ایشیق تک گلیشینه،
مکّه ده اییلن ایشینه،
بدر ده سیندیریلان دیشینه
دؤیوشده چاپیلان اوزونه
أحد ده یاشاران گؤزونه
ضربه‌دن قانیان صیفیتینه،
سونو آیدینلیق اولان چتینه،
ان گرگین آنیندا دا،
اؤلومون یانیندا دا،
هاچالانماق بیلمه‌دین
بؤیوک حقیقته
بیزدن سلاملار اولسون،
یا محمد مصطفی!

ای اوجا یارادانیم!
گؤزومده قویما منیم
ایسته‌گیمی، کامیمی،
یازدیغیم بو اثرله
پیغمبره سن یئتیر
مبارک سلامیمی!!!

مقاله فوق بیانگر تاثیر پذیری ادبیات شفاهی از فرموده‌های پیامبران، اعم از حدیث آیات و روایات می‌باشد، زبان و کلام شعر و هنری عاشیقی می‌باشد که در زبان و کلام شعری و هنری عاشیق‌ها نمود پیدا کرده است. در حیرتم از این همه زیبایی.

تاریخیمیزی یاشادان آدلار (فارس لاشدیریلیمیش قدیم تورک توپونیم لر)

مؤلف: غالبه حاجی یئو

حاضر لایان: سمیه سلوکی

بللی دیر کی، مخالف دیل لردن بیر- بیرینه قارشیلیقلی سؤز آلیب- وئرمه نتیجه سینده هر هانسی بیر دیله کئچن سؤز همین دیلین قایدا- قانون لارینا، فونتیک ترکیبینا، آهنگینه و یا دیگر جهت لرینه گؤره کئچدیگی دیله او یغون لاشدیریلیر. لاکین تأسف له قید ائتمه لیپیک کی، بعضاً ائله لکسیک واحدلر اولور کی، اونلار باشقا دیله قبول اولوندوغو زامان فورماجا همین دیلین فونتیک سیستمینه بنزدیلرک اؤز اول کی سمانتیک معناسیندان اوزاق لاشدیریلیب، یئنی و تامامیله عکس معنالی سؤزلره چئوریلیر. بو باخیمدان دیله موجود اولان جغرافی آدلار خصوصی طبقه تشکیل ائدیر. بیر طرفدن هر هانسی بیر اراضینی ضبط ائدن اشغالچی دؤلت همین اؤلکه نین تاریخی نی تحریف ائتمک له، خالقین تاریخی یادداشین یی سیلمگه چالیشیب، معنویاتینا ضربه وورور، دیگر طرفدن ایسه همین آدلارین علمی جهت دن اؤیرنیلمه سی نین قارش یینی آلیر. بو باخیمدان ایران اراضی سینده اولان جغرافی آدلار خصوصی دقت یئتیرمک اولدوقجا واجیب دیر. بورادا قدیم تورک منشأ لی اونوماستیک واحدلر، خصوصاً جغرافی آدلار- توپونیم لر تحریف ائدی لیر، بیر نوع فارس لاشدیریلیر. بئله لیکله ده فارس دیلینه قبول ائدیلن جغرافی آدلار قوندارما شکلیده اؤز کؤکوندن تامامیله اوزاق لاشدیریلیر.

قدیم تورک توپونیم یاسی نین معاصر دؤروموزه قدر اولان تاریخی کئچید مرحله لرینه نظر سالساق، ایستر روسیه؛ ایستر اروپا ایسترسه ده شرق اؤلکه لر ی نین بیر چوخ بولگه لرینده تحریف ائدی لیب، دیشدیریلن قدیم تورک منشأ لی توپونیم لرین اوستونلوک تشکیل ائدی گینین شاهیدی اولوروق. بو اؤلکه لر سیراسیندا معاصر ایران اراضی سینده

دیشدیریلیب، تحریف اندیلن قدیم تورک منشألی جغرافی آدلار داها چوخ اوستونلوگه مالیک دیر. مختلف دؤلت لره عایید بیر چوخ قدیم و معاصر قاینقلار رسمی سند کیمی فیکریمیزی تصدیق ائدیر. هله پهلوی سلاله‌سی نین حاکمیتی دؤروندن بو گونه دک بیر چوخ تورک منشألی تاریخی - جغرافی آدلارین دیشدیریلمه‌سینه خصوصی دقت یئتیرن ایران دؤلتی معین معنادا اؤز ایسته‌گینه نائیل اولسا دا، تاریخی گئرجک‌لیک‌لری تام شکیلده انکار ائده بیلمه‌ییب. بئله کی، علمی آراشدیرمالار نتیجه‌سینده آشکار ائدیلیمیش دلیل فاکت‌لاریندان آیدین اولور کی، بو گونه دک دیشدیریلیمیش جغرافی آدلارین اکثریتینی تامامیله تورک منشألی آدلار تشکیل ائدیر.

۱۹- جو عصرین اول لرنده آذربایجان ایکی حصّه‌یه بولوندوکن سونرا، اونون شمال حصّه‌سی روسیه‌یه، جنوب حصّه‌سی ایسه ایران نین ترکیبینه قاتیلما‌سی تدقیقاتچی لارین بعضی لری‌نی چاشدیردیغیندان اونلار آذربایجان خالق‌ی نین اتنوگنزی حاققیندا ساختا کونسپسیالاردان چیخیش ائده‌رک آرا‌زین شمالیندا یاشایان اجدادیمیزی (داغستان دیلی)، قفقاز دیلی، آرا‌زین جنوبوندا یاشایان لاری ایسه هئچ بیر علمی اساس اولمادان ایران دیلی حساب ائتمیشلر. بونولا دا ایندی کی آذربایجان تورک‌لری نین تشکلو، مسکون لاشدیغی اراضی، دیلی، مدنیتی حاققیندا غرض لی فیکیرلر یورودولموش، تاریخی حقیقت‌لر گیزلدیلیمیش، خالقیمیزین ایلکین مسکون لاشدیغی اراضی، ائتیک منسوبیتی، قدیم مدنیتی حقیقی علمی تدقیقات‌لاردان کناردا قالمیشدیر.

قاینق‌لاردا دیلیمیزی و تاریخیمیزی تحریف ائتمگه یؤنلدیلیمیش فیکیرلر آذربایجانین اراضی باخیمیندان دا پارچالانماسینا، تاریخی سند اولان ملی جغرافی آدلاریمیزین دیشیلیمه‌سینه گتیریب چیخارمیشدیر. ایلک اؤنجه شمالا و جنوبا بؤلونموش قدیم آذربایجان اراضی‌سی ایستر شمال‌دا، ایسترسه ده جنوب‌دا بو گونه قدر پارچالانما‌ق‌دا و قدیم یئر - یورد آدلاری دیشیلیمکده دوام ائتدیریلیمکده‌دیر.

۲۰- جی عصردن، پهلوی سلاله‌سی نین حاکمیتی دؤروندن باشلا‌باراق (ملی بیرلیک) آدلی فارس شوونیست سیاستی نتیجه‌سینده ایراندا یاشایان بوتون غیر فارس خالق‌لار و ملت‌لر بوتون ملی حقوق‌لاردان محروم ائدیله‌رک، فارس لاشدیریلما‌غا یؤنلدیلیمیشدیر. پهلوی دؤرونده بیر چوخ مسئله‌لرله یاناشی، ملی جغرافی آدلارین دا دیشدیریلمه‌سی جدی بیر مسئله کیمی دؤلتین قارشى سیندا دایانیردی. بو باره‌ده ت. آ. ابراهیم‌وف گئنی‌ش معلومات وئررک یازیر:

(مّلى بىرلىك) شىعارى و سىياسىتى ايلك واختلاردان اۆلكەدە فئودال پراكندەلىگىن ارادان قالدىرىلماسى و سىياسى حاكىمىيەتنى مەركەزدىرلەش دىرلەشمەسى كىمى گۇرۇندۇكە زاهرا ضرورى بىر تەدبىر سايلىرىدى. لاكىن تەزلىكە بۇ سىياسەت ايران خالق لارى نىن مّلى حقوق لارىنى انكار ائدىب، اونو تام گوبۇد و غدار شكىلدە حياتا كىچىرەمگە باشلايدىقا، اۇزۇنۇن ان چىركىن ماهىيىتىنى آچىق و آيدىن بىرۇزە وئردى.

۵۰ ايلدىن آرتىق پهلوى حكومتى نىن سىياسى استقامىتىنى شوونىست دايرەلرىن اساس ھەدەف و مقصدىنى تەشكىل ائدىن (مّلى بىرلىك) سىياسىتى نىن اصل ماهىيىتىنى گۇستىرەمەك اوچۇن بورادان او دۇرۇن مەرتەبە مطبوعاتىندىن تەكجە بىر ژورنال نىن ايك نۇمرە سىندە باش ماقالە نىن قىسا مضمۇنۇنۇ نۇنە كىمى وئىرىك!

«بىزىم تەلەپىمىز و اجتماعى اىستىگىمىز ايرانىن مّلى بىرلىگىنى تەكمىل لەش دىرەمەك و اونو قورۇماق دىن عبارت دىر. مّلى بىرلىگى تەكمىل لەش دىرەمەك اوچۇن بوتۇن اۆلكەدە فارس دىلى عمومى دىل اولمالى، لباس، اخلاق و س. جەھەتدىن يەرلى فرق لار اورتادان قالدىرلماي دىر. كورد، قاشقاي، عرب، تورك (آذربايجالى) و توركمن بىر- بىرىندىن فرق لىنمەمەلى دىر. مەخلف مّلى لباس گىمەگە، مەخلف دىل لردە دانىشماغا سۇن قويۇلماي دىر. ايراندا دىل، عادت نىنە لباس و س... جەھەتدىن مّلى بىرلىك يارانمايىنجا ايرانىن مەستقل لىيى، اونون اراضى بوتۇنلۇگو تەلەكە قارشى سىندا قالاچاق دىر. اگر ايراندا ساكىن اولان مەخلف طايفالارى واحد شكىلە سالماساق، يعنى بوتۇن اھالىنى تام مەناسىندا فارس لاش دىرەماساق، قارشىمىزدا قارائلىق گلەجەك دايانىر. چىنگىز، تىمۇر دۆلت لرى نىن يادگارى اولان جىغرافى آدلار فارس دىلىنە چئورلەمەلى، اۆلكەدە بۇ مقصدە خەدمەت ائدىن يىنى انضباطى اراضى بۇلگۇسو آپارىلماي دىر. حكومت ادارەلرىندە قوشۇن داخلىيندە و مەكمە دايرەلرىندە ياد دىل لرىن و ياد سۇز لرىن ايشلدىلەمەسى دۆلت طرفىندىن قاداغان اولۇنمالي دىر» (۹۷- ۹۶ ص ۱).

توپونىمىك تەدقىقاتلار نەتىجە سىندە الدە ائدىلمەش فاكتلاردان آيدىن اولۇر كى، پهلوى سالاھەسى نىن حياتا كىچىرەدىگى بۇ شوونىست سىياسەت دىل، تارىخ، مەنىيەت و باشقا ساحەلردە اولدۇغو كىمى، آذربايجاندا ياشايان آذربايجان تورك لرى نىن دىلىندە، ائلەجە دە توپونىمىياسىندا دا اۇز بۇيۇك تائىرىنى گۇستىرمىش و گۇستىرەمەك دىر.

توپونىمىك تەدقىقاتلاردان آيدىن اولۇر كى، آذربايجان اراضى سىندە كى، قەدىم تارىخە مالىك مۇجۇد توپونىم لرىن اكثرىتى منشأ اعتبارى لە اساساً تورك (آذربايجان) دىلى لە باغلى دىر. لاكىن حاضىردا مەخلف اوبىكتلرىن آدىنى بىلدىرن توپونىم لرىن چۇخو تارىخى پروسس لرىن نەتىجەسى كىمى دىيشىك لىگە اوغرامىش، مەنى فونىتىك عوض لەمە سمانىتىك

معناسی تحریف انڈیلیمیش، ترجمہ انڈیلرک فارس لاشدیرلمیش و یا دلیل منسوبیتینہ گؤره معناسی آیدین اولمایان توپونیم لره چئوریلیمیشدیر. زامان کئچدیکجه بو جغرافی آدلارین بعضی سی کوتله وی دیلدن چیخاراق اونودولموشسا بیر قسمی خالقین یاداداشیندا قورونوب ساخلانمیشدیر. بو، منشأجه اونلارین هانسی دیله مخصوص اولدوغونو آشکارا چیخارماق لا، تاریخی انکشاف پروسسینده اوغرا دیغی فونئتیک واریانت لارین دا برپاسینا امکان یارادیر. بو باخیمدان آذربایجاندا دییشدیرلمیش جغرافی آدلاری اوچ قوروپدا تصنیف ائتمک اولار:

۱- فونتیک دییشمیلہ تحریف انڈیلیمیش توپونیم لر.

۲- قدیم توپونیمین یئنسی سیله عوض اولونماسی.

۳- ترجمہ انڈیلرک دییشدیرلمیش توپونیم لر.

فونتیک دییشیک لیگه اوغرامیش توپونیم لرده سسین عوض لنمه سی نتیجه سینده سمانتیک معناسی دا دییشیلیر. آذربایجان دا قیده آلینمیش، گونبر، گیرینج// جیرینج، بستان آباد، جامیش آباد، احمد آباد، دمشقیه، سارقیه، احمقیه، کوهدل، سبلان، پیام، کلانکیش، دهخارقان و باشقا بو کیمی جغرافی آدلار تورک منشألی گونبری، گیریش، بوستان آوا، جامیش آوا، اکین آوا، گوموش قایا، ساری قایا، آخماقایا، گؤی دیل، یام، ساوالان، گلنکش، توفارقان، توپونیم لری نین تحریف اولونموش فورمالاری دیر.

حاضریدا فارس دیلینده گونبرف شکلینده ایش لنن اصلینده ایسه سس دوشومو نتیجه سینده بیزه گلیب چاتان گونبری توپونیمی احتمال کی، واختیلہ گونبرق گونبره و یا گونبری فورمالاریندان بیرینده اولموشدور. بو توپونیمین جغرافی موقعی و سمانتیک معناسی بئله بیر فیکری سؤیله مگه اساس وئریر. گون و مخالف آنلام لار ایفاده ائدن برق// بری// کومپونت لریندن بیرسی اساسیندا یارانمیش گونبرق// گونبری// گونبره توپونیمی نین سمانتیک معناسی هر اوچ فورمادا دیلیمیزده بیر معنادا - گون توتان، گونئی ده اولان، گونشلی، گونشه دوغرو اولان یئر، عمومیتله گونئی شکلینده آچیق لانیر. لاکین سؤزون سونوندا سس دوشومو نتیجه سینده بو توپونیمین ایکینجی کومپوننتی فارس لاشدیرلمیش. گونبرف (برف فارس دیلینده قار دئمک دیر) شکلینده سالینمیشدیر. ایستر جغرافی موقعیتینده، ایسترسه ده سمانتیک معناسینا گؤره گونبرف توپونیمی نین کومپوننت لری آراسیندا او یغون سوزلوق اؤزونو گؤستریر. بو ایسه همین توپونیمین ایلکین واریانتی نین برپاسیندا امکان یارادیر و تصدیق انڈیر کی، بو توپونیم گونبرف یوخ، گونبره// گونبرق// گونبری شکلینده اولموشدور. حاضریدا بو توپونیمین جغرافی موقعیتینہ گؤره خالق

آراسیندا گونه‌ور شکلینده ایش لنمه‌سی فاکتی اونون قدیم تورک مسکنی اولدوغونو اساس لاندیریر.

اوسکو شهرینه یاخین مینرال بولاغین باشلانغیجیندا یئرلشن جغرافی موقعینه گؤره گیریش آدلانان کندین آدی دیشدیریلیب گیرینج// جیرینج فورماسینا دوشوب. تبریزین چای قیراغی محلّه‌سینده گوموش‌قیه بولاغی نین آدی دیشدیریلیب دمشقیه اولوب. بوستان‌آوا، جامیش‌آوا توپونیم‌لری نین معاصر دیلیمیزده تورکجه «یئر، مکان» بیلدیرن ایکینجی کوپوننتی «آوا» سؤزو «آباد» توپوفورمانتی ایله عوض‌لنرک بوستان‌آباد، جامیش‌آباد شکلینده دیشیک‌لییه اوغرامیشدیر. بونلارلا یاناشی «آوا» ترکیب‌لی داها بیر توپونیم – اکین‌آوا جغرافی آدی احمد‌آبادلا عوض اولونموشدور. اونو دا قید ائتمک لازیم‌دیر کی، اکین‌آوا جغرافی آدنین پاراللی اکین‌آوا فورماسیندا تورکیه‌ده ده موجوددور. ع. اینانین تدقیقاتلاریندا «آوا» سؤزونون قدیم اوغوز طایفالاریندان باشچی‌لاریندان بیرینین آدینی بیلدیردی قید اولونور؛ «آلتینچی چادجیرا «آوا» اوتوردو، اونا سول طرف کورک کمگینی (سوموک) وئردیلر...» (2)، (S.242). تورک دیلینده e-ə فونتیکی عوض‌لنمه‌سینی نظره آلساق گؤره‌ریک کی، اکین‌آوا اکین‌آوا توپونیمی نین فونتیکی واریانتی‌دیر. اکین‌آوا تورکجه (اکین و آوا) سؤزلریندن عبارت «اکین یئری» و یا «اکین‌چیلیک‌له مشغول اولان طایفا» آنلامیندا آچیق‌لانیر. بو سمانتیک معنا عینی ایله جامیش‌آوا و بوستان‌آوا توپونیم‌لرینه ده عاید‌دیر. بو توپونیم‌لر ایسه همین یئرلرده اکین‌چیلیک و حیواندارلیغین انکشافینی گؤسترمله یاناشی، همین یئرلرین قدیم تورک طایفالاریندا مخصوص اولدوغونو معین‌اندیر. بونلارلا یاناشی آذربایجانین غربینده آوا و قیزین‌آوا جغرافی آدلاری قیده آلینمیشدیر.

آذربایجاندا فارس لاشدیرلمیش ائله جغرافی آدلار واردیر کی، فورماجا فارس دیلینده ایش‌لن سؤز تأثیری باغیشلاسا دا، همین توپونیم‌لرین سمانتیک معناسی معین‌لشدیکده معلوم اولور کی، بونلار فونتیکی عوض‌لنمه نتیجه‌سینده معنا دیشیک‌لیگینه اوغرامیش تورک منشألی سؤزلر اساسیندا یارانمیش جغرافی آدلاردیر. فونتیکی عوض‌لنمه ایله سمانتیک معناسی دیشدیریلیب تحریف‌اندیلیمیش بئله توپونیم‌لر سیراسیندا آخماق‌ایا (احمقیه) و ساری‌ق‌ایا (سارقیه) توپونیم‌لرینی خصوصی قید ائتمک لازیم‌دیر.

آخماق‌ایا توپونیمی نین «آخما» کومپوننتی «آخ» فعلی و «-م» شکیلچی سیندن عبارت آتریبتیو فعلی آد‌دیر کی، (آخما) معناسی «یوخاردان آشاغی یا دوغرو استقامتی» اولان یعنی «آخچی» دئمک‌دیر. بو سؤزون ایکینجی کومپوننتی «قاپا» سؤزو ده عینی ایله تورک

منشألی سۆز اولوب ایری، بۆیوک داش آنلامیندادیر. گۆرۈندۈگو کیمی، آخماقیا «آشاغی یا دوغرو استقامت لنن قایا» معناسینی بیلدیریر و بو سمانتیک معنا همین توپونیمین جغرافی وضعیتینه ده اویغون گلیر.

بللی دیر کی، رنگ بیلدیرن سۆزلر توپونیملرده آیری- آیری معنا چالارلارینا مالیک دیر. معاصر دیلیمیزده رنگ بیلدیرن «ساری» سۆزو ده جغرافی آدلارین ترکیبینه مختلف معنالاردا ایش لنیر. آذربایجاندا قئیده آلدیغیمیز ساری قایا توپونیمی نین ترکیبینه کی، «ساری» سۆزو «بۆیوک، گئنیش اوجا» آنلامیندا آچیق لانیر. گۆرۈندۈگو کیمی، آخماقیا و ساری قایا توپونیملری نین هر ایکسی تورک منشألی سۆزلر اساسیندا یارانمیش، جغرافی مۇقعیته اویغون سمانتیک معنا ایفاده ائدن جغرافی آدلاردیر. لاکین تأسفله قید ائتمک لازیم دیر کی ترکیبینه کی، ظاهری اوخشارلیغینا گۆره هر ایکی توپونیم تحریف ائدیلمک احتمقه (أحمق // آخماق- سفته، عاغیل سیز سۆزو اساسیندا یارانمیش آخماق خانا معناسینی وئریر) و سارقیه (سارق- عربجه اوغرو سۆزۈدن اولوب اوغروخانا دئمک دیر). فورماسینا سالیقاراق تامامیله یئنن سمانتیک معنا کسب ائتمیشدیر (۱۸۳ ص- ۳). بو شکیلده تحریف ائدیلمیش توپونیملر سیراسیندا گلنکچ، گوجووار // کوجووار، کؤیدیل و بورانلی توپونیملرینی ده عایید ائتمک اولار. گلنکچ توپونیمی تحریف ائدیلمک کلان کش (کلان- کش فعلی صفت، کش- ایسه کئج (کئچمک) فعلی نین دیالکت واریانتی و چ- ش سس عوض لنمه سی ایله گلیب گنده نین کئچدی یئر گؤستریر، گوجووار (جنوبی آذربایجان دیالکت لرینده کوچ سۆزو توخونموش کیچیک کیلیم آنلامیندا ایش لنیر) کجاآباد (کجا: هارا، آباد: یئر- مکان)، کؤیدیل کوه: داغ، دل: اورک دئمک دیر)، بورانلی ایسه دیشیدیریلیب بارانلو (فارس دیلینده باران؛ یاغیش دئمک دیر)، شکلینه سالیقاراق.

حاضیردا آذربایجاندا موجود توپونیملرین ترکیبینه آذربایجان دیلی نین قدیم سۆزلرینه تصادف اولونور کی، بونلارین بیر قیسمی دیلیمیزده ایش لنمیر، بیر قیسمی ایسه اؤز معناسینی دیشیمیش شکیلده ایش لنیر. بئله سۆزلردن بیر «دوشرگه»، «شهر» آنلامی ایفاده ائدن تورک منشألی قدیم قان // کان سۆزۈدور. ت. حاجی اف ده «گان» سۆزونون فونتیکی واریانتی «کئن» این قدیم تورک دیل لرینده «کند، یئر، مکان آنلاملاریندا ایش لندیگینی گؤستریمیشدیر (۳۰ ص- ۴). ترکیبینه قان سۆزو ایش لنن توپونیملردن بیر یی ده توفارقان جغرافی آدی دیر. بو توپونیم اول جه آذرشهر، سونرالار ایسه دهخوارقان (فارسجا ده - کند، خوار/ خوردن یئمک معناسیندا آچیق لانیر) ایله عوض اولونوب. توفارقان توفار (دیوار سۆزونون دیالکت فورماسی دیر) دیوار و قان ترکیب لریندن عبارت (دیوارلی

شهر) قدیم تورک منشألی توپونیم دیر. قان توپوفورمانتی کیمی معاصر دۆردده بیر چوخ قدیم تورک منشألی توپونیم لرین ترکیبینده داش لاشیب قالاراق عینی سماتیک معنای بیلدیریر. قان// کان ترکیلی جغرافی آدلارا افغانستان دا (سمنفان/ سمنگان)، ارمنستان دا (آغ مانقان داغ سلسله سی)، اوغورستان دا (قان سو)، آذربایجان جهوریتینده (بیلقان)، چین قاینق لاریندا قدیم تورک اۆلکه سی کانقوی آدینا راست گلینسه ده، بو سۆزله باغلی یارانمیش توپونیم لر داها چوخ ایران آذربایجانیندا (کولقان، بلوکان، آزقان، آریکان، ابرغان، قولپایقان/ گلپایگان - شرقی آذربایجان دا، سوپورقان، سورکان، گیرکان// کورقان، قیزیکان، سقرکان، کانیس سکوت توسرکان/تویسرکان، کانی قوزغان داغلاری- اورمیه ده - غربی آذربایجاندا، - و س.) قیده آلینمیشدیر. یئر، مکان بیلدیرن قان سۆزونون دیالکت و شیوه لریمیزده عینی آنلامدا قورونوب ساخلانماسی فاکتی ماراقلی جهت کیمی اوزونو گۆستریر. مثلاً؛ خفقان - خفه - هاواسیز، قارانلیق؛ قان - ایسه یئر آنلامیندا آچیق لانیر. بونلارلا یاناشی، ساوالان سوو- سو و آلان کومپوننت لریندن یارانیب. (یام (پوست، چاپار مرکزی)، آغ طۆله و بی قالا کیمی تورک منشألی جغرافی آدلار دا تحریف اندیلرک دیل منسوبیتینه گۆره معناسی آیدین اولمایان سبلان، پیام، آغ طویله، پی قلعه فورماسینا دوشموشدور.

آذربایجان دا قدیم تورک اتنوسلاری نین آدینی عکس ائتدیرن بعضی اتنوتوپونیم لر ده دیشدیریلرک تامامیله یئنی لری ایله عوض اولونموشدور. بئله اتنوتوپونیم لر دن اولان موغان توپونیمی پارس آبادلا، اثرادان اول کی، دۆرلرده قدیم تورک طایفالاری نین آدیندان آد آلمیش تاور داغی اول لر عینالی// اینالی، سونرالار ایسه سُرخابلا، سولدوز نَغده ایله، چارباش چهاربخش له، جیغاتی چایی نین آدی زرینه رودلا عوض اولونموشدور.

حاضریدا آذربایجان دا موجود فارس دیللی جغرافی آدلارین اکثریتی تورک (آذربایجان) دیلیندن فارس دیلینه ترجمه اندیلرک دیشدیریلیمیش توپونیم لر دیر. قیده آلینمیش بئله توپونیم لر چوخلوق تشکیل ائدیر. م. ا. مردانوف و او. ج. میرزه یئوین یازدیغی کیمی ترجمه چی لیگه آئوده لیک بعضاً ائله بیر وضعیتیه گتیریب چیخاریر کی، باشقا جغرافی اویکتین آدی اتفاق و دنیا خریطه لرینه دوشور، سونرالار بو توپونیمین حقیقی آدی نین برپا اندیلیمه سی تامامیله چتین لشیر و یا غیر ممکن اولور (۴۹ ص ۵).

تبریزده قوروچای (میدان چایی) اوزرینده سالینمیش قدیم تاریخه مالیک داش کۆرپو فارس لاشدیریلیب پل سنگی، داها سونرالار ایسه پورسنگی اولوب. داش کۆرپو ایسه آرتیق کوتله وی دیلدن چیخاراق اونودولوب. قزوین رشت یولو اوزرینده یئرلشن شیرین سو-

آبشیرین - سویوق بولاق، مهاباد، آجی چای - تلخه رود، قیزیل اؤزن چایی - سفیدرود، اهرده
یئرلشن گۆی داغ - کوه سبز. تبریزین دوه چی محله سی شتران، اورمیه ده قویون کۆرپوسو
پول گوسفند، اوچ گۆزلو کۆرپو - پل سه دهنه، اورمیه ده گۆل اوستو محله سی سراستخر.
اوشنویه ده ایکی چای - دورود، اورمیه ده آجی سو - تلخ آب، شرقی آذربایجان دا آغ سو -
سفیدرود، اورمیه نین قوشچو انزلی رایونوندا ایستی سو - آب گرم توپونیم لری بو کیمی
ترجمه لرله فارس لاشدیریلیب.

میانا یول اوستونده یئرلشن کوسالار کندینین آدی دیشدیریلیب کوسه سالار فورماسینا
دوشوب. هشتی ده قدیم دن دمیردۆین کندینین آدی سونرادان دیشدیریلیب تیمور دۆن
فورماسینا سالینیب. «دون» عربجه آلچاق، لیاقت سیز، یعنی تحقیر آنلامیندا ایش لنین کی،
بو دا واختی ایله بؤیوک تورک خاقانی اولان امیر تیمورا فارس لارین مناسبتی کیمی
«آلچاق تیمور» معناسینی ایفاده ائدیر. تورک لره قارشى منفى مناسبت لارینی ایفاده ائتمک
واسطه لریندن بیرینه چئوریلیمیش جغرافی آدلار سیراسیندا قدیم تورک طایفالاریندان
بیری اوزلارین آدینی قوروپوب ساخلايان تاریخی مین ایل لیک لرله اؤلچولن آروس
کندی نین آدی فارسجا عفونتلی، مودار یئر آنلامی ایفاده ائدن آبریز سؤزو ایله عوض
ائیدیلیب، اورمیه ده تپه مه کی کندی نین آدی فارس دیلی نین فونتیک سیستیمینه
اویغون لاشدیریلاراق تپه ی ماکو، گرگن (قورقان) کندی کنعان، سولدوزون دلمه کندی نین
آدی (داغی دگرک سو چکیلدییینه گۆره بئله آدلانیر) اسلام آباد، شیطان آوا کندی طالقان،
دورگه (قاچاقچ دؤرونده مسکون لاشدیغینا گۆره چاغیریش آنلامیندا گلیمک سؤزو ایله
ایفاده اولونور). فارسجا قاریشیق معناسینی وئرن دوراگل سؤزو ایله عوض اولونوب. ایراق
دهنه کندی نین آدی راهدانی فورماسینا سالینسا دا بو کندین آدی خالق آراسیندا ایرخ
دهنه کیمی قورونوب ساخلا نیب. گۆز ایران (بورا ایکی گۆزلو بولاغین جغرافی مۇقعینه گۆره
بئله آدلانیب) کندی ایندی فارسجا کوزه گران، یعنی کوزه دوزلدنلر آدلانیب، تپه مه کی یه
یاخین ایسی لی کندی نین آدی دیشدیریلرک عیسی لو فورماسینا سالینیب.

بیر سیرا جغرافی آدلارین ترکیبینه اولان قدیم سؤزلر بعضاً همین اراضی نین ساکین لری
اوچون آنلاشیلماز اولور. بونا گۆره ده همین توپونیم یا بوتؤلولوکه، یا دا کومپوننت لری نین
بیری معاصر دیله اویغون لاشدیریلیر و فونتیک فورماسی دیشدیریلیر. بئله فونتیک
دیشیک لیگیه اوغرامیش توپونیمین کومپوننت لری آیری - آیریلیقدا مستقل معنالی سؤزلر
اولسا دا، عمومی ترکیبده اولارین معناسی بیری - بیرینه اویغون گلیمیر، یعنی بو سؤزلر
بیرلیکده جغرافی آدین مضمونونو عکس ائتدیرمیر. مثلاً، مرن دین یاخین لیغیندا یئرلشن

كوللى // كوللو كندى نين آدى ديشىدىر يليب سونرادان كندىلچ اولوب. فارس دىلىندە كُند-
 آغير، ياواش؛ لچ ايسه كوسمك، آجىق ائتمك آنلاملارنى وئىر. ماراقلى جهت اودور كى،
 آذربايجان دا قىده آلىنمىش كوللو توپونىمى نين پارالل لرينه تورك خالقلارى نين ياشادىغى ديگر
 بۇلگه لرده، خصوصيله توركيه جمهوريتى اراضى سىنبده داها چوخ تصادف اولونور: كوللو كندى
 (ارض روم، غازى آنتپ، هاتاي، كايسئرى، اورفا، تونجئلى)، كوللوجا (داز كىرى، تئرجان، كىر شهر ۱)،
 كوللو ك (سيواس)، كوللو ك داغى كندى (ائل آزيغ- سيويرجه) (۷۸۰-۷۷۹ ص ۶-۱۶- جى عصر
 عثمانلى قايناق لار يندا آنتپ ده كوللو ك، كىللىك و كوللوجه كندلرى نين آديناراست گلنير ۴۷
 ص ۷). مولدو وادا قاقاوز لارين ياشادىغى بۇلگه ده «كوللو ك» آدى قديم بير تاتار اوباسى موجوددور
 (۱۱۷ ص ۸).

عموم تورك اونوماستىك سىستىمىندە بو سۇزون ايلك كومپوننتى «كول» ون داها چوخ
 قديم تارىخى آنتروپونىم لرين تركىيىندە ايش لندىيى نين شاهدهى اولوروق. بير چوخ تارىخى
 قايناق لاردا پئچئنئق لرين ۸ بويوندان بيرى نين كول بى (külbəy) آدلاندىغىنى قيد ائدن ن.
 چتىن كايا ايغدير ولايتى نين بۇيوك كندلريندن بيرى اولان كوللو ك كندى نين آدى نين
 تورك ميفولوژى گۇرۇش لرينه دا ياندىغىنى گۇستىر (۲۳۳ ص ۹). ديويئچى اوغلو ايسه بو
 پئچئنئق بويونون آدىنى «سورو كولبى» اولدوغونو بىلدىريلير (۱۹ ص ۱۰). آكادمىك ح. آ.
 قلى اف قديم تورك اونوماستىكاسىندا آنتروپونىم لرين تركىيىندە موجود «كول»، «كولوغ»
 كومپوننت لرينى تيتول بىلدىرن لكسيك واحد كىمى قيد ائدير (۸ ص ۱۱). ماناس
 داستانىندا كول- چور، گۇى تورك خاقانى كوتلوگ خاقانين كيچىك اوغلو كول تيگىن
 آدلارى نين معنا آچىمىندا «كول» كومپوننتى نين قديم توركلرده «آتش» ين، «اوجاين،
 يوردون، «يوان» نين سىمبولو كىمى گۇرمكده ييز. بير چوخ تارىخى قايناق لاردا ميلاددان
 اۇنجه كى تورك تارىخينده ده كول (kü) كومپوننت لى آنتروپونىم لره - هون خاقان لاريندان
 سورو كولوگ خان ۲ (م. اؤ. ۱۰۲- ۱۰۱)، كول خان آدلارينا راست گلنير (۹۹ ص ۱۲).
 بو جغرافى آدلارين سمانتيك اساسى و فاكت لارين تحليلى گۇستىر كى، همين آدلارى
 آلىنما و يا غير تورك منشألى حساب ائتمك اولماز. بوداق بوداق اوفون قيد ائتديى كىمى،
 جغرافى آدلارين، ديشيلمه سى خالقين اؤز تارىخى كۆك لرى نين آيرى- آيرى شاخه لرينى
 دوغراماق اونو ياشادىغى تورپاق دان تدريجا آيىرماق دئمكدير (۱۰۵- ۱۰۱ ص ۱۳)

بو قبیل جغرافی آدلارین یارانماسی ایران دۆلتی نین فارس لاشدیرما سیاستی آپارماسی ایله باغلی دیر. کۆچورمه سیاستی نتیجه سینده باشقا ملت لری، غیر تورک لری ن آذربایجانا یئرلشدیریلمه سی ده بیر چوخ توپونیم لری میزین دییشدیریلمه سینده اؤز تاثیرینی گؤستریمیشدیر. بو تاثیر آذربایجانین شرق حصّه سینده نسبتاً، داها چوخ آذربایجانین جنوب-غربینده، خصوصی له اورییه طرف ده اؤز عکسینی گؤستیریر. آذربایجانین شرقی آذربایجان بؤلگه سینده اولدوغو کیمی، بوراداکي بیر چوخ جغرافی آدلار چوخ مختلف فورمالاردا دییشدیریلره رک فارس دیلی ایله یاناشی، باشقا آز سایی کیچیک اتنیک قروپ لری ن دا دیل لری نه اویغون لاشدیریلماغا جهد ائتمیشدیر. لاکین بونا باخمایاراق بو اتنیک قروپ لری ن دیلی نین لغت ترکیبی نین آذربایجان تورکجه سی قدر زنگین اولمماسی بو توپونیمه یالنیز گراماتیک قورلوشوندا کیچیک دییشیکلیک له نتیجه لنمیش، سؤزون ایلکین سمانتیک معناسی ایسه قورونوب ساخلانمیشدیر. قدیم سول // چول طایفالاری ن آدلارینی عکس ائتدیرن سولیک، آس // آس // طایفالاری نین آدینی عکس ائتدیرن آشیک (ترگی ورده)، خانیک (باردوست دا)، قسریک (روزاچاییندا) و باشقا بو کیمی سؤزلر اساسیندا یارانمیش قدیم تورک منشأ لی توپونیم لر کوردجه یه اویغون لاشدیریلاراق سونونا - ایک شکیلچیی آرتیریلماق لا دییشدیریلسه ده، قدیم تورک منشأ لی سؤز کیمی ایلکین سمانتیک معناسینی قورویوب ساخلانمیشدیر.

گؤروندویو کیمی، آذربایجانداکی جغرافی آدلارین چوخو معین سببلردن و بعضی دیل فاکتورلاردان آسیلی اولاراق دییشمیش، نئوتوپونیم لرله عوض اولونموشدور. بو توپونیم لری ن لئکسیک- سمانتیک جهت دن آراشدیریلماسی دیلیمیزین تاریخی دورومونو اورتایا چیخارماق لا یاناشی، عینی زاماندا خالقیمیزین میفیک، اجتماعی- فلسفی گؤروش لری نین آیدین لاشدیریلماسی دیالکت و شیوه لری میزین اؤیرنیلمه سی و بیر چوخ دیگر پروبلم لری ن حلّی اوچون بؤیوک امکان لار یارادیر و بئله بیر فاکتی اساس لاندیرماغا امکان وئیر کی، تورک لر بو اراضی نین ایلکین مسکون لاشان ساکین لری اولاراق اؤز تاریخی ن جغرافی آدلاردا معین ائده رک گلمه طایفالاری دا آسیمیلاسیا اوغراتمیشلار.

قایناق لار:

- ۱- ابراهیم اوف. ت. آقشقایلار. باکی. ۱۹۸۸.
- ۲- عبدالقادر اینان. «orun» و «tütü» مسئله سی. مقاله لر و اینه لمه لر تورک تاریخ قورومو با سیمی. آنکارا. ۱۹۸۷.
- ۳- مختصر فارسجا- روسجا- آذربایجانجا لغت. آذربایجان علم لر آکادمیاسی نشریات. ۱۹۴۵.
- ۴- حاجی اف. ت. آذربایجان دیلی نین یازی یا قدرکی ایزلری حاققیندا. آ. ف. م. باکی. ۱۹۸۴ ص ۲.
- ۵- مردان اوف. ای. میرزه اف. او. ی. جغرافیا خریطه لرینده توپونیم لرین تحریف و ترجمه اولونماسی حاققیندا آ. او. پ- آ حصر اولونموش ایکی علمی- نظری کونفرانس ماتریال لاری. باکی. ۱۹۸۸.
- ۶- تورکیه ده مسکون یئرلر کلاووزو. ت. س. ایچ ایشلری باخانلیغی یایین، آنکارا. ۱۹۴۶ ص ۲.
- ۷- اؤزدیر حسین. ۱۶- جی یوز ایل تحریر دفترینه گؤره آنتپین سویال و اکونومیک دورومو. ت. د. آ. د. یایی ۱۶. استانبول. ۱۹۹۸.
- ۸- آجاراوغلو تورک آر. قاقاووزجا تاخما آدلار. سوی آدیک یئر آدلاری. ت. ی. آ. د. سای ۷۲. آنکارا. ۱۹۹۱.
- ۹- نهاد چتین کایا. ایغدیر تاریخی. ت. د. آ. و. استانبول. ۱۹۹۶.
- ۱۰- دیویتچی اوغلو سنجر. اوغوزدان یلجوقلویا. استانبول. ۱۹۹۴.
- ۱۱- قولی اف. آ. قدیم تورک اونوماستیکاسی. باکی. ۲۰۰۷.
- ۱۲- جویزاوغلو حسین. جغرافیادان تاریخه تورک تاریخی ایچینده دوغو آنادولو. استانبول. ۱۹۹۱.
- ۱۳- بوداق بوداق اوف. آذربایجان توپونیم لری تدقیقی نین پروبلم لری- آ. او. پ- ا حصر اولموش کونفرانس ماتریال لاری. باکی. ۱۹۸۶.

نگاهی به لهجه‌های محاوره‌ای زبان ترکی

در منطقه چهاربرج

احمد جوادى چاربورج

یکی از ویژگی‌ها و خصوصیات بسیار جالب زبان ترکی داشتن لهجه‌های بسیار متعدد، زیبا و منحصر بفردی است که نشان از گستردگی استعمال زبان ترکی و انعطاف پذیری بالای این زبان با محیط و شرایط زندگی استعمال کنندگان آن دارد. در مناطق ترک نشین ایران هر شهری با لهجه منحصر بفرد خودش زبان ترکی را صحبت می‌کند. این مسئله شاید در دیگر زبان‌ها نیز وجود داشته باشد ولی نه به اندازه زبان ترکی چراکه در زبان ترکی بسیاری از روستاها نیز لهجه منحصر به فرد خودشان را دارند به گونه‌ای که وقتی آنها صحبت می‌کنند کاملاً می‌توان فهمید که، صحبت کنندگان اهل کدام روستا می‌باشند. برای مثال در منطقه چهاربرج لهجه‌های روستاهای قیچاق، چره‌جلی، قره قوزولو، و احمد آباد آنچنان منحصر بفرد است که با صحبت کردنشان کاملاً می‌توان حدس زد که، فلانی اهل کدامیک از این روستاها می‌باشد. در این بین لهجه روستای چَره‌جلی همان ویژه‌گی‌های لهجه میاندوآب را دارد با این تفاوت که در این لهجه مصوت‌های «ر» به همان صورت صحیح خود تلفظ می‌شود و به صورت «ی» تلفظ نمی‌گردد. از این رو این لهجه را می‌توان نزدیک‌ترین لهجه به زبان معیار ترکی دانست.

ما در خود چهاربرج دونوع لهجه غالب داریم: لهجه بالا چاربورج و لهجه بؤیوک چاربورج. این دو لهجه ویژگی‌های خاص خودشان را دارند و دلیل وجود آنها نیز وجود دو منطقه با همین نام در چهاربرج است که زمانی با فاصله بسیار اندکی دو روستای جدا از هم بوده‌اند. در هردو لهجه مورد نظر در تمامی کلمات، حروف «ر» به صورت «ی» تلفظ می‌شود. برای مثال گلیرم /gəlirəm/ به صورت گلییم /gəliyəm/ و هاردان بیلیرسن /hardan/ به صورت هایدان بیلیرسن /haydan bilisən/ تلفظ می‌شود.

◆ لهجه‌ی بالاچاربورج

تلفظ کلمات در این لهجه بسیار کشیده‌تر از لهجه بؤیوک چاربورج است و دلیل آن هم وجود طوایف «شاغی» در بالا چاربورج است که به دلیل کوه‌نشین بودن آنها در زمانهای گذشته در لهجه آنها تلفظ کلمات به صورت کشیده و با مصوت‌های بلند بیشتری صورت می‌پذیرد. ولی با این وجود بسیاری از کلمات که دارای مصوت «آ»/A/ می‌باشند به صورت مصوت «ا»/ə/ تلفظ می‌شود که، در نوع خود پارادوکس جالبی را فراهم می‌سازد. لازم به توضیح است که اهالی بالاچاربورج کلمات را غالبا شمرده- شمرده صحبت کرده و در پایان بسیاری از جملات خود از واژه‌ی «هئی»/hey/ نیز استفاده می‌کنند. در زیر برخی از کلمات با لهجه‌ی بالاچاربورج می‌آوریم:

بیلووا دئدیم /bilova dedim/. همان = بیلنه دئدیم

دَدوَوین آدی نه دی؟ /dədovın adı nədi/. همان = دده نین آدی نه دیر؟

بیزه گلمیسوز؟ /bizə gəlmisuz/. همان = بیزه گلمیرسبز؟

بیلمیسوز؟ /bilmisuz/. همان = بیلمیرسبز؟

قَزَندیم /qəzəndim/. همان = قازاندیم

آج اولاسان هئی /ac olasan hey/. اصطلاح مخصوص لهجه بالاچاربورج

یی یون اؤلسون هئی /yiyon ölsün hey/. همان = ییهن اؤلسون

قَغَه/قِیقَه /qəğə- qəyqə/. همان = قارقا

چَچ /çeh/. همان = چَک از ریشه چکمک

آخ /əx/. همان = آخ

چَهْمَه /çehmə/. همان = چکمه

قَیپیز/قَرپیز /qəypiz/. همان = قارپیز

بِلدون؟ /beldun/. همان = بیلدین

گَلْچِمَه /gələçemə/. همان = گلجه‌یم

گَئْدَچِمَه /gedəçemə/. همان = گئدجه‌یم

دوَمَح /düməh/. همان = دویمَح یا بلله

یِیم /yeeyəm/. همان = یئییرم

گِئِیم /geeyəm/. همان = گئدیرم

سوز /suz/. همان = سبز

گئندوز؟ /getduz/ همان=گئندیز؟

سَنون /sənun/ همان=سنین

سَنوو قارداشوو هاردادی؟ /sənuv qardaşuv hardadı/ همان=سنین قارداشین

هاردادیر؟

ساتئسسَن؟ /satessən/ همان=ساتاجاقسان؟

آلئسسَن؟ /alessən/ همان=آلاجاقسان؟

گله جیلر /gələcillər/ همان=گله جکلر.

مردم بالا چاربورج غالبا به پدر خود قاغا /qağa/ و به مادر خود آبا /aba/ می گویند.

◆ لهجه‌ی بۆیوک چاربورج

لهجه‌ی بۆیوک چاربورج به لهجه‌ی معیار زبان ترکی بسیار نزدیک است؛ و تنها در این لهجه حروف «ر» به صورت «ی» تلفظ می‌شود. تلفظ کلمات در لهجه‌ی بۆیوک چاربورج بسیار کوتاه‌تر از لهجه‌ی بالا چاربورج است و تفاوت‌های بسیار جالبی در اعراب دارد. برای مثال بسیاری از کلماتی که در لهجه‌ی بالا چاربورج با اعراب کسره تلفظ می‌شود، در لهجه‌ی بۆیوک چاربورج به صورت فتحه تلفظ می‌گردد. در زیر برخی از کلمات با لهجه‌ی بۆیوک چاربورج را می‌آوریم:

بیله‌وه دئدیم /biləvə dedim/

بیله‌ویزه دئدیم /biləvəzə dedim/

دَدَوین آدی نه دی؟ /dədəvin adı nədi/

ائی یِم / یی یِم /iyəm- yiyəm/ همان=یئیریم

گئیم /geeyəm/ همان=گئدیریم

ییمییخ /yımıyix/ همان=یوموروق

بیلئسسَن /biləssən/ همان=بیله جکسن

گئده سسن /gedəssən/ همان=گئدجکسن

آلاسان /alasan/ همان=آلاجاقسان

در لهجه‌ی بۆیوک چاربورج غالبا به پدر آغا /ağa/ و به مادر ننه /nənə/ می گویند.

♦ صرف فعل «قالماق» /qalmaq/ «در لهجه‌ی بؤیوک چاربورج:

قالاجیام /qalacıyam/

قالاسسان /qalassan/

قالاجیق /qalacıq/

قالاجییخ /qalacıyx/

قالاسسیز /qalassız/

قالاجیخلار /qalacıxlar/

♦ صرف فعل «قالماق» /qalmaq/ «در لهجه‌ی بالا چاربورج:

قالاجیم /qalaceyım- qalaçemə/

قالیسون /qalessun/

قالجوخ /qalecux/

قالاجیوخ /qalaceyux/

قالیسوز /qalessuz/

قالجوخلار /qalecuxlar/

* لازم به توضیح است که استعمال لهجه‌ی بالا چاربورج با تمام ویژگی‌هایی که بدان اشاره کردیم امروزه بیشتر در بین افراد مسن طوایف «شاغی» جریان دارد و لهجه‌ی بالا چاربورج در بین افراد جوان و حتی افراد مسن طوایف «موغدم» بیشتر به لهجه‌ی بؤیوک چاربورج مایل است.

♦ واحدهای اندازه‌گیری در چهاربرج:

جوت: /cüt/ جوت عبارت دیر بیر جوت کل (اثرکک گامیش) یا بیر جوت اؤکوزدن کی، اکینچی اونلارلا اؤز اکین ایشلرین، او جمله‌دن: یئر سورمک، خرمن دؤومک، آرابا چکمک و... گۆره بیلسین.

چاربورج یئرلری ایلک تقسیم اراضی قانونوندا (سید جعفر پیشه‌وری و دموکرات فرقه‌سی نین آذربایجان تقسیم اراضی سیندن سونرا) ۶۲ جوتیه بؤلوندو کی هر جوت تقریبی حالدا ۱۰ هکتاردان عبارت دیر. تقریبی دئمگیمیز بونا گۆره دیر کی، بعضا جوتون نئچه هکتار اولدوغون ارباب- رعیت آراسیندا بیر پارا پارت بازلیقلار تعیین ائدیرمیش. پس بیر بوتون پای بیر جوت یا ۱۰ هکتار نظرده آلینیر.

یاریم جوت: /yarım cüt/ بیر جوتون یاریسی (۵ هکتار) و یا بیر آیری باخیمدان، بیر جوتون دؤرد دن ایککی سی.

چَرَح: /çərəh/ بیر جوتون دؤرد دن بیرینە دئیردیله کی، تقریباً ۱ هکتار اولارمیش

سی یه: /siyə/ بیر جوتون سگیزدن بیرینە دئیرمیشله

باتمان: /batman/ یئر اولچوسونده هر ۱۸۲ مترمربع بیر باتمان دیر.

ایختار/ هکتار: /ixtar/ هر ۵۵ باتمان بیر ایختاردان عبارت دیر (۱۰۰۱۰ متر مربع بیر ایختار اولور)

آتدیم: /atdım/ بیر بالغ آدامین اوجا آتدیمی کی تقریباً ۱ متر اولور.

آغاج: /ağac/ دؤرد کیلومتر یاریم، بیر آغاج دیر

خَلور: /xəlvər/ ۱۰۰ باتمان بیر خلور دیر

خیل: /xıl/ چوخ و سایسیسی بللی اولمایان خاص بیر شئی دن عبارت دیر کی، سایلا بیلمز.

قَریش/ قرینج: /qəriş/ بیر بالغ انسانین جیلی بارماغیندان بؤیوک (کوله) بارماغینا کیمی بیر قرینج دیر کی، بوگونکو معیارلار ایله ۲۰ سانتی متردن عبارتدیر.

آیشین/ آرشین: /arşın/ بو اؤلچو چوخلو پارچا اؤلچو- بیلچی لرینده ایشله نردی و بیر آیشین ۱ متر ایله برابر ایدی.

فَرَح: /fərəh/ بیر معین شیئی جوت- جوت سایاندا اگر سونا چاتاندا بیر دنه تک قالسا او بیر تک قالانا فَرَح دئیردیله. مثلاً: بیر شخصین ۱۰ جوت بیر فَرَح قویونو وار کی عبارت دیر ۲۱ قویوندان.

♦ چکی واحدلری:

پوت: /put/ کی عبارت دیر ۱۶ کیلوگرم دن

باتمان: /batman/ ۶/۵ کیلو گرم

یاریم باتمان: /yarım batman/ ۳/۲۵۰ کیلو گرم

چَرَح/چرک: /çərəh/ ۱/۶۲۵ کیلو گرم

سی یه: /siyə/ ۸۱۲ گرم

پونزا: /ponza/ ۴۰۶ گرم

هَف دیهه: /həf diyəm/ ۲۰۳ گرم

سه دیهه: /se diyəm/ ۱۰۱/۵ گرم

دودویہم: /düdüyəm/ ۵۱ گرم

میسقال: /misqal/ ۴ گرم

*****

بوکوم: /büküm/ بیر بوکوم چۆرک

آتیم: /atım/ بیر آتیم چای

چیرتیم: /çirtım/ بیر چیرتیم سوغان

چیمدیک: /çimdik/ بیر چیمدیک دوز

پیشیریم: /pişirim/ بیر پیشیریم دویو

خورتوم: /xortum/ بیر خورتوم سو

ایچیم: /içim/ بیر ایچیم سو

سالخیم: /salxım/ بیر سالخیم اوزوم

بوروم: /burum/ بیر بوروم قاینماق. مثلا شوربا بیر بوروم قایناییب

چالخیم: /çalxım/ بیر چالخیم یاغ

قاش: /qaş/ بیر قاش پئندیر

دیلیم: /dilim/ بیر دیلیم قارپیز

آووج: /avuc/ بیر آووج توپراق

چنگه: /çəngə/ بیر چنگه توک

ترمینها و اصطلاحات مربوط به پختن نان در چهاربرج

احمد جوادی چاربورج

تندیره سَی: /təndirə səy/ مکانی که در آن نان می پزند/ نانواپی خانگی
چالاسَی: /çala səy/ مکانی در تندیره سَی ها که در آنجا استحمام می کردند. چالاسَی
سوراخی داشت که با لوله ای فلزی آب را به بیرون هدایت می کرد.
ارسین: /ərsin/ میله ای قلاب شکل است که بوسیله آن خمیرهایی که به تنور
نچسبیده و در داخل آتش تنور افتاده اند در می آورند.

دوواق: /duvaq/ در سفالی یا چوبی تنور
کوفله: /külfə/ سوراخی است به قطر حدودا ۱۰ سانتی متر از داخل تنور به بیرون برای
مکش خوب هوا و سوختن بهتر آتش در تنور.

کوفله ندیک: /külfəndik/ وسیله ای سفالی شبیه نعل اسب به درازای نیم متر که از
داخل تنور مماس با دیواره تنور جلوی سوراخ کوفله قرار می دادند که مکش هوا بهتر انجام
گیرد.

پیره/پی یه: /piyə/ لبه های بیرونی تنور را گویند. (تندیرین قیراقلاری)
تپه جک: /təpəcək/ وسیله ای است بالش مانند برای بستن کوفله. بعد از سوختن
چوبها در تنور کوفله را با تپه جک می بندند تا زغالهای موجود در تنور زود به اتمام نرسیده
و سفید نشوند.

کسسوو: /kəssov/ چوبی به اندازه دسته بیل که با آن داخل تنور را زیر و رو می کنند
تا زغال های ته مانده بیرون بیاید.

تاختا بازی: /taxta bazi/ وسیله ای چوبی که بوسیله ای آن خمیرمورد نظر را پهن
می کردند.

کونده: /kündə/ مقداری از خمیر که به شکل توپ کوچکی در آمده و آماده پهن کردن بوسیله تاختا بازی است.

یاریم یایماق: /yarım yaymaq/ پهن کردن کونده‌ها بوسیله تاختابازی را یاریم یایماق گویند.

کوت: /küt/ وقتی خمیری که به تنور می‌زنیم خوب نچسبده و داخل آتش تنور بفتد یک نوع نان جمع شده و نصفش خمیر و نصفش سوخته بعمل می‌آید که به آن کوت گویند.

تاباق: /tabaq/ وسیله‌ای چوبی که درون آن خمیر درست می‌کنند.

بولامانج/بیلاماش: /bılamaş/ یک روز قبل از درست کردن خمیر برای پختن نان بولامانج تهیه می‌شود. روش تهیه بولامانج بدین گونه است که مقداری مایه خمیر را در مقداری آرد و آب مخلوط می‌کنند که خمیری خاص و پف کرده حاصل می‌شود. به حالت پف کردگی و جوش زدن خمیر مورد نظر «فیثقیرماق» می‌گویند. خمیر بدست آمده را به خمیر اصلی پخت نان اضافه نموده و کاملاً مخلوط می‌کنند. سپس چند ساعت منتظر می‌مانند تا خمیر خودش را بگیرد که به این حالت خمیر نیز «آجیماق» گفته می‌شود.

ایلغیده: /ılǧıdǝ/ وسیله‌ای که روی آن خمیر را به صورت بسیار نازک پهن می‌کنند و به تنور می‌چسبانند. ایلغیده از ساقه‌های نوعی بید به نام مورسول سؤیود درست می‌شود که روی آن را پارچه سفیدی می‌کشند و داخل آن را با ضایعت فرش (خیر خیم) پر می‌نمایند.

قلبیرلمک: /qǝlbirlǝmək/ بعد از یاریم یارماق، خمیر مورد نظر را روی دست با مهارت خاصی می‌چرخانند که پهن شده و به اندازه مطلوب برسد که به این کار قلبیرلمک گویند. **کره‌لیک:** /kǝrǝlik/ وسیله‌ای تشت مانند که از فضولات حیوانی و کاه درست می‌کردند و خاکستر تنور را روی آن ریخته و به بیرون می‌بردند.

کرمه: /kǝrmǝ/ وقتی که فضولات حیوانی به صورت طبیعی زیر پای گاوها انباشته و فشرده شوند می‌توان آنها را با بیل برید و بصورت تکه‌های مساوی در بیرون از طویله خشک نمود که به این تکه‌های بسیار سفت فضولات، کرمه گویند که نوعی هیزم بسیار خوب برای پختن نان است.

یایپا: /yapba/ وقتی که فضولات حیوانی را یک نفر با استفاده از دست حالت دهد و به اندازه‌های مساوی تقسیم کند و روی زمین قرار دهد تا خشک شود یایپا یا یاپما درست می‌شود. یایپا برای سوخت تنور مورد استفاده قرار می‌گرفت.

تاپالا: /tapala/ یاپبای مرغوب و نازکی که از مدفوع خالص و بدون پهن گاو بدست می‌آمد.

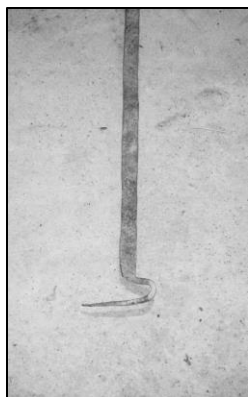
آزا: /aza/ مدفوع خالص گاو که برای درست کردن تاپالا مورد استفاده قرار می‌گرفت.

سئچمه/شئشمه: /šešmə/ قطعات کوچک کیمه و یاپبا

جرگه/گرگه: /cərgə/ چیدن منظم یاپباها و تاپالاها به صورت دیوار مانند بر روی هم؛
تتوووز/تتوووز: /tətovuz/ نان برشته

قلاق: /qalaq/ برای اینکه کرمه‌ها و یاپباهای موجود در زمستان نیز مورد استفاده قرار گیرد و از گزند برف و باران در امان باشد یاپباها و کرمه‌ها را به صورت منظم و مخروطی شکل روی هم می‌چینند و سپس با استفاده از فضولاتی که کمی آب به آن اضافه کرده و خوب هم زده‌اند سراسر بنای مخروطی شکل را می‌پوشانند و در قله آن نیز یک عدد جارو به عنوان کاکل قرار می‌دهند و در پایین، دری نیز تعبیه می‌کنند که به مرور از یاپباها و کرمه‌های موجود برداشته و در تنور بسوزانند.

آلک: /ələk/ همان غربال. که بوسیله آن قبل از درست کردن خمیر آرد را غربال می‌کردند.

«ارسین» دن بیر گورونتو ◀

ياشماق

يازار: امان محمد خوجعلی

چئویرن: ویدا حشمتی

ياشماق لاپ قديم عنعنهلردن بيرى دير كى، هله ده قادينلار آراسيندا قورونوب، ياريمچيلىق و ناقص حالدا قاليدير. ياشماق، اوز ايله باشين ياريمچيلىق شكيلده، قاين آتا و قاينلاردان هابئله قونشونون كيشيلرى كى، ياشلارى گلنين اريندن يوخارى دير اورتولوب، گيزله تمك دير. هم ده قاين آتا، قاينلارلا حتى تلفونلا دانيشماماق دا بو عنعنهلردن دير. يئنى گلنين بو ايشى، بؤيوكلرله، آغ ساققاللار طرفيندن بير جوره حؤرمّت و سايغى ساييلير. حتى بؤيوك گلين لر ياشلارى بؤيوك اولوب، اورتا ياشلاردا يا ياشلى اولارسا دا بئله داورانما ليديرلار.

اوز اؤرتمه و دانيشماماق قاين آتا يلا، قاينلار اؤنونده بير جوره مقدس ترپنيش ساييلير، گلينلر بو ايشدن هئچ زامان واز كئچمه مەلى ديرلر.

قديم كيشيلر ظاهرى سايغيا چوخ اؤنم وئريب، قادينلاردا بو دب و ياسالارى بير كولتور و ادب اولاراق سورغوسوز- سوال سيز قبول ائتميشديلر و بونو بؤيوكلرين ان دوغال حاققى سايارديلار. گؤرك بو وضعيت ايندييه قدر سوروب يوخسا بونا باش قالديران اولوبدور. بيز سايغينى ياشماقدا خلاصه ائده بيله ريك؟ بيزيم

سايغيدان آنلا ديغيميز ديشيرسه نئجه اولمالى دير؟

بو كى، باشقالارينا سايغى گؤرسه ديلسين چوخ ياخشى دير. بؤيوك يا كيچيك اوچون فرقى يوخدو. سايغى و حؤرمّت باشقالارينا، اؤزونه حؤرمّت ائتمك دير. باشقالارينا سايغيسيزلىق ائتمكسه، عئنى اؤزونه سايغيسيزلىق دير.

ياخشى - يامان انسانين اوزونه يانسىيار. بو دبلر و ادب يا كولتورلر اوزوندن بعضى كيشيلر اؤز گلينلرينين اوزونو گۆرمه دن و سسنى دويمادان، دنيانى ترك ائديب، اؤلدلر.

حتى اونو گلين اوچون بير اوستونلوك سايارديلار. قوناقلقلاردا و ييغىنقلاردا نقل ائدرديلر كى، من هله بير كره اولسون گلينيمن سسنى ائشتمه ميشم. بو فخر ايندىكى مدنى انسانلار اوچون بير فاجعه سايليلر. هابئله قادينلارين اؤز گوهه نىنى ارادان اپارار و اونلار بئله يانسىدار كى، آشاغىلانمىش و گئريده قالمىش جىنس ديرلر.

گۆرك ايندىكى چاغدا كولتورلو، تحصيلاتلى، دوشونجه صاحىبى اولان بير قادين كى، بير اداره نين باشيندا دير يا دانىشگاهدا اوستاد دير يا پليس اداره سينده منصب صاحىبى دير ايستمه مك اولار، قاين آتاسى يا ارينين دده سى و قارداشلارينين اؤنونده اوزونو اؤرتوب، دانىشيغىنى كسسين ؟

بو دبلر، شهرلردن اوزاق دوشموش كندلرده و ائلاتلاردا هله ده واردير. يولداشلاردان بيرى بئله نقل ائدير:

بير قوجا كيشى كنددن شهره اوغلو ائوينه گليرمىش، كوچه ده قارشىلاشدىغى گلينيى تانىمامىشدى. گلين بونو شاشقين حالدا باشقالارينا تعريف ائليرمىش. هابئله عاييله سيندن بيرينى تانىماماق، اؤزل دوروملاردا، زلزله، سئل و... كيمى زامانلاردا بؤيوك بير فاجعه سايليلر. شريعت ياسالاريندا بير قادينين، ال، اوز و آياقلاردان باشقا هر يئرى اؤرتولو اولمالى دير. آنجاق بئله دبلر، دين و شريعتين خلافيندا دير.

اومود ائديلير بو يانلىش دب، ديشىليپ، يئرني داها اويغون دبلره وئرسين. سايعى و محبتى گۆرستمك اوچون باشقا يوللار دا واردير. گر كمز ياخشى ايشلر، باشقا اويغون اولمايان، گئريده قالمىش دوشونجه لرله داوام ائديلسين. بونا بنزه بيركى، يئنى يئمه يى، باتيق قابلاردا قوللاناق. ائله بير يوللارال تاپيلماق لازيمدير كى، داها آرتيق عاييله نين مقدس اولدوغونو يانسىلايا.

اوزدن و ظاهرى سايعيلار يئرني گرچك و ايچدن محبتلره وئريب، دوغرو يوللارلا گۆستره بيلينسين.

تور كمن لرين بؤيوك شاعىرى «كريم قوربان نفس» بئله دئير:

اول دوغرى موداوان قاچاندر ياشماق...

يونه گپله جك گپنى بليار اوچين اوزال ده حكمان دال مش آغزنى ياشماق

گپله جك گپنى بلميان اوچين.... توروا گيدرسنگده ياشماقه درك

ديشب بلن كرتب اوقله ياننى... گۆرن سينگيزمن ده گۆردوم كان گزك.

بیر آدین آنلامی کورشاد / گورشاد آیدین خلفی زنگیر

دیوان لغات‌التورک سۆزلویونده «کور»؛ ایگید، سارسیلماز، چوخ اورکلی کیمی معنالانمیشدیر.

«شاد» ایسه بۆیوک گۆی‌تورک حاکمیت‌ینده «خاقان»‌دان سونرا اوچونجو رتبه‌ده اولان بیر عنوان‌دیر. (خاقان، یابغو، شاد) کورشاد؛ ایگید، سارسیلماز حاکم.

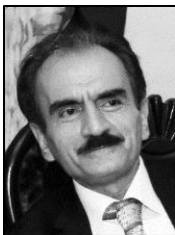
میلادی ۶۳۹- جو ایلده چین حاکمیتی آلتیندا یاشایان ییخیلمیش گۆی‌تورک دۆولتی‌نین «کورشاد» آدلی شاهزاده‌سی، باشیندا ۴۰ نفره یاخین ایگیدله قیام ائدیپ چین حاکمینی اۆلدورمک ایسته‌ییب. آما یغنیلیب.

بو آد معاصر تورکلرده خصوصاً بیزییم یاشادیغیمیز بۆلگه‌ده استفاده اولونسا دا ثبت احوال مأمورلاری طرفیندن قصدا یا سهواً «گوشاد/ گشاد» کیمی یازیلیمیشدیر؛ گشاد، علی‌گشاد. «کور/ گور» سۆزو ایسه بالیغین توخومونا و سامان ییغماق اوچون کولشدن قورولان کوما یا دا دئییلیر. هم ده باشقا کلمه‌لرله یانلاشاراق یئنی کلمه دوزلدیر؛ کورچایی، کوردش، کوردمیر، کوره‌کن، کوره‌که، کوروشنه،...

موسیقی

- تار آذربایجانى. قاسم توركان
- تبریزمین، اونودولموش موسیقی سئورلریندن اؤتهری بیر خاطره. قاسم توركان

تار آذربایجانی قاسم تورکان

در پهنه تار دو گونه شیرازی و قفقازی و به عبارتی ایرانی و آذربایجانی دارای بنیادی مشترک و ویژگی‌هایی منحصر به فرد هستند. قریب سه دهه پیش‌تر از آن که درویش خان یک سیم به پنج سیم تار ایرانی بیافزاید، میرزا صادق اسداوغلو معروف به «صادق جان» پدر تار آذربایجانی، شش سیم به تار افزوده بود. در این رخداد، تار آذربایجانی متولد و با یازده سیم از روی زانو به پهنه سینه نوازنده عروج یافت. در این عروج از وزن و حجم آن کاسته و بر تعداد سیم‌های تار افزوده شد.

♦ ساختمان تار آذربایجانی:

تار آذربایجانی با تار ایرانی بنیادی مشترک دارد. چوب مختص کاسه و دسته و کله هر دو از درخت توت و گردو ساخته می‌شود. پیش از ظهور اقلام صنعتی، در هر دو گونه تار مذکور، از شاخ و استخوان و روده گوسفند استفاده می‌شد. اما از سالیانی نه چندان دور، در تار آذربایجانی به جای روده دراز گوسفندی در پرده‌ها از نخ‌های پلاستیک محکم و با دوام و به جای استخوان شتر از جنسی به نام ابونیت استفاده می‌شود که، بر خلاف استخوان و شاخ آفاتی چون موریا نه در آن تاثیر نمی‌گذارد و سایش نمی‌یابد.

♦ ویژگی‌های چوب کاسه‌ی تار آذربایجانی:

کاسه تار آذربایجانی به صورت یک تکه از چوب خشک و فاقد صمغ توت و در نبود آن گردو ساخته می‌شود. آنچه مسلم است چوب درخت شاه توت در طنین تار مطلوب‌تر از هر چوب است اما، به سهولت یافت نمی‌شود، از آن رو اغلب از چوب درخت توت سفید استفاده

می‌شود. درخت هرچه کهنسال‌تر باشد چوبش بهتر و طنین اندازتر خواهد بود. حتی درختان پیر تکیده و قطور بیش از درختان شاداب و جوان توان پاسخ گفتن به نیاز ساز را دارند. فراوری چوب ساز روندها دارد. صمغ موجود در تن چوب عایقی برای صدا به شمار می‌آید. یکی از نکات مهم در فراوری چوب کاسه تار زدودن صمغ از جان چوب می‌باشد که در قدیم ابتدا چوب‌های مهیا شده برای کاسه تار را به مدت دو الی سه سال در بستر رودخانه‌ها و در مسیر جریان آب قرار می‌دادند تا هر آنچه در جان دارد شسته گردد و تخلخل پدید آمده از نکات خالی از صمغ در بطن چوب، به فزونی ارتعاش و طنین نوای ساز می‌انجامید. حال نیز سازندگان بن مایه‌دار تار به واسطه جوشاندن چوب در آب جوشان، صمغ از جان چوب می‌ستانند. به یک عبارت می‌توان گفت؛ چوب از مبداء تا مقصد یعنی بعد از انتخاب و برش تا تبدیل به کاسه گشتن پروسه‌ای عظیم و در عین حال بسیار ظریف را طی می‌سازد. در مسیر خشک گشتن چوب توت، برای مصون ماندن آن از ترک برداشتن، چوب بریده شده را در کیسه‌های سیاه نایلونی جای داده و نگه‌داری می‌کنند.

♦ تغییرات انجام یافته در تار آذربایجانی:

افزایش تعداد وترها این افزایش مربوط به وترهای فرعی (واخوان‌ها) است.

کم کردن حجم کاسه طنینی

تغییر شکل کاسه طنینی

تغییر دستان‌بندی

تغییر کوک

تغییر شکل دسته

تغییر شکل لانه کوک (جعبه گوشی‌ها)، سرپنجه

تغییر شکل خرک

تغییر شکل سیم‌گیر

تغییر شکل شیطانک

تغییر نحوه اتصال دسته به کاسه

تغییر شیوه به دست گرفتن تار

تغییر شکل نواختن مضراب

تغییر شکل مضراب

تغییر شکل کل نوازندگی

♦ ابعاد تار آذربایجانی:

طول تار آذربایجانی از بن کاسه تا انتهای کله ۸۵۰ میلیمتر، ارتفاع کاسه ۱۶۰ میلیمتر و عرض کاسه نیز ۱۸۰ میلیمتر محاسبه می‌شود. در مقیاسی دیگر طول تار ۷۶۵ میلیمتر در نظر گرفته می‌شود، طول کاسه تار ۲۶۰ میلیمتر، عرض کاسه ۱۶۵ میلیمتر، ارتفاع کاسه ۱۴۵ میلیمتر، در نظر گرفته می‌شود. طول دسته تار از سر نقاره (کیچیک چاناق) تا لب کله ۳۸۰ میلیمتر و طول کله نیز ۱۲۰ میلیمتر می‌شود.

♦ کاسه:

کاسه تار آذربایجانی همانند تار ایرانی از دو بخش کاسه و نقاره تشکیل می‌یابد. کاسه، بویوک چاناق و نقاره، کیچیک چاناق، خوانده می‌شود. کاسه تار آذربایجانی به صورت یک تکه ساخته می‌شود و در مقایسه با تار ایرانی، کوچک‌تر و کم‌حجم‌تر است. پشت کاسه تار آذربایجانی بر خلاف تار ایرانی، نسبتاً صاف و تخت است. تخت و کوچک بودن حجم کاسه این امکان را فراهم می‌کند که نوازنده بتواند تار را به راحتی در روی سینه نگاه دارد. مساحت دهانه کاسه و نقاره تار آذربایجانی که بر روی آن پوست کشیده می‌شود، بیشتر از اندازه کاسه و نقاره تار ایرانی است. دهانه کاسه تار آذربایجانی (بویوک چاناق) به شکل قلب و دهانه نقاره (کیچیک چاناق) بیضی‌مانند است. با این حال کاسه تار آذربایجانی از تار ایرانی کشیده‌تر است. درون کاسه تار آذربایجانی، قطعه چوبی که اوخ (تیر) نامیده می‌شود، در حد فاصل ته کاسه و سر نقاره متصل به زبانه دسته تار قرار می‌دهند. این قطعه چوب از خمیدگی احتمالی دسته جلوگیری می‌کند.

♦ دسته:

دسته تار آذربایجانی غالباً از چوب گردو ساخته می‌شود. زبانه انتهای دسته تار آذربایجانی در شیارکامی که تقریباً به طول ۹ سانتیمتر از نقاره برآمده است به طور کشویی فرو می‌رود تا در اتصال با تیر (اوخ) درون کاسه مانعی در میان نباشد. این نحوه اتصال نیز نوعی از انواع کام و زبانه به شمار می‌آید اما متمایز از کام و زبانه دسته‌ی پاشنه‌دار تار ایرانی است. این ویژگی به استحکام دسته، هنگام کشش زیاد سیم‌ها، کمک می‌کند. دسته این ساز در مقایسه با تار ایرانی کوتاه‌تر و پهن‌تر است. پشت دسته هر می شکل است و روی آن ۲۲ تا ۲۴ دستان در فواصل معین بسته می‌شود.

◆ کله (سرپنجه):

سرپنجه تار آذربایجانی کله نامیده می‌شود و در مقایسه با تار ایرانی از طول بیشتر و عرض کمتر برخوردار است. سطوح جانبی کله (سر پنجه) مانند تار ایرانی دارای دریچه یا سوراخ است. فرم دریچه در تارهای مختلف متفاوت است. گاه از روی شکل دریچه در سرپنجه می‌توان فهمید که ساز مورد نظر متعلق به کدام سازنده است. در سطح فوقانی کله (سرپنجه)، دو سوراخ کوچک برای عبور سیم‌های «آلیکوت» که به سیم‌های «زنگ» یا «جینگنه» معروف است، تعبیه می‌شود. در کله تار آذربایجانی ۹ گوشی قرار دارد.

◆ گوشی:

گوشی در تار آذربایجانی آشیق نامیده می‌شود. روی سرپنجه تار آذربایجانی، نه عدد گوشی (آشیق) وجود دارد (شش گوشی بزرگ و سه گوشی کوچک). تار آذربایجانی دارای یازده سیم است، این یازده سیم به نه گوشی متصل می‌شود. در تار آذربایجانی، چهار سیم به سیم‌های زنگ (جینگنه) معروف است. این چهار سیم، دو به دو، به صورت همصدا کوک می‌شوند و هر دو سیم به یک گوشی متصل می‌گردند. بنابراین برای چهار سیم زنگ، دو گوشی وجود دارد. تنها گوشی باقی مانده مربوط به سیم باس است. از نه گوشی یاد شده، شش گوشی روی سطح فوقانی کله (سرپنجه) و سه گوشی روی سطح تحتانی آن قرار می‌گیرد.

◆ سیم (وتر):

چنان که گفته شد، تار آذربایجانی یازده سیم دارد. سیم‌های یازده گانه تار آذربایجانی به سه گروه ۱- سفید، زرد و کوک (باس) ۲- سیم باس ۳- سیم‌های زنگ (جینگنه) تقسیم می‌شود. از این یازده سیم، شش وتر سیم اصلی محسوب می‌شود که در سه گروه دوتایی با نام‌های سفید، زرد و بم بسته می‌شوند. سیم هفتم، سیم کوک (باس) است که در اجرای مقام نقش بارزی ایفا می‌کند و ضخیم‌ترین سیم تار آذربایجانی به شمار می‌رود. چهار سیم دیگر، سیم‌های زنگ یا چینگنه هستند که کارکرد آن‌ها مانند سیم‌های آلیکوت است. سیم‌های زنگ دو به دو به هم متصل می‌شوند. این نحوه اتصال یا بصورت گره یا قلاب است و یا یک غلطک برنجی کوچک به عنوان رابط یا مبدل، سیم‌های مضاعف زنگ را به یک سیم منفرد تبدیل می‌کند و این سیم منفرد به دور گوشی مربوط به خود بسته می‌شود. بنا براین با چرخش گوشی و تغییر کشش سیم منفرد، سیم‌های مضاعف زنگ با یک کشش و به صورت همزمان، تغییر کشش می‌دهند. به عبارت دیگر با یک گوشی، دو سیم زنگ کوک می‌شود.

♦ طرز قرار یافتن ساز در سینه‌ی نوازنده:

تار آذربایجانی به طور افقی روی سینه قرار می‌گیرد. با مچ دست راست قسمت کاسه ساز به روی سینه فشرده می‌شود، سیم‌ها به واسطه مضربی که در میان دو انگشت شست و اشاره قرار می‌گیرد، به اهتزاز در می‌آید. دسته تار نیز تنگ در میان انگشت شست و انگشت اشاره دست چپ قرار می‌گیرد و سیم‌هایی که به واسطه دست راست به اهتزاز در می‌آیند، با انگشتان اشاره و میانی و دیگر انگشتان دست چپ با فشردن پرده‌ها نواخته می‌شود.

♦ پوست روی دهانه‌ی کاسه:

پوستی که روی دهانه‌ی کاسه بزرگ و کاسه کوچک کشیده می‌شود، پوست دل گاو است. کاسه بزرگ (بویوک چاناق) و نقاره (کیچیک چاناق)، پوست جداگانه دارند. این پوست به دست آمده از توبره دل گاو، اگر چه نازک و شفاف است، اما از استحکام ویژه‌ای برخوردار است. البته دل گوسفند نیز درون توبره‌ای پوستی قرار دارد اما پوست دل گوسفند نمی‌تواند فشار زیاد ناشی از یازده سیم را تحمل کند.

♦ سیم‌گیر:

سیم‌گیر تار آذربایجانی بزرگتر و پهن‌تر از تار فارسی است و روی آن معمولاً ده شیار برای نگهداری و اتصال وترها و بند خرک وجود دارد. جنس سیم‌گیر آذربایجانی اگرچه در قدیم از شاخ بز کوهی مهیا می‌شد ولی امروزه از فلز استفاده می‌شود.

♦ خرک:

خرک تار آذربایجانی در نقطه معینی روی پوست کاسه‌ی بزرگ قرار می‌گیرد. به علت وجود یازده سیم در این ساز خرک تار آذربایجانی پهن‌تر و بزرگتر از خرک تار ایرانی است. سطح خرک صاف و فاقد برآمدگی است و دارای سه پایه است و به واسطه دو رشته بند که بند خرک نامیده می‌شود به سیم‌گیر وصل می‌شود. این اتصال برای احتراز از جابجایی خرک بر اثر شدت فشار یازده سیم و میل آن به سمت دسته ساز صورت می‌پذیرد.

♦ شیطانک:

شیطانک تار آذربایجانی در محل اتصال دسته به سرپنجه قرار دارد و از روی آن وترها رد شده و به کله و گوشی می‌رسند. شیطانک اصلی و زائده متصل به آن (ویژه سیم‌باس) معمولاً از جنس شاخ گاو ماده یا استخوان قلم پای شتر است. شیطانک‌های مربوط به سیم‌های زنگ که روی دسته‌ی تار آذربایجانی قرار دارند، از جنس میخ فولادی هستند.

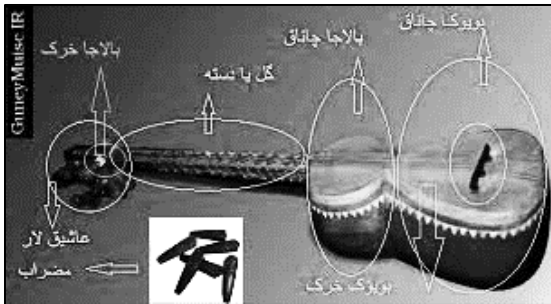
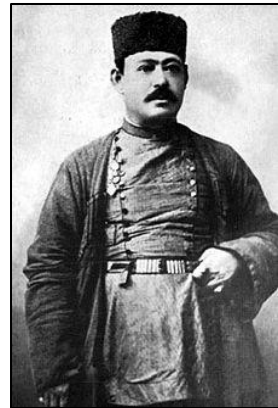

♦ مضراب:

مضرب قطعه‌ای از جنس شاخ گاومیش یا مواد مصنوعی است و طول آن در حدود ۲/۵ سانتیمتر است. در انتهای مضرب چند شیار سطحی برای جلوگیری از لغزش آن در دست نوازنده ایجاد می‌شود. مضرب تار آذربایجانی بر خلاف مضرب تار فارسی، فاقد موم است. کاسه و دسته تار آذربایجانی، همواره مزین به آرایه‌هایی از جنس صدف و مینا بر فرهنگ و هنر آذربایجان بوده است. رنگ و آرایه تار آذربایجانی از بسیار لحاظ قابل تامل است از این رو یکی از تارهای ساخت تبریز اثر استاد پور مشینچی جزو آثار یکی از موزه‌های مسکو می‌باشد.

► میرزا صادق (Mirzə Sadiq)

متولد ۱۸۴۶ در شوشی نوازنده و سازنده‌ی ساز تار بود. او بیشتر به خاطر دادن تغییراتی در تار ایرانی و ساختن تار قفقازی شناخته می‌شود.

تبریزیمین، اونودولموش موسیقی سئورلریندن اؤتهری بیر خاطرهلر قاسم تورکان

عشقین هوسیندن ائله دیوانه‌دی کؤنلوم
عشق آتشینه یانماغا پروانه‌دی کؤنلوم
عالمده اگر مین دانا معمار تاپیلسا
تعمیر ائده بیلمز ائله ویرانه‌دی کؤنلوم

دوننکی تبریزده، اوره‌گی قانلی بیر عاشیق کیمی تانینمیش، رحمتلیک «احمد آغا عرب‌زاده» بو ایکی بیت، حزین و عین حالدا ده‌یرلی سس‌سیله گاهدان بیزیم دوکانیمیزدا اولان چاغلاردا اوخویاردی. غریبه بیر احوالاتا هابئله حزین بیر سسه مالک ایدی. اوادب‌لی، نزاکت‌لی و قانع بیر فرد ایدی.

من اوشاق ایکن آنلامازدیم، هانسی دستگاهدا یا هانسی گوشه ده اوخویور، اما قدیم تبریزی‌لر آواز ده یر قایل اولوب، هم ده آوازی دوشونردیلر.

دوننکی تبریز غریبه بیر یئر ایمیش، گاهدان او دونن‌لر اوچون اورگیم بیر تیکه اولور. - احمد آغا بیر مثنوی باشلا گؤراق... احمد آغا بیر دشتی گل گیلن... ائله حالی مساعد اولان زمان، احمد آغا باشلاردی، «یارب روا مدار که گدا معتبر شود». یا بو بیت چوخ گؤزل اوخویاردی، «آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است - با دوستان مروت با دشمنان مدارا». لاپ حاللی چاغلاریندا، «گؤزلرین دولاندیر- دولاندیر گؤزون قوربان»نی اوخویارکن، جمعین ایچیندن ده اونلا زمزمگه باشلایانلار بیر روحانی حال یاراداردیلار. خلق موسیقینی دوشونردی، آوازی تانییاردی.

اما هئج شعری اولده ذکر ائتدیگیم، «عشقین هوسیندن ائله دیوانه‌دی کؤنلوم»، کیمی منیم اورگیمه یاتمازدی. رحمتلیک عرب‌زاده بو شعر چوخ عالی اوخویاردی، شعرین کیمدن اولدوغونو هر نه آرادییم آختاردیم، تاپا بیلمه‌دیم، استاد شیدا رحمتلیکدن ده

سوروشدوم، او دا بيلمهدی. هم ده بيلمه ديم بو شعر نئچه بيت ايميش، قالانی نه ايميش... من بو آرامالارا باشلاياندا داها نه احمد آغا قيد حياتدا ایدی نه بير آيريسينا گومانيم گلیردی.

اشاره ائتديگيم احوالات اهليندن بيری ده رحمتليک «ميرزا کریم خان» ایدی. بو رحمتليک خاص احوالاتا مالک اولاراق، او مثل سيزلردن ساييلا بيلر کی، داها بير ده تايی تاپيلا بيلمز.

ميرزا کریم خان، بير قوجا کيشی ایدی، عجيبه احوالاتی، خصوصی گئيملی. لبه داری ايکی قات (ايکی لبه دار بير - بيرينين اوستوندن قوياراق)، تازا به تازا قوندارا باشماقلارينين آلتينا جوت قات پنجه دابان سالدیراردی. بير کتی وارايدی معرکه، جيلبری کندلی داوارجيغيندان يئکه، نيه کی، هر نه مايحتاجيني يورقان - دوشگيندن سونرا، جيلبرينده داشيياردی. هله يابدا، توزدان، يازدا ياغيشندان قوروماق اوچون، گاهدان دا ايکی قات لبه دارينين اوستوندن يزد دستماليني دا ساريياردی. فوکولی جوت - جوت ووراردی، قديم آغ يخه لری ده هابئله قات با قات تاخاردی. سو چايدانی، دم چايدانی، استيکان نعلبکی سی، قوناق استيکان نعلبکی سی، قنددانی، هابئله چای قابیسی نی يئددی رقم دملمه لی نن، هميشه يان جييينده داشيياردی. جيب دئمه چووال ایدی. اونلارلا برابر جانامازی، ال دستمالی، تر دستمالی، بير ده دؤشه مه سی له بالابوی آفاتاباسی دا بير جييينده اولاردی، آخی بلديه ايشچيسي ایدی، من بيله نی سناتور کریم پاشا بهادری کی، اؤزو مردم دار آدام و قره داغين آدی - سانلی طایفالاريندان ایدی بو ایشی ميرزا کریم خان ين احوالاتينا اويقون اولاراق تامين ائله ميشدی. رحمتليک بهادری ميرزا کریم خانی اونونمازدی و ايل بايراميندا بير گؤزل کارت ايله ميرزا کریم خانی بايرام تبریکی بهانه سيله يوخلاردی. ميرزا کریم خان دا او تبریک کارتی ايله، ايلي باشاباش پوز وئردی و يئنه ايل باشين گؤزلردی کی، پستیچی سناتور بهادری نين تبريکين ميرزا کریم خانا گتيرسين.

ميرزا کریم خان واغزال طرفلرينده چمن گودردی، هله بير فيشقاسی واریدی، آژان فيشقالاريندان، بو فيشقانين محمل کيسه سی، بويون زنجیری لن عنتيقه بير شئی ایدی. بير گون بير شوfer نقل ائليردی کی:

کئنچن ايللرايدی، تصديغيم يوخودو، بير ماشين آلميشام گئجه راهنمایي پاسيوانلاری ييغيشاننان سورا قاچاخ مسافر داشيرام، ساحات ايکی دؤرو بری ایدی بوش ماشين واغزالدان گئچيرم، هئچ کيم يوخ، قو ووروسان قولاخ توتولور، بيردن گؤردوم، بير آژان فيشقاسی دالی کسيلمز چالينير، ايکی اليم اولدو بير تهيم، آياغيمي ترموزا آتديم اينادان

باخديم خياواندا هئچ كيم يوخ، ازان فيشقاسى بير ده سسلندى، فرمانى دولانديرديم، چۇندوم. اليمده بير كاغاز ايكي تومن ليق رشوت حاضرلييب، ازانى آختارا- آختارا بير آز گلدیم، بيردن گۆزوم ساتاشدى ميرزا كريم خان، فيشقا دوداغيندا دايانيب بلوارين قيراغيندا. هله اورگيم يئرینه گلدی کی، شكر الالاها پاسیوان دَییر میرزا کریم خان دی، ساخلادیم، جامی یئندیردیم، سلام آمیرزا کریم، فيشقانی سن چالیردین، دئدی علیکم السلام بالا، هن من ایدیم، ایستیردیم گۆرهم ساحاتین وار ایه، دئ گۆروم ساحات نئچه دی؟! دئدیم آمیرزا کریم ساحات ایکی دی آما الله سنه انصاف وئرسین اؤدوم اوزولدو، دئدیم بس مامورا راست گلمیشم...

شرحین وئردیگیم فيشقاسی طمطراقلی ایدی، اوندان بتر، میرزا کریم خانین قوتازی هم ده نئی قابی لن نئی ایدی، هم ده بیر تاتاری وار ایدی کی، بو بیر آرشیندان اوزون اشیانی خودکار، خودنویس کیمی چتین سیزلیکله قولتوق جیبینده گزديرردی.

غالبا ناهار چاغی اؤتوب- اؤتمه میش، ساعت ایکی یاریم- اوچ میزانی میرزا کریم خان رحمتلیک، یورقون- آرقین، رحدن- روحدان چیخمیش حالدا اؤزونو بیزیم دوکانا سالاردی. اوچ لهستان صندل لرینه گوج له یئرلشن ان بویلو گُتی یلان ايله شردی، الينده کی منده سینی قویاردی میز اوسته. بیر نئچه دقیقه درین نفس آلاراق، بورنونون پره لری خاص بیر وضعیتده یئل لیب یاتاردی، نفس آلیب دینجه لندن سونرا کئف احوالا باشلاردی. سونرا ایکی جییر، ایکی باغیرساق، بیر بامادور ایستردی. ناهارینی ییندن سونرا، چای تدارکینده اولاردی. یان جیبیندن دم چایدانینی، استیکان نعلبکی سینی، قنددانینی، سونرا دا چای و دملهمه لی قابلارین چیخارداردی. یئددی رنگه حلبی بالا قوتودان توتدو، شوشه دن چیخدی، هره سیندن بیر چیمدیک گۆتوروب دم چایدانینا آتاردی سونرا رحمتلیک آتامدان قئینر سو ایستردی. منقلین دیبینده هر زمان حاضر چایدانان قئینر سویو چینی دم چایدانینا تۆکوب وئردی منه کی، «بالا قاسم آغا بونو قوی منقلین قیراغیندا دم آل سین، مییاهات اول اوت اوستونه قویماها حئیفدی، بو چایدان قدیم چینی دی پاتتار حییف اولار.»

— آمیرزا کریم بو یئددی قلم نه دی هره سیندن بیر چیمدیک آتیرسان چایدانا؟

دئیردی، «اوغول بولار اوت علف، عطار مالی دی. هئل دی، موخ دی، دارچین، قولونجان، سولونجان...» سایاردی. دملهمه لیسى دم آلاندا سونرا اینجه بئل ایستیکانینا بوشالتدیغی، چایدان سونرا هر نه یه اوخشاردی، رنگی ده کی نه عرض ائلییم!!! میرزا کریم خان یئییب ایچندن سونرا، ال آتاردی قولتوق جیبینه، او گیرده اوزون صیقل گۆرموش بورونج نئی قابینی چیخارداردی، قاپاغینی گۆتوروب اوزون نئی نی قابیندان چیخاردیب قابین قاپاغینی

قویاراق، هردن ده بیر آتام دئیردی: «عل آغا، مجال تاپسیئیدیم وئردیم بو نئی یین قابینی سنین بو سمارچی همسایان بیر پرداخت لاردی». سونرا نئی یندن اوزون باشیندا تنلی هورومچکی اولان قوتازیلن نئی یین ایچینی حوصله ایله تمیزلردی، او دا نه سیاق؟ قوتازینین بو باشیندان سالیب حوصله ایله او باشیندان چکیب چیخاردادی. تمیزلییه نندن سونرا چالماغا حاضرلاردی. ائله اونلا برابر رحمتلیک آتام دا حاضرلنردی، مایانی آتام توتاردی، مثنوی اوسته، ها هاهاو ها ها هاهاو هاهاهاو... میرزا کریم خان نئی یینی دیللندیردی، چوخ حزن لی و غملی چالیب اؤزو ده او یانیقلی هم ده قوجالمیش سسی له اوخویاردی، بشنو از نی چون حکایت می کند...

بیر گون یئنه ده مثنوی اوسته اوخویاندان سونرا میرزا کریم خانین گوزلری یاش لا دولدو، گوزونون یاشی پیر- پیر آخدی قیریشمیش یانقلارینی ایسلاتدی، بیز هو یوخدوق، آتام سوروشدو: «میرزا کریم خان نه اولدو، نییه ناراحت اولدون، نییه آغلیرسان؟» میرزا کریم خان تیتک سسیله جواب وئردی: «هئج، بیر شئی اولمییب، اونا آغلیرام کی، بو سس چوخ زمان چکمزکی، گندهر قره توپراقلار آلتینا...»

ائله ده اولدو، داها میرزا کریم خان توان دان- قامت دن دوشموشدو. او آغیر شله نی اؤزو ایله داشییا بیلیمردی. سانکی سناتور بهادری ده حال دان- حوصله دن دوشموش ایدی، بالا- بالا بایرامدا میرزا کریم خان دا یادیندان چیخیردی.

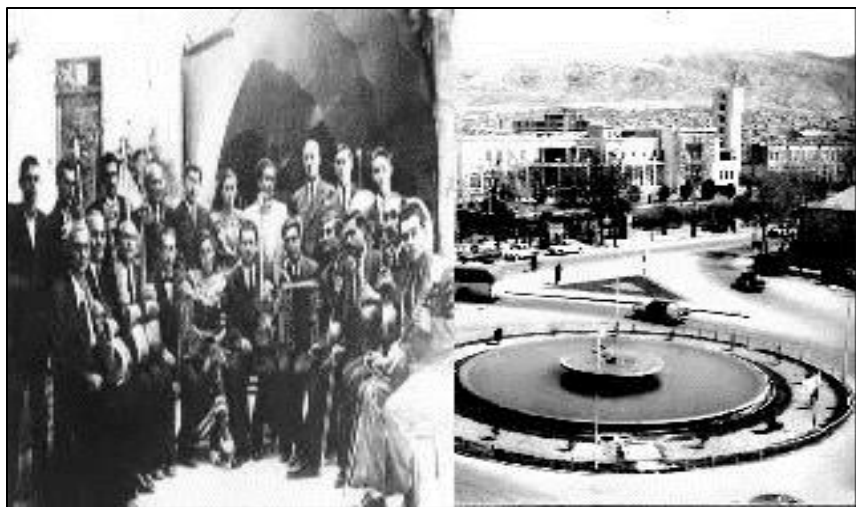
میرزا کریم خان چوخ یورقون و پوزقونلاشمیشدی. داها آز تاپیلیردی، بیر کره گئتدی، داها گلمه دی... او دیری کن، اؤزونون یاسینا اوتوردوغونا منله رحمتلیک آتام شاهد اولموشدوق. روحو شاد اولسون. سیجیلی سینی بیلمه دیم. اؤزو ده سانکی سونسوز ایدی.

او شهریمین یادداشیندا قالان آما تأسفله بو گون یادلاردان چیخمیش خاصه لریندن بیر ییدی کی، اؤزو- اؤز سسی و آواز اوخوماسی نین تأییدینده گاهدان آغا میرعلسگر صادق الوعدین، سونرا مشه مجید چؤره کچی نین تأییدینی قازانماغا گوه نردی. بیزیم توکانا گیریپ چیخماسی لاپ آزی اوچ ساعت چکردی. او چالیب اوخویاندان سونرا آتاملا دردلشردی. قدیم حاج ابوالقاسم قهوه خاناسیندان، قدیم اوخویانلاردان، قدیم حادثه و ماجرالاردان، حیف اولو او زمانلار من اوشاق ایدیم و او صحبتلری دوشونه بیلیمزدیم. ایندی دوشونورم کی، او آیامدا آتام لا میرزا کریم خان رحمتلیک شفاهی تاریخمیزدن بیر- بیرلرینه نهرلر دانیشاردیلار.

بو سطرلر، شاید بیر گون درده ده به. شاید بیرسی میرزا کریم خانین کیم اولدوغونو آرتیق آچیقلا یا. او رحمتلیک، ها بئله احمد آغا عرب زاده، شهریمیزین اونودولموش موسیقی

هوسکارلاريندان ايديلر. روح لاری شاد اولسون. هئچ ياديمدان چيخماز، بير گون رحمتليک اوستاد سلیمی تويلاردا نئجه چالماغيندان نقل ائديردي، منی دوشوندورمک اوچون بويوردی کی: «اوغولوم بئله فکر ائلمه کی، قديم تويلاردا چالماق آسان بير ايش ایدی، یوخ. هرکس تويدا چالانمازدی و هرکس ده اوخويانمازدی. بيری چهارگاه زاکاسی وئوردی بيری همايون ايستردی. بيری بیات تورک، بيری اووشاری، الی ماشالله... چالان یا اوخويان دوز چالا بيلمه سئیدی، تويدا اوتورانا دوز اوخويا بيلمه سئیدی بازاری کاساد اولاردی. تويلار، دؤيولر موسيقي انکشافيندا اساس رول اويناياردی. ايندی باخما يئنی يئتمه لر تويدا اوخويوب چالماغی به يه نمير لر.»

تبریزین قهوه خانالاری، هنر و ادبیاتیمیزین انکشاف زمینه سینده اساس روللاری اولوشدو.

◆ آچیقلامالار:

قوندارا باشماق: گؤندن تیکلیمیش باشماق و اساسا کیشی باشماغینا دییلردی.

داوار جیق: کندی نین تورباسی. بو توربا دواورین بوتون سیریلیمیش دریسیندن تیکلیرمیش. شاید اونون چون دواور جیق دئییلیب.

واغزال: قاطر دایاناجاغی

تاتاری: تاتاری ذهنیمه گلن آت قمچی سینه تای ایدی. یقینیم یوخدو معناسینا. اما یقینیم وار اونو گۆرموشدوم آدی او کیمی یادیمدا قالیب. هم ده قدیم تبریزده کی، اوخوماقلاریمیزدا تاتار کلمه سی ایشله نردی. سهو ائلمه سم، اوخویاردیلار: الینده تاتار گل منی آپار یا بونا تای سۆزلر.

لهستان صندل لری: ایکینجی دونیا محاریبه سی ۱۹۳۹- دا آلمانین، لهستانا هجوم چکمه سیله باشلاندی و رسمیت له ایکینجی دونیا محاریبه سی اعلان اولوندو. لهستانلی لار یوردلاریندان دیدرگین دوشوب، ایرانا دا آغنادیلار. چوخ مصیبتلی احوالات داشیدیلار. قحطلیکدن قورتولان عائله لرین، قیزلاری بوردا اره گتتدیلر اوغلانلاری بوردا ائولندیلر. انزلی بندریندن اؤلکه میزه داخل اولان قاچقین لار، نچه گونلوق قرنطینه دن چیخب، انزلی، تهران، اصفهان هم ده بیر نچه یئرله گۆندریلدیلر. قحطلیکدن و مسری خسته لیکدن قیریلانلارین ماجراسی چوخ اورک یاندیریجی داستانلارا چئوریلدی. اما تبریزه گۆندریلمه دیلر. او حادثه دن لهستانلی لارین آرزولار قبرستانی تهراندا معروف دی. دولاب محله سینده هله ده ساخلانیلیر. و سایر شهرلرده ده بو قاچقین لارین قبرستانلیقلاری قالیر. من بیله نی، بولارین صنعت کارلاری صندلر دوزلتدیلر کی، اوتوران یئری گیرده اولدو، پایالارایسه گیرده یونولدو دایاناجاق یئرلری ده انعطافی دوزلیندی کی، اوتورانین بئلی راحت اولسون. خصوصاً صندلین کفی سه لای دان اولاردی

اؤزونده قاباریق گوللر ایله. بو صندلر ائولرده، تونانلاردا و اداره لرده ایشلنردی. ایندی چوخ باها قیمته آلیش- وئریش اولور و ائولرده نوستالژی حیس داشیماق اوچون ساخلانیلیر.

تئللی هۆروم چک: بو سۆزدن منظور، قوتازین باشینداکی، ساچاق دی. رحمتلیک میرزه کریم خان قوتازین دییینده کی، اوزون و قالین ایپی بورونج نئیین باشیندان سالاردی، ایپ، نئیین دیبندن چیخاردی اما قوتاز راحتجاسینا نئیین ایچیندن کئچه نمزدی. میرزه کریم خان دیبندن ایپی چکردی قوتازین ساچاقلاری سیخ کئچردی نئیین ایچینه و کیپ او باشدان چیخاردی و بئله لیک له نئیین ایچی تمیزلنردی. او رشته- رشته سالانان ایپلری من ظنیم جه تئللی هۆرومچک یازمیشام.

خاطیره

- سیجیرلمه و یا قوشماجا، محمدعلی اوجاگی
- چال چاخماغیوی، تاپیم باشماغیمی، جواد یگانه
- آغیلار، علی فاتحی (ائل سای)

سیجیرلمه و یا قوشماجا

محمد علی اوجاقی

اوشاق ادبیاتی چوخ ساده و اوشاغین اؤز دیلینجه یارانیبدیر. شعرلره و ناغیللار باخاندا گۆروروک کی، نه قدر ساده و آخار بیر دیلده خلق اولوب. اوشاق ادبیاتی اوشاقدا دیل درسیندن علاوه اویانیش حیسی ده یاراتماقدا اولور. مثلا جیرتدان ناغیلینا فیکیر وئرنده گۆروروک کی، جیرتدان اویاق قالماغیلا اؤز یولداشلارینی دئو الیندن نجات وئیر و بو بؤیوک بیر اویانیش درسی دیر.

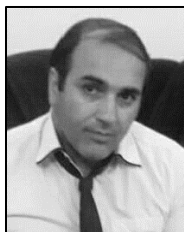
بورادا سیجیرلمه شعریندن قیساجا سؤز آچماق ایستردیک. بو فورما شعرین دؤرد و بئش و... و عمومیتله یئددی هیجاسی وار و دئمک بایاتی نین ایلک بیتى کیمی هر بیتین آیریجا قافییه سی اولور. هردن ده شعر ایچینده بیر قافییه لی اولمایان بیتلر و بیر میصرع اولانی دا اولور. البته شفاهی اولدوغونا بعضی میصرعلارین وزنی اویان- بویان اولماسی دا مومکونسوز دئییل.

علیرضا صرافى ائل بیلمینده یازیر: «اوشاقلارین سؤز خزینه سی چوخالسین و دیللیرى داها آچیلسین دئییه، کنچمیش زامانلاردا چوخلو سیجیرلمه "قوشماجا" یارانمیشدیر. چوخ قدیم چاغلاردان آغیزدان- آغیزا، نسیلدن- نسيله دولاناراق الیمیزه چاتمیش قوشماجالارین فورم باخیمیندان اؤزونه مخصوص اؤزل لیکلری وار.»

صرافی نین بو اؤزل لیکلرین بیرینه گؤزل اشاره سی اولور. او یازیر: "میصرعلار بیر- بیر اوشاغین یادینا دوشسون دئییه، هر بیتین اولینده گلن کلمه لر اوندان قاباق کی میصرعا دا گلیمشیدیر کی، شعرین خاطیرلانماسینا و «یاخشى باشا دوشولمه سینه» اوشاغا یاردیمجی اولور."

اوشودوم آی اوشودوم باشلیقلی اولان بیر قوشماجادان یادیما اولان قدر تقدیم اولور. بو قوشماجا نئچه روایتده دئییلیر:

اوشودوم آی اوشودوم
 داغدان آلما داشیدیم
 آلماجیغیمی آلدیلار
 منی یولا سالدیلار
 من یولومدان بئزارام
 درین قویو قازارام
 درین قویو بئش کئچی
 هانی بونون اثر کجی
 اثر کج قازاندا قاینار
 ماحمود یانیندا اوینار
 ماحمود گئتدی اودونا
 قارغی باتدی بودونا
 قارغی دئییل، قمیش دی
 بئش بارماغی گوموش دو
 گوموشو وئردیم تاتا
 تات منه داری وئردی
 دارینی سپدیم قوشا
 قوش منه قاناد وئردی
 قانادلانیدیم اوچماغا
 حق قاپیسین آچماغا
 حق قاپیسی کلیدلی
 کلید دوه بوینوندا
 دوه گیلان یولوندا
 گیلان یولو بوزلوق دور
 دؤره سی یار پوزلوق دور
 یارپیز بیرین دره ایدیم
 ساچ باغیما دوزه ایدیم
 قارداشیمین تویندا
 اوتوروب- دوروب سوزه ایدیم...

چال چاخماغیوی، تاپیم باشماغیمی

جواد یگانه

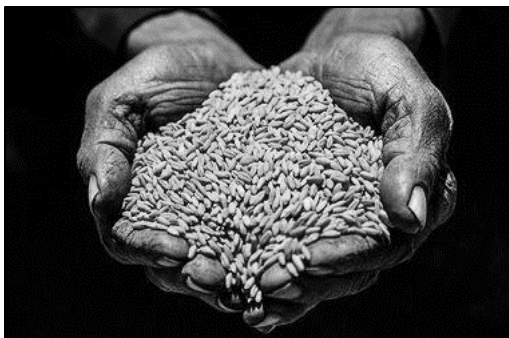
(بو یازی ماراغا اغزی ایله یازیلیب)

قیتلیق ایل لریدی، هریان دوزغانلیغا چئوریلیب، داغدا، داشدا، مال - حئیوان اوتارماقادا، بیردنه اوت تاپیلیمیر. هریان تیر - تیکان دان، قانقال دان دوتدو تا، گر - گۆنه کیمی دولویدو. گۆز ایشله دیکجه، توپراقین کئچه لیگی، گۆزه وورور آنجاق بیر یاندان دا، توز لو دومان، هریانی چکیب خرابالیغا.

یئتدی ایل دیر گۆیلردن بیر یاغیش دا یاغیب، چیلهمیر، یئر اوزونون چارپاناق قویموش توپراغینا. آجلیق قوپوب. هامی بیر - بیریندن کئچینیر! بیر تیکه کۆرک (چۆرک)، قیزیل برابری! تاپیلاندا دا، هره بیر - بیرین، نئجه بیدار لاییر، (بودار لاییر) اللرده قاپا - قاپ دوشوب. بیلینمیر، او بیر تیکه کۆرک ده. اوغولا - اوغولا قاریشقالارا، سئرچه لره پای اولور. دئییه سن آلا ده، کوسوب او اؤلکه نین آداملاریندان. اونلار ایچون، بیر تیکه کۆرگی ده، چوخ گۆروب، باشلاریندان نعمتینی جالامیر، بیر خوش گون گۆرسونلر. هره بیر سوز دئییر، آز قالیرلار بیر - بیرینین توپوره لر اوزلرینه.

کندین بیر کدخداسی واریدی، کدخدانین، شهردن ائوینه، هئی کۆرک (چۆرک) داشیان کیم، یئملی - ایچمه لی داشیان کیم! ناز - نعمت ایچینده یاشادیقجان منت ایدی قویوردو کتدی لرین بوینونا. دئییردی:

- آلا ده اولدورسون بیلزی، نه ناماز قیلیرسیز، نه ده اوروج توتورسیز، ائله بوگور (بو جور) اولار، آلا ده،

قارقىب بىلڭى! داش دوشسئون باشيوزا، هر ياندا دئيرلر فيلان كتده، هاميسى
 آلاھسىزديلار. اونا خاطير، آج بان - سوسوز قالمالى سىز. گنده گلين بير ايش گۇرون، بلكه
 تانرى يا خوش گليپ، بير ياغيش گۇندرسين. بوغدا دان، نوخود دان اكيپ - بيچرسىز، بلكه
 آجلىقدان قورتولاسىز.

كدخدانين نه خيالىنايدى، آجلىق چكهميشيدى كى، گۇره آجلىق نه ساياق اولار! خان -
 اربابلار كيمي قيچين اوزالديپ، دۇرد - بئش آرواد آليپ، گونون سووماقدان سونرا، هئچ بير
 زاد باشاميردى كى!

آنجاق كندين آرواد - اوشاقى، قالمادى بۇيوك آغ سقلىنه جاخ، بير كدخدا دان سونرا،
 هره بيردنه پيالادان، كاسادان تاپيب دوشدولر شھرين جانينا. كوچه به كوچه، خياوان به
 خياوان، گزيپ - دولانيپ دئيرديلر:

چۇمچە بالىق چۇم اوستە،

آلاھدان ياغيش ايستە...

هئى تىكرارلانديريديلار.

قاپيلارى چالا - چالا، هره بير پيالا، لپەدن، لۇبيەدن، نوخوددان، مرجى دن وئريب، آپارديلار
 بير بۇيوك قازان آسلاييب، آش پيشيريپ، پايلاديلار، بلكه تارينين خوشونا گليپ بير ياغيش
 گۇندرسين. گۇزلر باخير گويه، ديللر يالوارير، اما قيتلىق ايلي دير، نه ياغيش گۇردولر نه قار!
 او ايلي ده، اويان - بوياندان ديلەنيپ، روزيگارلارين سوودولار آنجاق.

بير كيشى واريدى، اورگى چوخ صاف و ساده، اما بير آز بيچلوو. بير گنجە اوتوروب،
 بۇيكون (بۇركون) قويوب قاباغينا، آتدى عاشيغيني، گئتدى حسابيني. آلاھيلان بير بۇيوك
 آل - وئر ائله ييب، دئدى:

- تانريم اكيپ - بيچيب، يئرى شوخوملاييب سورمك مندن، ياغيش گۇندرمەسى سندن
 اولسون. ايكي قاغا بيز بوغداسينا شريك اولاق، بوغداني ديب (دريپ) يغيشديراندان سونرا،
 سنين پاييوى آيبراجام قيراقا. اوزون بيلرسن، كيمه وئيرسن وئر، اوزيوايكيين (اوزونون
 كين)، زومھار ساخلىسان ساخلا، منە هئچ بير ربطى يوخدور.

سحر اولدو، چۇلكو (چۇلچو) قارداش بير گوت (جوت)، اۇكوز گۇتوروب قۇشدو جوتە. يئر -
 گۇيو شوخوملادى، داغلارلن لاپ دا زيروه سيندن ياماجيندان، درە دن دوتدو داغين باشينا
 جاخ. وار - يوخون ساتيب، وئردى بوغدايا، اكسين يئرە، او ايشى ده گۇردو، اما دانلاقار
 آلتيندا قاليپ دئديلر:

- هوشسوز نه اومودولان، وار يوخووی ساتیب وئردون بوغدویا، قَرَقَه جَه لَرین، قارقالارین، قاریشقالارین، قارنین دویورماقدان سونرا، هئچ بیر زادى یوخدو! هانسی یاغیش یاغیب سنین بوغдалاریوی گؤیردجک؟

بیر یسی دئیردی:

- کول باشلی! آرواد- اوشاقیوا دا رحمون گلمه ییب بیر گؤز دام- داشین واریدی اونو دا ساتیب وئردین بوغدویا.

لال لار کیمی هئچ بیر اینیب- دینمه دی، چون ایمانی واریدی، باغلادیقی ایلقارا. بیلیردی آلاّه اؤزونه خاطیر اولمالی اولسایدی دا، یاغیشی گؤندریب پایینی آپاراجاغیدی! هر یان اولدو، اکین، بوغدا یلان. ویردی بیر اوچ- دؤرد آیدان سونرا، هاوا پیتلاشیب گؤیلر قارالدى. بیر یاغیش تۆکدو او ایلی حدسیز- حسابسیز. هر یان اولدو گؤی- گویرتی. ایندی نئجه سئوینیرلر جماعت، آلاها چوخ شوکورلر کی، بیزی دانلاقلاردان قورتاردی. هر زاد جهنم، کیشی نین باشینا، نئجه دولانیرلار چپنکلر (کپنکلر) کیمی. اولموشدو ائلین پیغمبری، ائوی چئوریلیمیشدی، بالاجا بیر ایمامزادیا. سوت، قاتیق، گتیرن کیم، قوربانلیقدان، توپوق- بئچه دَن، هره بیرین ویریب قولتوقونا دئیرلر:

- مئشه زولغعلی، بیلیجی ایمیش، بیز بو نئچه ایلی تانیا بیلمه میشدیق او بؤیوک کیشینی!

بالا- بالا، بیچین واختی یئتیشدی. شاخلو گون نئجه ویریر تپه سینه. تر تۆکه- تۆکه، دره نین قیراغیندا بیر بؤیوک تایا بوغдалاری جمه لیب ییغمیشدی. سئویندیگیندن، بیلمه ییردی نئیه سین، گئندن دوروب بیر تایایا، باخیب هوس لئیردی. بیردن- بیره باغلادیقی، عهد پیمان یادینا دوشوب، دئدی:

- تانیریم ایندی یئتیشیب واختی واداسی (وقتى- وعده سی)، ایکی قاغا بؤلوشه گیریک. العهدو من الوفا. آ کیشی! سنون پایبوی ائله آنلیمین تری سئوومامیش، بؤلوب وئرگیم (وئره جگم) بیلوه.

بؤیوک بیر دولچا تاپیب گتیردی، تایانین ایچینه. باشلادی بؤلْمَگه:

- باخ! باخ بو سنین، بو منیم، بو سنین بو منیم.

ایکی گون چکدی پای- پولوش ائدیب آلاھین پایین آيیردی بیر یانا، اؤزونون کون بیر یانا. دوروب گئن دَن، یئنّه باخیب تایالارا، باخیب گویه دئدی:

- آ کیشی! بیلیرسن کی، نئچه ایللردی قیتلیق اولوب، آج- بالاوچ چوخدور، تۆکوله جکلر منیم قاپیما. هئچ منیم پاییم، اونلاری گورمز، چوخ بی اینصافلیق دی، من اکیب- بیچیپ،

يئرینه قويام سن من لن بير آپاراسان! اگر مصلحت بيلسن، سنين كينين ياريسين تله ييب
اؤز تايامين اوستونه اونلاردا پای وئريم!

يئنى دن دولچانی گۆتوروب، گيردى تايانين ايچينه. ياريسين قاتلاشديردي، اؤز تاياسينين
اوستونه. تاماه، توولاييب، باخيردى يئنه آلاهيڭ ياريمچيلىق پايينا. بيردن بيره قاييديب دئدى:
- آ كيشى! اؤزون بيليسن كى، من هر زاديمى، وار يوخومو ساتيب وئرميشم بوغدويا. اگر
مصلحت بيلسون، من بالالى يام، اؤزومده كاسيب لاميشام. ائله ياريمچيلىق تايانى دا وئر من
قاتيشديريم اؤزومونكونون اوستونه، گلن ايل اكيب- بيچريك، ايكي قاغا. اوندا من سنين، بو
ايل كى، پايوى دا قويوب اوستونه وئرجم.

اولمادى، آلاهيڭ دا پايين، دؤندردى اؤزونون كونون اوستونه، هاميسينا صاحب اولدو.
اؤز عالمينده دئيردى:

- ياخچى اولدو، بو ايل ائله اينشالاله (ان شاءالله) كندين كخداسى دا، اؤزوم اولاجام.
او آندا خياليندا، دولانديردى، نئيليپ- نئيليچك، (نه ائليپ- نئجه ائلييهچك) گلجه گه
فيكي رلشديگينده، هوا بيردن پيتداشدى، بير قارا بولود ايلديريم ويرا- ويرا، هريانى ائلهدى
ظولمات. نئجه شاقيلداير گؤرلر! دئمه آلاهيڭ خوشونا گلمايپ، ايسستير كى، سئل گؤندره
دره لر، اؤز پايينا، صاحب اولموش ولا.

كيشى بيلميردى نئيله سين، اوندا گؤزدو داغدان، نئجه سئل، آعاج- ماغاجى كؤكويلن،
چيخارديپ، سينديرا- سينديرا قاتيب قاباقينا گتيرير. يئكه- يئكه، داش لارى، ديغيرلادا-
ديغيرلادا، دره نين اورتاسيندا قالاخلاير بير- بيرينين اوستونه. آنجاق بير الى اولدو، بير
تپه سى. بوغدانى دئمه بؤلنده باشماغى نين بير تايى، قالير تايانين آلتيندا، بيريسى ده قالير
آياقيندا. نه بوغدادان، ال چكه بيليردى، نه ده آياق يالين قاشماقا داشلارين اوسته
حوصله سى واريدي. بيردن- بيره، اوزون دوتوب گؤيه، قاتيب- قاتيشديردي. قيشقيرا-
قيشقيرا دئيردى:

- چال چاخماغيوى، تاپيم باشماغىمى... دئيريم! (دئيريم).... سنلن منى شريك ائلييه نين
هرزادين... آياخ يالين، نئجه گؤتورولوب، قاجيردى داغا سارى بلكه جانين قورتارا او دره دن.
سئل گليب، بوغдалارى قاتدى قاباغينا، يويوب آپاردى. بيجه لوو كيشينين، آرزىلارى بوتون
يوخو كيمى باشيندا قالديلار. نه اؤزو يئيه بيلدى، نه كندين آراد- اوشاقى.

تانريلان باغلاديقى ايلقارى ائشيدجك، سَققه لينه توپوردولر. پار- پالازين، ويردى
قولتوقونا، كندن ده كؤچدو، ايللر گلدى دولاندى كيشى دن خبر اولمادى كى، اولمادى.

سون.

آغیلار

علی فاتحی (اٹل سای)

تورک کولتورونده، خصوصاً ادبیات ساحه سینده چوخلو موضوعلار و عنوانلار واردیر کی، تأسفله، کیمسه اوشاقلار و گنجلریمیزی اونلارلا تانیش ائتمیرلر و تکجه شعرله ماراقلانیرلار.

بیز قازئته لرده، گونده لیکلرده و حتی کتابلاردا، تاپماجالار، آتماجالار، متلر، آغیلار و... گۆرموروک. تورک ادبیاتیندا مثلاً فارس دیلی ایله فرق لئرک، هم استعاره، هم کنایه و هم تشبیه واردیر و هم ده بیر اضافه صنعت واردیر کی، من اونا، اوخشاتما دئییرم، اگر تشبیه اوخشاماق اولسا، بیر ده اوخشاماق واردیر. مثلاً: «ائله بیل خئنه یی گامیشی دیر! ائله بیل دانقاران آیی سی دیر! ائله بیل کرمله لیک خوروزودور! ائله بیل صاحب الامیر سیدی دیر!» و... بونلارین تشبیه له فرقی وار. بیر آیری سۆزلوک ده بونو آچیقلا یا جاغیق*.

ایندی گئچک اصلی موضوعا و گۆرک، آغیلار نه دئمک دیر:

البته آغی لغت ده زهر معناسینا دیر کی، بیزیم هدفیمیز او دئییل. آغیلار حتی اؤزلری بیر نوع شعر اولا بیلرلر و چوخلو بایاتیلار دا، آغیلار یئرینه ایشلنه بیلرلر. خالق آراسیندا بونلار، اوخشاما، دئییرلر. اوخشاملار تکجه عزالاردا و اؤلو یئرینده ایشه گلر.

اوشاق ایکن، گاهدان گۆرردیم «ننهم» خمیر سالاندا، یورقان سیریاندا، پالتار یوواندا و... اؤز- اؤزونه، دیلینین آلتیندا اصطلاحاً «میزیلداردی» بو مننه چوخ ماراقلی گلردی، و ایستردیم بیلیم، نه سؤیله ییر؟ بیر گون یاخینلاشیب، یانیندا اوتوردوم. گۆردوم نوحه یه اوخشار، بیر شعر دئییر و هم ده آغلا ییر و هر دم ده چارق دینین اوجویلا گۆز یاشلارینی سیلیر. او «آتا، آنا و اؤلموش قارداشین» یاد ائدیپ، اوخویوردو. بو شعرلر عئینی محرم

آيندا نوحه اوخويانلار اوخويان، شعرلره بنزه ييردى و چوخلو دۇردلوک اولوردو و بوگون بيز اونلارا آغى دئييريک.

کۇينگين آغ ساخلارام

يووارام آغ ساخلارام

ده! بير ده قايديدب گلسن

سنى قوناق ساخلارام.

آغلارام آغلار کيمين

درديم وار داغلار کيمين

بير قارداشيم اۇلوبدور

بويو آل داغلار کيمين

...و

بونلارا بوگونده ياس مجلس لرينده قادينلار اوخشاما دئييرلر.
گاهدان نوحه اوخويانلار دا اوخشاما سۇيلرلر. اوخشاملار يا آغيلار، چوخ اورک داغلایان
ولار.

هنوز دا اوخشاما دئمک ياس مجلس لرينده رايچ دير. هرکس اوخشاما بيلمز و يا سۇيله يه
بيلمز. بير هر کند و هر شهر محله سينده، بير-ايکي ياشلى قادين اولار کي، او ياخشى
باشارار ومعمولاً اوخشامانى او سۇيله ير.

بو اوخشاملارين دا اؤزونه مخصوص قوراللارى وار. گاهدان گورورسن، بير اوخشاما
گولمه لى چيخيب و دوشدو خالقين ديلينه.

کئچميش ده بيزيم محله ده بيرينين ارى اۇلموشدو، قادين اوگون فتير ياپميش و
تأسفله ارى اونو يئمهدن اۇلموش دور. قادين مجلس ده سۇيله ييرميش:

احبر تئز اۇلدون گئددون

يئين يئل اولدون گئددون

ديشله مەميش فتيردن

منى ته (تک) قويدون گئددون

منیم اؤز آنام دئییردی، بیر خانیم واریدی اونون دا اری اؤلموشدو، هی آغلاییر و دئییردی:

کیشی! بوغدا قلیبر ده قالدی یی ی ی ی
 خلور کندیر ده قالدی یی ی ی ی
 مال لاری کیم اوتارا جاق
 شوربا تندیر ده قالدی یی ی ی ی

و بئلهجه، بیزیم چوخلو نوع ادبیاتیمیز وار کی، کئشگه تحقیقاتچیلاریمیز اونلارا دا توجه ائتسینلر.

اوشودوم پوئماسی، هشتیری ده:

بیر نوع خالق دئییمی وار کی، گاهدان شعر حالتینده اولور. بعضیلری ایکی بیت، و بعضیلری چوخ اولور. اوشودوم تقریبا اوزون دور:

اوشودوم اوی اوشودوم
 داغدان آلما داشیدیم
 آلماجیمی آلدیلار
 منه طولوم سالدیلار
 من طولومدان بیزارام
 درین قویی قازارام.
 درین قویی بئش گئچی
 هانی بونون آرقاجی
 آرقاج قازاندا قئینر
 قنبر یانیندا اوینار
 قنبر گئتدی اودونا
 قارقا باتدی بوغدونا
 قارقا دئییل بوروشدو
 بئش بارماغی گوموشدو
 گوموشو وئردیم تاتا
 تات منه داری وئردی

دارینی سپدیم قوشا
 قوش منہ قانات وئردی
 قانتلاندیم اوچماغا
 حاق قاپیسین آچماغا
 حاق قاپیسی کیلیددی
 کیلیدی دوه بوینوندا
 دوه گیلان یولوندا
 گیلان یولو سر به سر
 ایچینده میمون اسر
 میمونون بالالاری
 منی گوردو آغلادی
 تومانینا قیغلادی.

ناغیللار، تاپماجالار

- گول ایله تولا. ملکه نعلبندی
- قورو کله ناغیلی. صاحب سلطان خلیم / سوسن نواده رضی / شبنم توحیدی / اولدوز طهماسب پور
- تبریز حیکایه لری. زهرا آبدار
- تاپماجالار. زینب فرجی
- نئجه شعر و تاپماجا چیلله گئجه سی حاقدا. لعیلا پارسیار

گول ايله تولا ملكه نعلبندى

بیر پادشاه یاتدی یوخودا گۆردو کی، بیر گول آغاجی، بیر تولا وار. تولا گۆلون دۆوره سینه دولانیر. گول برق وئیر، آچیر. تولا او یانا، گول سُولور. یوخودان دوردو. وزیر، وکیلینی احضار ائله دی. دئدی هر یاندا اولسا گرک من بو گولون تولانی اله گتیرم.

وزیر دئدی:

– قبله ی عالم ساغ اولسون. سنین اوچ اوغلون وار. اوغلانلاری یوللا. گول ايله تولانی سنه گتیرسینلر.

شاه سوراقلادی بیلدی کی، بو گول ايله تولا فرنگستان شاهی نین یانیندادی. اوغلانلارین چاغیریب دئدی:

– هانسیز بو خطرلی سفره گنده بیلرسیز؟ تا او گول ايله تولانی منم اوچون گتیره سیز؟ اوغلانلار شاها تعظیم ائدی، دئدیلر: «آتا جان اجاز وئر هر اوچوموز گئدک، گول ايله تولانی سنه گتیرک!»

پادشاه هر اوغلونا بیر خورجون دولو لئره و بیر جوان آت وئریپ، یولا سالدی. (بؤیوگون آدی ملک محمد، اورتانجی نین آدی ملک احمد، کیچیکین آدی دا ملک جمشید ایدی.) بیرلیکده یولا دوشدولر تا فرنگستان مملکتینه طرف گئتسینلر. آز گئتدیلر، چوخ گئتدیلر، یئتیشدیلر اوچ یولون آیریمینا. دایانیپ، باهم قرارلاشدیلار. سورا گۆردولر بیر داشین اوستونده یازیلیب: «آی ساغ یولا گئدن ساغ گئدیپ، سلامت قئیدرسن. آی سول یولا گئدن ساغ گئدیپ، سلامت قئیدرسن. آی اورتا یولا گئدن، نه ساغ گئدرس، نه ده سلامت قئیدرسن.» کیچیک قارداش ملک جمشید دئدی:

– من سیزدن کیچیک قارداشام، اجازه وئرین من اورتا یوللا گئدیم، چون اگر سیز سلامت قاییتما ساز آتامین غصه دن باغری چاتدار.

اوچ قارداش قول – بویون اولوب، اؤپوشوب، «هر کیم اول بو یولون آیرجینا یئتیشسه داشین آلتینا بیر علامت قویسون!» دئییب، آیریلدیلار. ملک محمد ساغ یولا، ملک احمد سول یولا و ملک جمشید اورتا یولا گئتدیلر.

سيزه دئيمم ملڪ جمشيد دن. ملڪ جمشيد چوخ يول گئندند سورا بير بيبان گؤرسندى كى، سوسوزلوقدان ايلان مله بيردى. بير از يول گئندند سورا گؤردو اتى دا سوسوزدو، اؤزو ده. آلاھ نه ائله ييمم؟ گؤردو اوزاقدان بير بوستان گؤرودو. بوستان نه بوستان قارپيز، قوهون، بير گور اړخ ده كناريندان گئچير. گؤردو بير قوجا بوستانچى ديلينين آلتيندا ورد اوخويا- اوخويا ملڪ جمشيد طرف گلير. ملڪ جمشيد سوسوزاويدو اما بيلدى كى، بو بيباندا بو بوستان بى حكمت دئييل. قيلينجين چكدى، بوستانچى نى ايكي شاققا ائلهدى. يئل آسدى، طوفان قويدو، ملڪ جمشيد باشين آتى نين اوستونه قويوب، بير آن صبر ائلهدى. گؤزون آچدى گؤردو نه بوستان، نه بوستانچى، نه قارپيز. بيلدى كى، بير سئحر، جادو واريميش. اتى سوردو، اخشام چاغيدى، بير آوادانليق گؤرسندى، يئتيشدى بير بالاجا قاپى يا. آتدان دوشدو، قاپينى دؤيدو. بير قوجا آرواد قاپينى آچدى. ملڪ جمشيد سلام وئريب، دئدى:

- قارى ننه آلاھ قوناغى يام.

قارى دئدى:

- آلاھا قوربان اولوم، اؤزومه يئر تاپميشديم، قالميشدين سن.

ملڪ جمشيد بير لئره قارى يا گؤرستدى. قارى نين گؤزلىرى گولوب، دئدى:

- قادان، بلان آليم گه ائوه.

تئز آتين ايچهرى چكدى. سو تؤكدو ملڪ جمشيد ال- آياغين يودو. گئچديلر ائوه، يئييب- ايچندن سورا، ملڪ جمشيد سوروشدو:

- قارى ننه بورا هانسى مملكت دير؟

قارى دئدى:

- اوغولوم سوروشدون، بير ده سوروشما. بو شهرده دانيشانين ديلينى كسلر.

ملڪ جمشيد گئنه بير لئره قارى يا وئردى، قارى دئدى:

- قادان، بلان آليم بورا فرنگستان مملكتى دى. قوش قوشلوغوينا بورا گلّممز. سن نه جور گلييسن؟

ملڪ جمشيد گئجهنى قارى نين ائوينده ياتدى. سحر اولدو. قارى دئدى:

- اوغولوم باشماخلارو جوتدهميشم، آتوو طويله دن چك، گئت.

ملڪ جمشيد گئنه بير، ايكي لئره قارى يا وئريب دئدى:

- قارى ننه بو پوللاردان آپار شهردن آذوقه آل گتير، واختيندا اؤزوم گئده جه يم.

قارى ائودن چيخدى، شهره طرف گئتدى. ملڪ جمشيد آتين تومارلادى، ال- اوزونو يودو.

گؤردو قارى گلير. سوروشدو:

- قارى ننه شهرده نه خبر؟

قارى دئدى:

- دانىشانىن دىلىن كسىللر.

گئجه اولدو، گينه آلاھ وئره نى يئدىلر، ايجدىلر، آتا يغم تۇكدولر، باشلار ين قويوب، ياندىلار. (ايلان ويران ياتير ملك جمشىد ياتا بيلمير، ايسدير بير گۇرسون نه جور شاهين قصرينه يول تاپا بيلر.) صاباح اولدو. ملك جمشىد قارى نين قورخوسوندان هئچ سۇز سوروشمادى. بير آزادان سورا قارى دئدى:

- اوغولوم من گنديرم شاه ين قيزينين ايشلرين گۇرم. سن گلندن گئده بيلمهميشم. من شهره طرف گنديرم مبادا ائودن ائشيه چيخاسان، گليب سنى ده اؤلدورلر، منى ده. بو سۇزلرى دئيپ، ائودن چيخيب، قصره گئتدى. اورادا شاهين قيزى دئدى:

- قارى ننه نئچه گوندو هارداسان؟ لاڭ دارىخيمشيدىم.

قارى دئدى:

- قادان، بلان آليم قيزيم. بيزه قوناق گليب، اونو تك قويوب، گله بيلمهديم.

شاهزاده دئدى:

- صاباحدان قيزيوى گتير بيزه من ده تكم، صحبت لشك.

قارى آخشام چاغى ائوه گلدى، گۇردو اوغلان شام قويوب، ائوين ايشلرين گۇروب. قارى سئوينيب، صحبتى آچدى. شاهزاده ين دانىشديقلار ينى اوغلانا دئدى.

ملك جمشىد بير اوووج لئره قارى نين اتگينه تۇكوب دئدى:

- قارى ننه صاباح گئت، بازاردان بير نئچه دست قادين پالتارى منيم اوچون آل، منى اؤزوونان شاه ين قيزينين يانينا آپار.

قارى دئدى:

- اوغول ديليوى ديشله، من بو ايشى گۇرسم، شاه منيم باشيمى عۇمر قيبيله سينه كسر.

ملك جمشىد بير اوووج دا لئره قارى يا وئردى. قارينين گۇزلرى گولدو. صاباح ملك جمشىد قادين پالتارين گئتينيب، شاه ين قصرينه طرف يولا توشدولر. قارى ننه شاه ين قيزينا دئدى:

- بو دا منيم قيزيمدى، ايكيز آخشامجان دئيپ،- گولون، آخشام آپاراجام.

قيز چوخ سئويندى. چون هميشه تك و تنها اولاردى. ملك جمشىد او قدر خوش صحبت ايدى كى، هئچ بيلمه ديلر هاواخت آخشام اولدو، قارى ننه ملك جمشىدى گۇتوروب، ائوينه گلدى. سحر تئردن گينه ملك جمشىد قارى ننه بنن باهم شاهين قصرينه گئدىلر.

ملك جمشىد شاه ين قيزينان چوخ صميمى اولموشدو. قيز دئدى:

- گه گئده ك بابامين باغيندا بير ساعات دولاناق.

ملك جمشىد ياواش- ياواش ايسته گينه چاتيردى. دوروب بير ليكده، باغا گئتديلر. گۇردو

صفالی بیر باغدی، گول- چیچک قوخوسوندان نفس چکک اولمور. باغین اورتاسیندا بیر حووض، حووضون دؤوره سینده هامان گول ایله تولا.

تولا گولون دؤوره سینده دولانیر، گول برق وئیرر آچیر. گۆز دولانیدیردی گۆردو باغین دَر- دیواری عین بیر قالاچا دیر. دۆرد دَنه پلنگ باغدان مواظبت ائلیییر. بیر آر باغدا گزیب دولانیدیلار. آخشام اولدو، ائوه گلدیلر. ملک جمشید قاری یا دئدی:

- سنکی منی شاهین قصرینه آپاردین بیر اوووج دا لئره انعام وئره جاغام. لئره لری قاری یا وئرنده گۆز قویدو گۆرسون قاری اولاری هارادا گیزله دیر. باخدی گۆردو بیر کوزه یه قویوب، ائوین گوشه سینده قویلا دی. شامی یئدی لر، ایلان ویران یاتدی، ملک جمشید یاتانمادی. تا اینکی قاری یوخویا گئتدی. ملک جمشید آتین میندی، کمندی گۆتوردو، گلدی شاهین قصرینین دؤوره برینه. کمند آتدی، باغ دیواریندان آشدی. قیلینج چکیب، پلنگ لرین باشین، گوش اندر گوش کس دی. گولو، تولانی گۆتوردو، قاری نین ائوینده گلدی. گۆردو قاری یوخودادی، اونون دا باشین کس دی. اونا وئردیگی لئره لری گۆتوروب یولا دوشدو. آز گلدی، چوخ گلدی بیر منزیل یول گلدی، یئتیشدی قرار قویدوقلاری داشین دیبینده. داشی قووزادی گۆردو قارداشلاریندان خبر یوخذو. تصمیم توتدو اول بؤیوک قارداشین تاپسین. ساغ یولا آتین سوردو. تولا دا آتین دالینجا گلیردی. یئتیشدی بیر شهره، کروانسارا تاپیب، آتین چک دی. بیر اوتاق توتدو. خورجونان، گول قالدی اوتاقدا، قاپی سینی باغلادی. چیخدی شهری دولاندى تا ملک محمددن خبر توتا. آجمیشدی، گیردی بیر آشپز خانایا بیر مقدار یئمک یئسین.

گۆردو قارداشی اوردا آشپاز شاگیرد اولوب. یاواش اؤزون اونا طرف وئردی سوروشدو:

- بس بوردا نه ایش گۆرورسن؟

ملک محمد دئدی:

- گلدیم وار- یوخومو خشل دیم. آتیمی ساتدیم، اوتاندیم آتامین یانینا قییدم.

ملک جمشید دئدی:

- عیبی یوخذی، من ده پول وار، گئدک بازارا سنه آت، قیلینج آلیم. سورا گئدک ملک احمدی تاپاق.

ایکی قارداش چیخدی لر، بازاردان آت، قیلینج، شاهانه پالتار آلدیلار. یوللاندیلار تا ملک احمدی تاپسینلار. آز گلدیلر، چوخ گلدیلر بیر شهره یئتیشدی لر. یورقوندولار. بیر حامام تاپدی لر یوونسونلار. حاماما گیرنده، گۆردولر ملک احمد اوردا، دلح شئیرد/ دلاک شاگرد/ اولوب. ملک جمشید سوروشدو:

- بس بوردا نئینیرسن؟

ملک احمد دئدی:

- وار - یوخومو خشدیم، آتیمی، قیلینجیمی ساتدیم، اوتاندیغیمنان اؤز ولایتیمه گنده بیلیمه دیم. ملک جمشید دئدی:

- اولسون، منده پول وار. گندک سنه آت، قیلینج، بیر ده پالتار آلیم، گندک اؤز ولایتیمیزه. اوچ قارداش بازارا گئدی، ایسته دیکلرینی آلدیلار. یولا دوشدولر. یولدا ایکی قارداش (ملک محمد، ملک احمد) بیر- بیرینه دئدیلر:

- نه اوزونن آتامیزین یانینا گئدیریم؟ او بالاجا قارداش گولو ده، تولانی دا تاپیب، بیز اؤز آتیمیزی دا ساخلییا بیلیمه میشیخ. بو اوچ قارداش گلیب، گلیب بیر قویونون باشینا یئتیشدیلر. چوخ سوسوز موشدولار. ملک جمشید دئدی:

- من بالاجا قارداشیزام اجازه وئرین من توشوم سیزه سو وئریم. بئلینه ایپ باغلادی، قویویا دوشدو، بولارا سو وئردی، ایچدیلر. اؤزو ده ایچدی. سورا دئدی: - چکین ایپی چیخیم.

قارداشلار بیر- بیرینه گؤز ائله دیلر، یاری یولدا ایپی قیردیلار، ملک جمشید قویویا دوشدو. گولو، خورجونو گؤتوردولر، هر نه ائله دیلر تولانی توتا بیلیمه دیلر. ناچار اؤز ولایتلرینه یولا دوشدولر. گئتدیلر، یئتیشدیلر. شاه بولاری قوجاقلادی، اؤپوش - گوروشدن سورا، سوروشدو: - بس قارداشیز هانی؟ دئدیلر:

- تولا یولدا قاشدی توتا بیلیمه دیک بیر نچه گون بئله گئچدی. بیر گون شاه خبر گلدی کی، فرنگستان مملکتی نین شاهی لشکر چکیب، گلیب گولون تولانی ایستییر. دئییرلر اگر وئرمه سز جنگ ائده جه یم. شاه ملک محمدی یوللادی فرنگستان شاهی نین یانینا تا صحبت ائله سینلر. فرنگستان شاهی سوروشدو:

- نه جور بو گول ایله تولانی گتیردین؟

ملک محمد دئدی:

- گلدیم گؤردوم یاتیبسان، گؤتوردوم گلدیم.

دئدی:

- سن یالان دانیشدین. سن گتیرمه میسن.

شاه ملک احمدی یوللادی تا جواب وئرسین. فرنگستان شاهی سوروشدو:

- اوغلوام گولون تولانی نه جور گتیردین؟

ملک احمد دئدی:

- گلدیم گۆردوم حیطدهدی گۆتوردوم گلدیم.
دئدی:

- سن ده یالان دانیشدین. سیزین تورپاغیزی آت تورپاسیندا داشیتدیراجاغام. اگر منیم گولومله تولامی وئرمه سز.

شاه اوغلان لاریندان دا قطع امید اولوب. ملک جمشیدین یولونو گوددو.
سیزه دئییم ملک جمشیددن. بیر—ایکی شکارچی ملک جمشید دوشن قویونون دؤوره—
برینده غذا یئیردی. تولا یوخونا گلدی. شکارچیلار تولانین قباغینا سوموک آتدی. تولا
آغزیندا آپاریب قویویا سالدی. بیر تیکه چۆرک آتدی. اونو دا آپاریب قویویا آتدی. دئدی:
- هئیهاات بو قویودا تولانین صاحیبی اولاجاق.

بیری قویویا دوشوب، ملک جمشید چیخاتدی. گۆردولر چوخ ضعیف لییب، آز
قالیرجانی چیخسین. بونا یئمک وئردیلر، ایستی پالتار گئیدیردی، حالا گلندن سورا،
احوالاتینی سوروشدولار. ملک جمشید باشینا گلنی اولارا دانیشدی.

ملک جمشید تولانین گلدی آتاسی نین قصرینه. اوردا بیلدی کی، فرنگستان مملکتی نین
شاهی دوشوب بولارین تورپاغینا. گۆی اوزو توتولوب، جنگ باشلاها باشلادادی. آتدان
دوشدو، گلدی یوخونا. گول تولانی گۆرچک، گول برق وئردی، قانادلارینی آچدی. فرنگستان
شاهی، ملک جمشیدی چاغیردی. ملک جمشید دئدی:

- بیلمه لیسن کی گولو ده، تولانی دا من گتیرمیشم، من گتیرمیشم، من گتیرمیشم!
سوروشدو:

- نه جور گتیردین؟

جواب وئردی: قاریا قوناق اولدوم، قادین پالتاری گئییب، قیزیوا قوناق گلدیم، پلنگ لارین
باشینی کسدم، گولو، تولانی گۆتدوم. قاری نین باشین کسدم. هابئله دا...

فرنگستان شاهی، ملک جمشیدین آتاسینا دئدی:

- باخ بو اوغلان دوز دانیشدی، بونون بو جرأت، شهامتینه سیزی باغیشلادیم. اما ایستیرم
کی، اگر مایل اولسان قیزیمی سنین اوغلونا وئرم.

شاه قبول ائله دی. ملک جمشید دئدی:

- هر نه آتام دئسه.

او بیری اوغلانلار چوخ اوتاندىلار. بالاجا قارداشین آل—آیاغینا توشدولر. آتالاری اولارا
غضب لندی، آما ملک جمشید قارداشلارین باغیشلادی. فرنگستان شاهی نین قیزیان توی
ائله دی، یئتیشدی، یئر گئشیدی، گۆیدن اوچ آتما دوشدی، هرزه بیری یئتیشدی.

ناغیل آنالاری «قورو کلّه ناغیلی»

ناغیلی تعریفله‌ین: صاحب سلطان خانیم
حاضر لایان: سوسن نواده‌رضی و شب‌نم توحیدی
بو ناغیل اوچون چکیلن رسمیلر: اولدوز طهماسب‌پور

بیدانا باغبان واریدی، بونون بیردانا قیزی واریدی. بو باغبان اؤز باغیندا گئدردی، باغبانلیق ائلردی. بیر گون گئتدی باغینا سحرچاگی، گوردو بیردانا قورو کلّه دیغیرلانیر، دئییر:

- قیرخ قان ائله‌میشم، قیرخ بیرین ده ائلیه‌جاغام.

بونو هئی تیکرار ائلیردی. بو قایدیب قورو کلّه‌نی گؤتوردو قویدو کیفینه، دئدی:

- بو قیرخ قان ائله‌ییب، دای قیرخ بیرین ائله‌مه‌سین.

اؤزونین آپاردی باغا، باغدا ایشلیدی، آخشام گلنده او کیفی ده گؤتوردو، همان کی، قورو کلّه اونون ایچینده ایدی، گوردو گینه دئییر «قیرخ قان ائله‌میشم، قیرخ بیرین ده ائلیه‌جاغام.» کلّه‌نی آپاردی ائوینه، دئدی:

- بو قیرخ قان ائله‌ییب، قیرخ بیرین ده ائلیه‌جاق! من گتیریم بونو دؤیوم، دولدوروم شوشه‌یه، قویوم رفه (طاقچایا) بو قیرخ قان ائله‌ییب، قیرخ بیرین دا ائله‌مه‌سین.

گتیریب، اونو دؤیدو اون ائله‌دی، دولدوردو شوشه‌یه، قویدو رفه.

بیر گون بو گئتدی موسافرت. ائوده بیر قیز وارایدی. نئچه گوندن سونرا بو قیز سانجیلانار. ائله بتر سانجیلانار کی، آز قالار اؤلسون. اؤز-اؤزونه دئییر، دوروم او کلّه‌نین اونوندان گتیریم آتیم، او قیرخ قان ائله‌ییب، قیرخ بیرین ده ائلیه‌جاق. اؤلوم یاخام قوتارسین!

دورار گتیرر اون‌دان بیر قاشیق آتار آغزینا، آتماق همان قیزین آغریسی دوزلر، گلر اوتورار.

گون او گون اولار کی، قیزین باباسی گلر سفردن. بیر-ایکی آی گئچندن سونرا قیز گؤر کی، قارینی شیشیر!!

باباسینا دئیر کی، «بابا منیم قارنیم شیشیر!» قیزی آپارارلار حکیمه. حکیم دئیر: «بونون اوشاگی واردی!!»

بابا سوروشار: قیز حال - قضیه نمهدی؟
قیز دئیر: بابا سن گئنددن سونرا من سانجیلاندم، او کلّه نین اونوندان گتیردیم آتدیم کی، اؤلوم یاخام قوتارسین، توخدادیم. ایندی ده قارنیم بوجور اولوب!!

بابا دئیر: بو هر نمهدی آلاهیین ایشی دی، بونا ال وورماق اولماز.
بوجور قالار، دوققوز آیدان سونرا بو قیزین بیر اوغلو اولار. اوغلو اولار، بابانین دا بتر محبتی گلر بو اوشاغا. بو اوغلانی بؤیودرلر، اولار یئددی یاشیندا. بابا او قدر بو اوغلانی سئویردی کی، هر گون یئددی یاشیندا اوشاگی اؤز یانیجان باغا آپاریردی.
بیر گون گینه ایکی یاندان دده - بالا باغا گئدیردیلر. اوشاق گۆردو بندرلره نیگهبان قویولار! دئدی:

- بابا نیگهبانلاری نییه دوزوبلر بندرلره؟

باباسی دئیر:

- اوغول شاهین قصرینین قاباغیندا، بیر دانا گؤل وار. اورا بیردانا بؤیوک بالیق گتیریب سالیبلار، بوغلو بالیق! شاهین خانیمی سی دئییب اونون بوغو وار، نامحرم دی منه! اونو

سالماين اورا، باليق باشين قووزاييب سودان چيخارديب انشييه، شاققا چكيب گولوب! شاه، بوغلو باليغين گولدوگونو گؤروب، تعججوب ائله ييب. دئيپ كي، بو نيه گولدو! بندرله آدام قويوب كي، گؤرسون بونون گولمه گينه نه لر دئيرلر! نيه گولوبدو!

يئددى ياشيندا اوشاق دئير:

- من بيليرم نيه گولوب!

بونو دئيمك همان، نيگهانلار بو دده- بالاني توتوب، آپارارلار پاديشاهين يانينا.

گنديپ پاديشاهين يانيندا باش ائنديريب، ال باغلارلار. شاه سوروشار:

- بولار كيمدى؟ نيه بورا گتيرميسيز؟

نيگهانلار دئير كي، قبله عالم ساغ اولسون، بو اوشاق بيلير او باليق نيه گولوبدو!

پاديشاه دئير: اوغول بو باليق نيه گولوبدو؟

دئير: قبله ي عالم ساغ اولسون، بيردانا مئليم وار، اونو ايجازه وئرين دئيم، اوندان سونرا

دئيم باليق نيه گولوب.

دئير: دئنه.

دئير: گونلرين بير گونونده، بيردانا پاديشاه وار ايدى. بو پاديشاهين اخلاقي، كيردارى

ياخجى دئييلدى! بونون اؤز ايچيندن ده اوچ نفر وار ايدى، ياخين آداملاريندان، اولارين دا

بو پادشاه يېن اخلاغيندان، كيرداريندان آجيغى گلردى! قورخولاريندان دا سسلرينى
چىخارتماز ديلار كى، پادشاه بىزى اۋلدورتدورر.

بىر گون بو اوچ ادام تصمىم توتار كى، مملكتدن چىخىپ، گئتسىنلر. بولار اوچ نفره
بىرلشەرلر، بىر دانا دا ايتلرى واريدى يانلاريندا، ايتى ده گۆتورورلر، اوچ ياندان گئدرلر. گئدرلر
مملكتدن چىخارلار يئتيشرلر بىر آيرى يثره. دئيبىرلر يورولموشوق، مملكتدن ده
چىخميشيق بوردا بىر دىنجهلك!

باخارلار گۆررلر بىر دانا بۇيوك داغ وار، آلتيندا بىر دانا كۆهول وار. بولار اوچ نفره گىرىرلر
اورا، ايتلرى ده اونلارلا گىرر كۆهوله! بولار اوردا بىر آز ايسـتراحت ائلهـرلر، بىر آز كئچر
يولداشلارين بىرى آيىلار، گۆرر گئجه كئچىپ سحردى، بولارين نامازلارى گئديپ!
يولداشلارين اويادار، دئير: قارداش نامازىمىز گئديپ.

دورارلار نامازلارنى قىلارلار. بىرىنى يوللارلار بو ياخين كندلرين بىرىنه كى، گئت
اوردان يوغورتدان، پنىردن، چۆركدن آل گتير بوردا بىر تىكه يئيهك، دوشهك يولا!

او گئدر او کتددن بیر باققال تاپار. اوردان پنیردن، چؤرکدن، سوددن آلا چرخدار بونا پول وئرسین، باققال باخار بو پول گؤرر بو قدیم پول دی! دئیر:

- بالا بو نمنه پولودو منه وئرسن!!

دئیر: قارداش پولودو دا.

دئیر: بولار ۳۰۰ ایل بوندان قاباغین پولودو! بولار نمنه دی! هاردان گتیریسن بولاری!

دئیر: بابا سحر ائودن چرخمیشیق، گئجه نی یاتمیشیق، ایندی اولوبدو نه ۳۰۰ ایلی!!
گلیرلر او کؤهوله باخیرلار، گؤرورلر او ایت کی، بولارین یانیندا گئدیپ، اونون بیردانا قابیغی قالیپ اوستونده، هامیسی چؤروبوبو!!

گؤرورلر ۳۰۰ ایل دیر بولار بوردا باتیب لار. بولاری ملائکه دؤندریپ اویان - یویانا، آما ایتنه کی ال وورماییب، ایت چورویوب! آدام لار سالیپ قالیپ.

ائله کی، بولاری اورداکي بوتون جاماعات بیلدی، آلاه او ایتی ده سالیپ آدام صورتینه، اونلارین هامیسی اوردان غیب اولارلار.

پادشاه باخیر گؤرور، بابا بو یئددی یاشیندا اوشاق چوخ قدیم سؤزلردن دانیشیر!! دئیر:

- چوخ قشه، ایندی دئنه گؤره ک بالیق نییه گولوب!!

دئیر: قبله ی عالم ساغ اولسون، ایجازه وئرسن گنده ک بیر آز ایستیراحت ائلییه ک، صاباح گلرم دئییرم.

دئیر: گئدین.

بولار گلیرلر ائوده ایستیراحت ائله ییرلر، صاباح همان واخت گئدیرلر پادشاه ین یانینا، گینه ال باغلاییرلار، باش ائندیریرلر.

پادشاه دئیر: اوغول دئ گؤره ک بالیق نییه گولودو؟!

دئیر: قبله ی عالم ساغ اولسون، ایجازه وئرسن بیردانا دا مثلیم وار اونو دئییم، اوندان سونرا دئییم بالیق نییه گولودو!

دئیر: دئ.

اوشاق دئیر: گولرین بیر گونونده بیردانا قصاب واریدی، بو قصاب چوخ آل آچیق ایدی، پول دان، آت دن کاسیب لارا یئتیردی. بیر گون بو قصاب سحر توکانین آچمیشدی، گؤرور بیردانا شخص دایاندی توکانین قاباغیندا، بیر آتا مینیپ، بیردانا دا بوش آت یانیندا! دئیر کی:
- قصاب سن قوناق سان، سنی دعوت ائله ییب لر.

دئیر: قارداش من توکانیمی ایندی آچمیشام، اهل - عیالیم دئمهمیشم، نه قوناغی دی، نه

دعوتی دی؟!

دئدی: گئتمه سن، زور نان آپاراجاییق.
 قصاب کی گۆرر اوجوردو، توکاندا دخیلین پوللارین سیلکه لر جیبینه، توکانی باغلار گئدر
 آتا سوار اولار، بیرلیکده گئدرلر. گئدهرلر یئتیشرلر بیردانا قبرستانلیغا!

بو قصاب گۆرر قبرلرین بیرینین یانیندا بیردانا ایده آغاجی وار! او آدم آتدان ائتر یئره،
 آتینی باغلار او ایده آغاجینا! بونا دا دئیر:
 - قصاب سن ده ائن آتی باغلا بورا!
 قصاب دا ائندی آتینی باغلادی اورا. او آدم قبرلرین بیرینین داشینی قووزادی، پیلله کان
 واریدی. اؤزو قاباقدان گئتدی، قصابا دا، «قصاب سن ده گل!»- دئدی. قصاب دا دالیسیجان،
 هامیلیغان ائندی لر آشاغی.
 قصاب یاخینا یئتیشنده، تهه یئتیشنده گۆردو بابا بورا بیر باغدی، یئمک- ایچمک... بیر آز
 دولانندان سونرا قصاب دئدی:
 - قارداش منیم نامازیم گئدیر! آخشامدی نامازیم گئدیر! دستماز آلیم، نامازیمی قیلیم.
 دستماز آلا، نامازین قیلار.
 دئیر ایجازه وئرسن من گئدیرم، داها گون باتیر ایندی، آخشام اوستودو، ایندی منیم
 اهل- عیالیم نیگران دی.

او آدم دئیر:

- قصاب گئتمه!

دئیر: نئجه گئتمه قارداش؟! اؤزون گۆردون توکانیمی باغلادیم، اهل - عیالیم دئمه میشم. من یول گئدیرم.

دئیر: او روبرویه بیر باخ!

باخار گۆرر بیر نئچه دانا قصر واردی نه گۆزل لیکده!

دئیر: اونون یانینداکی قصری گۆروسن؟ آز قالیر قوتولسون، او سنین کی دیر!

دئیر: یوخ من ایسته میرم، من گئدیرم، اهل - عیالیم ایندی نیگران دی.

بو زورونان ایستر گئتسین، او آدم دئیر:

- ایندی کی گئدیسن آلا بو آلمالاردان ایکی دانا قوی جیبینه!

آغاچدان ایکی دانا آتما دَریب، وئردی قصابا. قویار جیبینه، همان پیلله کانلاردان کی

گلمیشدی، اوردان گینه چیخیب گئدر. چیخیب گئتدی، داشی قووزاییب، چixedی ائشیگه.

گۆردو بابا نه ایده آغاجی، نه آت، نه قبرستان!! بورا آیری جور بیر یئر اولوبدو!!

قصاب گئدر توکاننین قباغینا، گۆرر بیر دانا آیری آدم واردی!

دئیر: سن کیمن بورا گلمیسن؟

او دئیر: سن کیمن بورا گلمیسن؟!

دئیر: من بورانین صاحیبی یم، سحر گئتمیشم!

دئیر: هارا گئتمیشدین؟!

دئیر: گئتمیشدیم دعوته، قوناق! بودو باخ! توکانین دا دخیلینی سیلکه له میشم جیبیمه.

چیخاردار، او آدم پوللارا باخار، گۆرر بابا ۳۰۰ ایل بوندان قباغین پولودو بونلار!

دئیر: رحمتلیغین اوغلو بولار ۳۰۰ ایل بوندان قباغین پولودو!! سن هارا گئتمیشدون؟!

اوردان بیر علامت زاد وار؟!

دئیر: بلی، ایکی دانا آتما، آلمالاری چیخاردار کیشی یه گۆرسَدر، گۆرر بولار بهشت

آلماسی دیلار! آلمالارین عطری شهری بورویر!

دئیر: باشووا خئیر، خالق اؤلر گئدر بهشته، سن دیری - دیری گئتمیسن! نییه قایتدین؟!

بو اوردان قورتولار گئدر ائوینه، گۆرر کوچه لر آیری جور اولوب، قاپیلار آیری جور اولوب،

محله آیری جور اولوب! گئدر بیر ظن ایله بیر قاپی نی دؤویر! بیردانا آیری خانیم گلر قاپی یا!

بو، خانیمی نین آدینی دئیر کی، فیلان کسی چاغیر گل سین!
 دئیر: بوردا فیلان کس یو خودوا!
 دئیر: بابا من سحر گئتمیشم، بورا منیم ائویم دی.
 دئیر: بورا بیزیم بابادان قالیر، نه سیزین ائویزا! هارا گئتمیشدین؟!
 دئیر: دعوت ایدیم، گئتمیشدیم قوناق.
 دئیر: اوردان بیر علامت- زاد نه واریندی!!
 چیخاردار آلمالاری نشان وئرر گینه. آرواد گؤرر بولار بهشت آلماسی دی، بونون اییسی
 شهری بورویوب!
 دئیر: باشووا خیر خالق اؤلر گندر بهشته، سن دیری- دیری گئتمیسن، نییه گلیردین؟!
 قصابین اوردان باغری چانداری، اؤلر. گینه گندر بهشته.

پادىشاھ گۇرر بابا بو اوشاق چوخ عاقيل كاميل سۇزلردن، قديمدن دانيشير. دئير كى:
- ايندى دى گۇرەك باليق نيه گولدو؟!

دئير: قبلەى عالم ساغ اولسون، سنین او تخته كى، نچه وخت لاردى هر گون
ايله شيسن، اونو آلين له گۇتور قوى بو طرفه! پادىشاھ تختين گۇتورر قویار بو طرفه!!
دئير: فرشى قووزا!!

پادىشاھ فرشى قووزار!! گۇرر اونون آلتيندا بير دانا تخته سنگ وار!!
پادىشاھ اۇز- اۇزونه دئير: نچه ایل لردى من بو تختين اوستونده اوتورورام بو تخته سنگى
هئج بيلميرم!
دئير:

- قبلەى عالم ساغ اولسون، او تخته سنگى ده قووزا!
پادىشاھ تخته سنگى ده قووزار، گۇرر پيلله ووروبلار. دئير:
- پيلله نى ان! پادىشاھ قاباقدا انهر، اوغلان داليسي جان... تهه يئتيشنده پادىشاھ گۇرر بورا
بونون اۇز باغلاريندان بيرى دير، هئج بو اۇزو بو باغى گورمه ييبدير.
دئير: قبلەى عالم ساغ اولسون، روبهرو يه باخ!

پادىشاھ باخار روبهرو يه گۇرر بيردانا قصردى، قيرخ حرامى لر دوزولوب، بونون دا
خانيمى سى اولارين ايچينده! باشى آچيق اويناير!!
دئير: قبلەى عالم ساغ اولسون، باليق بونا گۇره گولدو كى، من حئيوانام بوغوم واردى،
سنین خانيمين منى نامحرم بيليدى... اما او قيرخ حرامى نى نامحرم بيلمير!! اولارين
ايچينده باشى آچيق اويناير!!
پادىشاھ گۇردو، جلد چاغيردى، قيرخ حرامى نى اۇلدورتدو. بير ده اۇز خانيمى سىنى
اۇلدورتدو، اولدو قيرخ بيردانا!!

قبلەى عالم ساغ اولسون، همن «قورو كله» كى دولانيردى، دئيردى:
- قيرخ دانا قان ائله ميشم، قيرخ بيرين ده ائليه جاغام!! قيرخ بيرى ده بولار اولدو.
قيرخ دانا، قيرخ حرامى نى اۇلدورتدوردون، بير ده خانيمى نى، اولدو قيرخ بيردانا.
پادىشاھ قايدير گلير اوسته.
دئير: اوغول سن دوز دئيرسن!

پادىشاھ بو قضيه دن سونرا اۇز زندگانليغيندا آيرى بير تصميم لر توتار، يئيه ر، ايچر، اۇز
مطلبينه يئتيشه ر.

تبریز حیکایه لری

زهرا آبدار

(۱)

دئییر لر بیر گون تبریزین گیریش دروازاسیندا، ایکی نفر جویود (یهودی) گلیرمیشلر
تبریزه تحقیقه، ساکین اولماق اوچون. بیر لیقوانلی یا راسلاشیرلار.

سؤال وئیرلر:

- قارداش هارا گنديرسن؟

لیقوانلی دئییر:

- کنده گنديرم.

جویودلر گؤرور، لیقوانلی ین قولتوغوندا بیر خوروز، خورجونوندا بیر قارپیز، اؤزوده ائششک
اوسته گندير.

سؤال اندیرلر:

- بونلاری هارا آپاریرسان؟

کندلی جاواب وئیر:

- تبریزدن آلمیشام کنده آپارام. قارپیزی اوشاق لاریم لا یئییریک، توخوم لارین خوروز
یئییر، قاییق لارین دا ائششه یه وئیریک یئییر.

جویود دوستونا دئیر:

- قاییت گنڈک، بورا کیمی گلدیگیمیز یئتر، تبریزده بیز باش ساخلیا بيلمه ریک!

نؤکته: قدیمدن دئییلر: جویودلر ایقتیصادی اولارلار، هر کس قیتمیر اولسایدی جویود
لقبی وئردیلر اونا.

بیر گون بیر جویودون یولو تبریزه دوشور، بیر تبریزلینی دانیشدیرار، گؤرر آغزینداکی،
دیشلری قیزیل دی. دییر:

- آقا داداش، قیزیل دیشلرینی منه ساتارسان؟
تبریزلی دییر:

- من دیشلریمی سنه نه تهر ساتارام؟
جویود دئدی:

- سن ناراحات اولما، سنین دیشلرینی ایندی ایسته میرم؛ سن اؤلندن سونرا گلیب
آغزیندان چیخاردارام.

تبریزلی بئله فیکر ائله دی کی، «جویودون باشی خاراب دی، موفته پولدو قوی آلیم!» پولو
آلیر!

جویود گئدیر. صاباح بیر نفرله گلیر تبریزلی نین یانینا، دئییر:

- بی زحمت آغزینی آچ، منیم دوستوم سنین دیشلرینی گؤرسون.

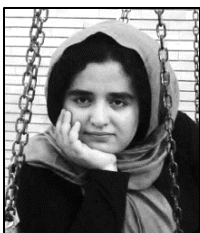
بونلار تبریزلی نین دیش لرینه باخیب سونرا یوللارین توتوب گئدیرلر.

جویود صاباح بیر آیری آدامی گتیریر، تبریزلی یه دئییر:

- آغزینی آچ، بو دیشلرینی گؤرسون... دونکی ایله معاملیه میز اولمادی بلکه بونا ساتدیم.

تبریزلی عصبله شیر دئییر:

- پولونو قایتارارام اؤزونه، جهنم اول، آل چک گئت!

تاپماجالار

حاضر لایان: زینب فرجی

قدیم زامانلاردا ننه- بابالاریمیز اؤز نوه- نتیجه لرینین عاغیللی، هوشلو- باشلی اولمالاری اوچون اونلاری دوشونجه لی و حاضر جواب بؤیوتمگه چالیشیلار. اونلار، اوشاقلارین تکجه فیزیکی جهتدن دئییل، هم ده عاغیل و دوشونجه جهتدن ساغلام و زیرنگ اولمالارینی ایسته ییلر. فولکلوروموزون چوخ چئشیدلی قولو اولان تاپماجالار دا، بو سببه گؤره اورتایا چیخیدیر.

تاپماجالار عاغلی و شعورو گلیشدیرمک، حضور ذهنی آرتیرماق اوچوندور. تاپماجانین ایچینده اشیانین، یا تاپماجانین موضوعسو اولان هر بیر شئین بیر نجه علامتی گیزله دیلیر، آنجاق اونون اصل کاراکتریک علامتی تصوره جانلادیریلیر. اوشاق (یا دا بؤیوک) اؤز دوشونجه سی و عاغلی سایه سینده دوغرو جوابی سالیب- چیخیر تاپیر. تاپماجالار هم نثر، هم ده نظم بیچیمینده اولور.

اوزون- اوزون درویشلر
گئجه بیزه گلمیشلر
او قدر اوینامیشلار
خورد- خشیل دوشموشلر

جواب: اریشته

گوز آغاجین اویارلار
اوستونه تئل قویارلار
واختسیز دوروب آغلاسا
قولاغینی بورارلار

جواب: کامانچا

بازار دا ساتیلماز
تره زی ده چکیلمز
بالدان شیرین دادی وار
جواب: یوخو

بیتمه میش یووشان دیبینده
دوغمامیش دووشان بالاسی
جواب: یالان

قوش یوواسنیدان چیخدی
گئری دؤنه بیلمه دی
جواب: سؤز

قىزىل گول پارداخلاندى

قول آتېب چارداخلاندى

تورپاقسىز يئردە بىتدى

يرپاقسىز بوداقلاندى

جواب: مارال بويىنوزو

بالاجا قويو

ايچىندە سويو

آغجadan آغدى

ساريپدان سارى

جواب: يومورتا

يازدا يىغير يىئمە يىنى

خوخ سئوير اؤز امە يىنى

يىئيب- ياتير باھارا دك

نە دير آدى، دئىين گؤرك

جواب: قارىشقا

ناغاراچى ناغارا چالير

نە ناغاراسى وار، نە چوبوغو

جواب: آغاچ دلن

گوندوز ياتار يووادا

گئجە گزر اوبادا

جواب: ياراسا

ياتاندا يومورو ياتار

اتين درمانا قاتار

هر كيم توتماق ايستەسە

تيكانى اليئە باتار

جواب: كىرىپى

آلتى تاختا اوستو تاختا

بى اوتوردوبدور اوتاقتا

قويون دئىيل، اوتلايير

تويوق دئىيل، يومورتلايير

جواب: توسباغا

آغزين آچار

زهر ساچار

اونو گؤرن

قويوب قاچار

جواب: ايلان

قابىغى سارى

ايچىندە دارى

جواب: انجىر

بو يانى تاختا

او يانى تاختا

يومورو بى اوتاقتا

جواب: فيندىق

بىر تنديرىم وار

ايكى چؤرك توتار

جواب: گىردكان

بىر داغارچىق اونوم وار

ايچىندە بىر اوخلوو

جواب: اييدە

بوستاندا وار بىر آروات

پالتار گئىيب قاتبات

جواب: بارپاق كلم

گؤیده دوغولار

يئرده بوغولار

جواب: ياغيش

آرابا گندر، ايزي يوخ

يانار - يانار كؤزو يوخ

جواب: گونش

اووون آلسان ميريلدار

سيغالاسان خورولدار

جواب: پيشيك

قانادي وار اوچماغا

اينهسي وار ساشماغا

سووير ايشي، زحمتي

اودور كي وار حورمتي

جواب: آري

آغاچا چيخديم آداملا

بير نلبكي باداملا

نه ديلي وار، نه آغزي

هئي دانيشير آداملا

جواب: كتاب

درده دورموش

بيغيني بورموش

دنيا دوردقجا

يئرینده دورموش

جواب: دييرمان

بير قوشوم وار

بالاسي اوزوندن تنز اوچار

جواب: تفنگ و گولله

نچہ شعر و تاپماجا چیللہ گنجہسی حاقدہ لعیا پارسیار

بایرام گنچر، باہار گلر، یای گلر
یای دا چیخاندا پاییز گلر، میوہ گلر، بار گلر
پاییز گنچر، چیللہ گلر، قیش گلر
چیللہ گنجہسیندہ اوغلان گلر، قیز گلر
داماد گلر، گلین گلر، خوش گلر
فامیل گلر، قونشو گلر، دوست گلر
آما آخشام کیشی ائوہ گلندہ
میوہ آلیب، انار آلیب، ہر بیر شئی
قارپیز آلماییب، او دا قارپیزسیز گلر

چیللہ گنجہسی

چیللہ گنجہسیندہ تاپماجالار دئیرلر
بعضی ناغیل، بعضی لر جوک دئیرلر
بعضی لری گول-گول، یا دا تیرناووردو اوینارلار
کورسو اوستونده کی، چیراغین دؤورہ سینہ
آلما، ہئیوا، انار، اوزوم، گیردکان
اییدہ، قۇورقا، یئمیش، آجیل
آخردہ دہ قاپیزی کسیب، یئیرلر
بیری دئیر گتیر منہ بیر دبہ
بیری دئیر اوغلان دویبہ دی، دویبہ
بیری دلکک تکیں دوروب آیاغا
بیری چالیر، بیری اوخویور، بیری اویناییر

تفریح اندیر، دئییر، گولور، خلاصه
 بیرى آشیق آتیر، بیرین نسلین تاپا
 بیرى کبریت دوزوب، مسئله سینه حل تاپا
 بیرى اوتوروب، اصلا چیمیر جینقیری
 بیرینین ده بیزووو اولوب قاریندا*

بیری دئییر گتیرین او قارپیزی
 بیرى دئیر ان شالاله چیخار قیرمیزی
 بیرى دئییر کسمه بین قارپیز کالدى
 بیرى دئییر صورتی دی، آغ آپاق دی
 بیرى دئییر کسمه بین ایچی گئچیب
 القصه گتیریب قارپیزی کسرلر
 دلییم- دلییم قارپیزی مئیل اندرلر
 وای اوندادی کی، قارپیز خراب چیخا
 فحش اندرلر عمی قارپیز ساتانا
 بلکه او دا بو ایشیندن اوتانا

* بیزووو قاریندا اولمک: بیر یئرده اوتوروب، دانیشمایان و ائوده کیلره قوشولمایان آداما دئیرلر.

چیلله گئجه سینده بیر نئچه تاپماجا:

او نه دی کی، دریا کیمی بولانماز
 او اولماسا دنیا داها دایانماز

جواب: محبت

آغ توپوغوم قیقیلداماز
 یومورتاسی وار، یومورتاماز

جواب: ساریمساق

بیر کوزه م واردی نه ناز
 یئره قویسان اوتورماز
 ایچینده کی، سولاری
 بیر- بیرینه قاریشماز

جواب: یومورتا

راپورلار

- فولكلور چو خانيملارين چيلله گنجه سي مراسيمي. ويدا حشمتي
- فولكلور چو خانيملارين آيلىق توپلانتى سينين راپورو. افسون سلطاني

فولکلورچو خانیملارین چیلله گنجہسی

مراسیمی

حاضر لایان: ویدا حشمتی

ساعات بیرى كئچیردی، حالبوکی ناھار چاغی ساعات بیرده ائل بیلیمی موسسه سینده اولاجاقدیق. آلاھ قویسا بیر آرز تئز گئدی، الیمیزدن گلن قدر یاردیمچی اولمالی ایدیک. یولداشیم زنگ آچیب، اونون یئتیشیب- یئتیشمه دیگینی سوروشدوم. او دا هله گئدیپ چاتمامیشدی. تر- تله سیک اؤزومو یئتیردیم گۆردوم هر طرف گۆزله، دوزنلی شکیلده سهمانلانیپ، سوسله نیپ، حاضر لانیلمیشدی. توزلار آلینمیشدی، میزلر- صندلر دوزولموشدو، میوه لر- شیرینی لر قابلارا قویولموشدو، سماور قول- قول قایناییردی... بیرى سس سیستمینی جورلوردو، میکروفونا هئی هئی پوفله ییب، بیر ایکی اوچ- بیر ایکی اوچ دئییردی. آشپزخانادا مئثمئی لر، قندان- ایستیکانلار، بوشقابلار، چنگال- پیچاقلار زاتلار تر- تمیز بؤیوک، میزین اوستونه دوزولموشدو.

خانیملارین بیرازی اوردایدی. دوغوردان غرور دويدوم! هاچان گلیب بو قدر ایش گؤروب لر گؤره سن؟! گؤرهدوم ایش وار بویرون، اما هر ایش یئرلی - یئرینده گؤرولوب، قورتولموشدو.

گئدیپ «اننه اوتاغی» ندا یئرلی گئییمیمی آیینمه تاخیب، گلدیم یولداشیمین کناریندا اوتوردوم. یولداشیم دا یئرلی گئییمینی گئییمیشدی. جوت تیکدیرمیشدیک، اکیزتاییلار بنزیردیک! هر کس بیزه باخیردی تعجب ائلیردی.

بیر طرفده کورسو قورولموشدو. قدیم عنعنه لریمیزه دایاناراق، کورسونون اوستونه، بؤیوک کورسو یورغانی، اونون دا اوستونه الده تیکیلیمش بیر گؤزل اؤرتوک سالینمیشدی، اونون دا اوستونه لامپا، قدیم قابلاردا ایده، پشمک، نوخود- کیشمیش، گیرده کان- بادام، نازیح شیرینسی، نار و آله... و چیلله تۆره نینه عایید نه لازیمسا قویموشدولار.

کورسونون او تاييندا بير سماور ميزى، اوستونده اوت سماورى، چايدان، ايستىكان - نلبكى، زير (قديم بيرينه چاي گتيرنده، ايستىكان نلبكىنى زيره قويدارديلار) گۆزل بير قتدان، گوپوم، قديم چاي قابى مئزمئىي قويموشدولار. اوتاغين بو بۇلومو انساندا باشقا بير حال - هاوا ياراديردى. منه بۇيوك آنامين قيش اوتاغىنى خاطىرلاتدى، بۇيوك آتام گليب تىكىلدى گۆزوم اۇنونه؛ كورسو يورغانى نين آلتينا گيريب، شولوقلوقلاريمى، بۇيوك آنامين هر دن صبيرىنى داشيرتديغىمى يادىما سالدى. عمقىز يلازىملا گول - گول اويناردىق كورسو باشيندا. آددان باغلاشاردىق، گولمهجه تعريف لردىك، ميرتداشاردىق، گولوشردىك... آى نه گۆزل گونلر ياشاميشىق و قدرىنى بيلمهميشىك!

اوتاغين بو يانيندا، بۇيوك ميزين اوستونده ده گۆزل بزه نيمش هر نه كى عاغلىنيزدان كئچسه وارىدى.

خانىملارين هنرلى ال لرى ايله، دوزولموش ميوهلر - شيرنيلر. دوغرودان كى بئله گۆزل ليكلر خانيمين سلقه سىيله يارانا بيلير، اۆزل ليكله ده آذربايجانين اردملى خانىملارى. من هله هر طرفه والچ قالميشديم. دئمه مراسيم بوندان سونرا منى حئيرته سالاجاق. ائل بىلىمى خانىملارى بير - بير گليب ايله شديلر و هر كس اۆز هنرىنى تاماشايا قويدو. شاعير خانىملار، ديرلى يازار يولداشلاريميز، عاشيق، ديكلما تور و باشقا - باشقا هنر - ادبيات ساحه سينده چالیشان ضيالى خانىملار گليب، شعرلر اوخودولار، چيلله عنعنلرلرندن دانيشيب، بيلگى وئرديلر. سس صنعتچيسى و موسيقى ساحه سينده چالیشان خانىملار، قيزلار و بالاجا اوشاق لاريميز گۆزل ايفالارى ايله هامىنى تعجب لنديريپ، هامىنى غرور لانديرديلار. هامى اونلارى اوركدن آلقيشلاييب، باشاريلارى نين داوامىنى آرزولاديلار.

بونلار بير طرفه قالسين، ان گۆزل بۇلوم خانىملارين حاضيرلا دىقلارى نمايش ايدى. بو ساحه ده تامان آماتور اولان خانىملار و اوشاقلار چالشميشديلار. انسانى حئيرته گتيرن بو گۆزل نمايش، بيزيم عنعنلرلرلر و چيلله مراسيمينه گۆره بير تئاتر ايدى. بو قدر گۆزل بير نمايشى آماتور جا ديبل، حقيقتا لاپ - لاپ حرفه يى شكيلده اويناديلار. بونلار هاميسى بيزيم فخرىمىز و خانىملاريميز نين نه قدر باجارىقلى اولدوغونون گۆسترگه سى ايدى.

دئمه لى يم چيلله دن بير هفته قاباق، ميراث فرهنگى نين ال ايشلىرى صنايعى مسئولو، خانيم ابولفتحى، فولكلورچو خانىملاردان ايسته ميشدى بو اداره نين تبريز موزه سينده اولان چيلله مراسمى اوچون بير ساعات ياريملىق برنامه حاضيرلا سينلار. فولكلورچو خانىملار دا، خانم نواده رضى نين باشچىلىغى ايله بير موزىكال تئاتر (گلين خونچاسى آديندا)، اوشاق شعرى ايفاسى، عاشيق موسيقىسى و دانيشيق حاضيرلاييب، چيلله گئجه سيندن اۇنجه،

تبریز موزه‌سی نین آمفی تئاتریندا برنامه اجرا ائتمیشدیلر. بو برنامه ده ائل بیلیمی نین بوتون خانیملاری چوخ فعال اشتراک ائتمیشدیلر و سالونون اوچده بیرینی دولدورموشدولار و آلفیشلاری ایله آمفی تئاتر سالونوندا شور، اشتیاق و شن حال-هاوا یاراتمیشدیلار. نمایشی سوسن خانم نواده رضی بئله باشلادی:

۱۳۹۱ ورزقانین قورخولو زلزله‌سی ائناسیندا فولکلورچو خانیملارین بیر آریا گلیب گروهلاشما فیکری یاراندی و همین تاریخدن گونوموزه قدر بو هیم بیرلیک و چالیشمالار داوام ائدیپ.

ائل بیلیمی موسسه‌سی نین «فولکلورچو خانیملار» آدلاندیریلان خانیملار گروهونون فعالیتی عمدتاً ائل بیلیم، خالق بیلیم یا فولکلور ساحه‌سینده میدانی و مطالعه آراشدیرمالار حوزه‌سینده دیر و خروجیسی هر آی داخلی بولتن یازیلاریندا اشتراک ائتمک، فولکلوریک نمایش لر اجرایی، عاشیق داستان گئجه‌لرینده اشتراک ائتمک، ناغیل آنالاری، فولکلوریک اوشاق ناغیللاری تاماشاسی، سخنرانیق لار، مادی فولکلور توپلاماق و...

آی چیلله، چیلله قارداش
آتین قامچیل قارداش.
بیر گل‌دین دانیشمادیق،
قلبیم آچیل قارداش.

قیش فصلی آذربایجاندا اوزون سورر، قارلی- قیروولو کئچر، شاختاسی کسر، سازاغی یان‌دیران اولار.

چیلله گئجه‌سی یا شب یلدا آذر- ین ۳۰- ونون گون باتیمیندان باشلار، دی آیی نین بیرینجی گونونون گون چیخان چاغیندا بیتر.

آذربایجان افسانه‌لرینده بیر قاری ننه وار اییمیش، اونون ایکی اوغلو وار اییمیش، بیر یسی بؤیوک چیلله آدلانیرمیش، عؤمرو ده ۴۰ گون اولورموش. او بیر کیچیک چیلله آدلانیرمیش عؤورو ۲۰ گون اولورموش.

بؤیوک چیلله نین سون گونلرینده بالا چیلله گلیب قارداشیندان سوروشار:

- سن گئتدین نئینه‌دین؟

بؤیوک قارداش دئیر:

- من گتدیم دوندوردوم، اوشوتدوم، ناخوشلاتدیم گل‌دیم!

بالا قارداش اونا لاغ ائدیپ دئیر:

- من گنتسم قارىلارى كوره كدن، لولئيين لرى لولكدن، گلين لرى بيلكدن، كۆرپه لرى بلكدن ائلم!

بۇيوك قارداش گولومسونوب دئير:

- عۆمرون آزدى قارداش، دالين يازدى قارداش!

بالا چيلله گليب، هر يئرى شاختايا قارا بوروير، آخيردا داغلاردا اؤزو ده قارلار الينده اسير اولار. خبر گليب قارى ننه يه چاتار. قارى ننه اود اوسته شيشى داغلار، گئدر قارلارينان ساواشماغا. آخيردا قارلارى اريد، بالا چيلله نى قورتارار. بالا چيلله آزاد اولار آما گۆرر قيش قورتولوب، بايرام آيى باشلاييب.

سۆز بورا چاتاندا نمايش باشلار. نمايشين كارگردانليغىنى خانم باحجب عهده سينه آلميشدى و چوخ دا گۆزل عهده سيندن گلْميشدى. نمايش ايكي بۆلومده حاضيرانميشدى. بيرينجى بۆلوم بيتيدىكده، خانيم نواده رضى سۆزلىر ينه بئله داوام ائتدى:

چيلله گئجه سى يا شب يلدا اۆلكه نين باشاباشيندا، پاييزين آخىرى و قيشين باشلانيشيندا توتولار. آما آذربايجانين جغرافى شرايطينه گۆره، قيش فصلى نين آغير اولدوغونا گۆره، قيشين قارا قورخوسونو اوركلردن سيلمك و آغير گونلره دوو گلْمك اوچون بو گئجه آذربايجاندا داها درين، و آيينى معناسى وار. چوخ قديملردن بو گئجه بوتون قوهوم- اقربا شامدان سونرا ييغيشار طايفا بۇيويونون ائوينه. قديملر كورسو باشيندا اوتوروب بيرليكدە گئجه نى سحر ائدرميشلر. اوزونلو گئجه ده ناغيللار دئيردېلر، خاطيره و تجربه لر يندن تعريف ائدرميشلر، لطيفه، باياتى، تاپماجا، گول- گول يا دا تورناوردو كيمي اويونلار و فال آچمالار گئجه يه لذت وئرْميش.

بو گئجه نين يئمكلرى پشمك، لبلې، پخله، گيردكان- بادام، قوورغا، سيميشقا، ايدە، نار، آسما اوزوم، آسما امرو، آلما، هئيو، شانى تورشوسو، حالوا، باغلاوا كورسو آلتيندا گوودوشدا دوز ايچينده پيشن كبابى يئر آلما و... ان اساسلىسى دا قارپيز اولاردى. قارپيزى مجلسين آغ ساققالى خئير نيت لر ايله كسردى و قيشين يونگول كئچمه سى اوچون دعا ائدردى. بئله بير اينانچ وار كى، چيلله گئجه سينده قارپيز بئسه لر سويوق اولارلا كار سالماز.

قارپيزى يايين آخىرينده آليب سردابالار، زئرميلرده سامان ايچينده چيلله اوچون ساخلارميشلار.

آذربايجاندا چيلله گئجه سى نين ان گۆزل و شاد رسملريندن بيرى ده آداخيلارلا خونچا گۆندرمك ايدى كى، بو گونه كيمي بو رسمين داوامى وار. بۇيوك چيلله ده اوغلان ائويندن قيز ائوينه خونچا گلر. بو خونچالاردا قيش پالتارى، قيش باشماغى، الجك، شال، باھالى

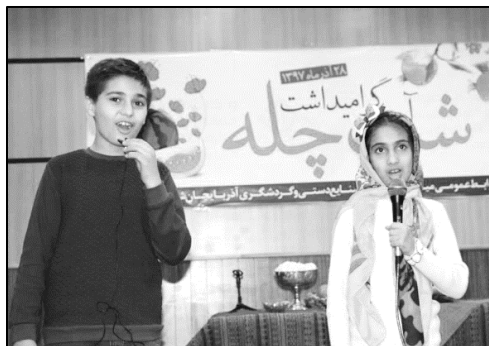
پارچالار، قارپىز، امرود - نار - ھىيوا - ازگىل كىمى ميوەلەر، قور يىمىش لەر، شىرنى، پشمك...
قابىلاردا بىزە يىب، آدخلى قىزا گۆندىرلەردى. بالا چىللە دە دە قىز ئوينىدىن اوغلانا خونچا
يوللاردىلار.

بوردا اوچ نفر اوغلان خونچا باشلارىندا، قاباقلارىندا تار - قوال چالان اوشاقلار و شادلىق
ئەلە يىن اوغلان ئوينىن آداملارى ايلە صحنە يە گلدېلەر و نمايش داوام ئەلەدى.

عئىنى ھەمىن نمايش مۇسسەدە دە اجرا اولدو، ھەر كس بو مراسىمىن گۆزەللىگىندىن
تەرىف ئىدى، تشكۈرلەرنى سوندولار.
اومارام بىلە مراسىملەر، غەنەلەرىمىز و فولكلورموزون دىرلىب، خاتىراتماسى اوچون داھا
آرتىق گۆرونسون.

سونوندا ئىلمىزىن فخرى اولان، تەك - تەك ادبىياتچى و ھنەر سئور خانىملارنى تاندىغىم
اوچون مەن دە بۆيۈك بىر سۆيىنچ و اومود ياراندى. بو ساحەدە چالىشىپ، مۇمۇرلەرنى قويان
خانىملاردا افتخار ئىدى، تەك - تەكىنى آقىشلايرام.

فولکلورچو خانیملارین آیلیق توپلانتی سینین راپورو حاضیر لادی: افسون سلطانی

۱۳۹۷ - نجی ایلین بهمن آیی نین «فولکلورچو خانیملار» توپلانتی سی شنبه گونو آیین ۶ - سیندا ائل بیلیمی مؤسسسه سینده کئچیریلدی. بو گونون توپلانتی سیندا ثابت اؤیه لر و قوناقلارین سایسی ۳۳ نفره قدر یوکسلمیشدی. توپلانتی خانم نواده رضی نین صحبتلری ایله باشلاندى و سؤزون باشلانقیجیندا آیلیق توپلانتیلاردا ترتیبلی و فعال اشتراک ائتمک و پرئسیبیین اولماسینا تاکید اولوندو.

سونرا خانم پاک نژاددان دعوت اولوندو تازا چاپ اولونموش «خواهی رسید» ادلی کتابینی تانیدید و اونون سبکی حاقدا کی، «فرا داستان» آدانیر بیر پارا ایضاحلار وئرسینلر. خانم پاک نژاد بو کتابین ایراندا تماما فراداستان سبکینده یازیلان ایلک کتاب اولدوغونو وورقولادی. اونون دئدیگینه گؤره فراداستان پست مدرنیسم داستانلاردان دیر کی، ۱۹۷۰

اینجی ایلهده ویتنام محاربه‌سی، فمینیسم و قارا دریلیرلرین حرکاتی کیمی بیر سیرا اولایار سونوجوندا آمریکادا مطرح اولوب، و باشقا ناغیلارلارین ترسینه اؤزونه اؤزل بیر یاپیسی (ساختاری) یوخدور و بو ناغیلین ایچینده حتی یازیچی و کاراکترلرین آراسیندا صحبتلر کنجیریلیر. بو نوع ناغیلاردا زمان-مکان و کاراکترلری مشخص ائتمک لازیم دئیل. و بیر سیرا بو ناغیلاردا حتی یازیچی سونوجون نه اولدوغونو اوخوجونون عهدده‌سینه ده قویا بیلر.

او دئدی، تاسفله بیزیم بیر چوخ قدیم ناغیلاریمیز کی، فراداستان اصولی ایله‌دیر، علمی صورتده برررسی اولونماییب، یعنی آذربایجانین بیر چوخ فولکلوریک ناغیلاری اصلینده ناغیل‌اؤته‌سی یا «فراداستان» اسلوبوندادیر. اصلینده دنیا‌دا یئنی بیر سبک کیمی معرفی اولان ایشی بیزیم آتا-بابالاریمیز ایللر اؤنجه‌دن سینه‌دن سینه‌یه بیزه منتقل ائله‌میشلر....

خانم پاک‌نژاددان بو سبکی تانی‌تدیرماق یولوندا چالیشمالاری اوچون تشکر اولوندو. او، سؤزلرینین سونوندا کتاب چاپ ائتمه‌نین چتینلیکلریندن دانیشدی.

توپلانتی‌نین بو قسمتینده رحمتلیک آشیق غافاردان بیر فاتحه ایله یاد اولوندو. آشیق غافارین حیات یولداشی، پاکیزه خانیمین توپلانتی‌دا اشتراک ائتمه‌سیندن تقدیر اولونوب،

اوندان قيسا بير دانيشيق اوچون دعوت اولوندو. پاكيزه خانيم ايسه رحمتليك عاشق غافارين شعرلرينين بير ايكي بيتيني اوخوماغا كيفايت ائتدى:

«خالق اوچون چالیشان اؤلمز دنيادا
بوتون اوركلرده ياشيانديلار
آنا تورپاغى نن قول- بويون اولوب
خالقنين شله سين داشيانديلار...»

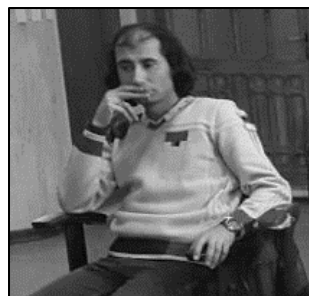
خانم نواده رضى عاشق غافارين احتيرامينا گؤره، ائل بيلمى نين اون ايل ليک مراسيميني بايرامدان سونرايا قالماسيندان خبر وئردى.

اوتورومون سونراكي بؤلومونده خانم وحيده برنون دان صحبت اوچون دعوت اولوندو. خانم برنون شهرسازى ساحه سينده يوكسك تحصيلات آليب و حال حاضيردا دا آزاد بيلمى يوردوندا تدريس مشغولدور. او اؤز سؤزلرينده خانيملارين چاليشمالارينين اؤنمينى بيلديريب، شهرمىزين كولتورونو يوكسلكتمك اوچون اؤنريلر وئردى. خانم دكترون شهر شوراسى ايله باغلانتيلارى اولدوغونا گؤره قرار اولدو عضول هر بيرى توپلومسال ايستكلرينى يازيب گلجك توپلانتيدا خانم دكتر برنونا انتقال وئرسينلر.

توپلانتى نين سونراكي بولومونده استعدادلى سس صنعتچيسى (صداپيشه) قوناغيمىز، خانم سميرا تقى زاده دن دعوت اولوندو چوخ قيسا بير صحبتين آرديندان بيزى گؤزل بير بيداهه ايجراسينا قوناق ائتسينلر.

نهایتده توپلانتى نين سونوندا سؤز آقاي «روح الله صاحب قلم»- ه وئريلدى. آقاي صاحب قلم فارس ادبياتى رشته سينده تحصيل آليب و ۱۳۹۰- دان برى اسطوره شناسى ساحه سينده چاليشير. او، بو ساحه ده «سومريان به وسعت تاريخ» و «اساطير ترك» آدلى ايكي كتاب دا توركجه دن چئويريب، چاپا يئتيرميشدير.

آقاي صاحب قلم، سؤزلرينى اسطوره نين تعريفى ايله باشلايب، بير مقدمه بيان ائتديكدن سونرا ايكي مختلف قايناقدان آذربايجانين قديم

ناغىللار يېنىن بېرىنى رىاىت ائىدىب، سونرا اسطوره شناسى معيارلارى ايله بو افسانهنى تفسىر ائىتمگه باشلادى.

اونون دئىدىگىنه گۆره قدىم افسانه لرىن اۆزلىلىگى اونلارىن منطق و عقلانىتدن اوزاق اولمالارىندادىر. آنجاق بو غىر عقلانى رىاىتلر تفسىر اولدوقدان سونرا بللى بىر آنلام و معنايه صاحىب اولورلار.

بو جلسه ده رىاىت اولونان ناغىللىن آدى «ايلان و گللىن» يا «ايلان گللىنى» اىدى. هر قدىم ناغىل كىمى بو ناغىل دا «بىرگون وارىدى، بىرگون يوخ اىدى» كىمى مبهم بىر زمانى آندىر اراق باشلايىردى و كللىدى سۆز جوكلرى تاپىپ، اونلارا معنا وئردىكدن سونرا بو ناغىلدا ن انسانىن جنتدن هبوطونو آندىران بىر آنلام اله گلدى. بو باره ده دانىشماغا چوخ سۆز اولسا دا، واقتىن دارلىغىندان چوخ خلاصه بىر نئىجه آلنىپ، سۆزون قالانى باشقا توپلانتىلار ا قالىدى.

دئمه لى، خانىملار اوسطوره لره گۆره داها چوخ شئىلر اؤىرنمگه چوخ مارق گۆستردىلر و اوستادلار يىمىزدان بو ساحه ده دانىشماغا آىلىق توپلانتىلار يىمىزا دعوت ائىتمگى اىسته دىلر.

کور او غلو سیرری: افسانہ دن حقیقتہ

میرزہ حاجی یئو

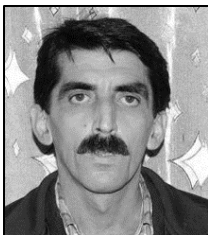
حاضر لایان: سوسن نوادہ رضی و شبمن توحیدی

کوراو غلو سیرری: افسانه‌دن حقیقته

میرزه حاجی یئو

حاضیر لایان: سوسن نواده‌رضی و شب‌نم توحیدی

بیرینجی بۆلوم

کور اوغلو حاقیندا نه قدر دئیلیمیش، نه قدر یازیلیمیشدیر! هله نه قدر ده دئیله جک، نه قدر ده یاز یلا جاق! اما تدقیقاتچیلار اینجیمه سینلر، کور اوغلونون شخصیتی مسئله سینه آیدینلیق گتیر یلمه یینجه، بو تدقیقاتلارین ائله بیر ده یری اولمایا جاق. چونکو بو افسانه وی قهرمان حاقیندا کی، هر هانسی بیر یازینی اوخویارکن بییین لره هر شئیدن اؤنجه بیر سوال حاکیم کسلیلر: آخی او کیم اولوب؟ شخصا من بیر اوخوجو کیمی ایندییه جن اوخودوقلاریم ایچینده بو سوالا جواب تاپا بیلمه میشم.

تخمین لر، گومانلار، فرضیه لر باش آلیب گئدیر، گؤزل یازی تکنیکی، حقیقتدن اوزاق فانتزی لر اوخوجونو دویرمور. آدام ناغیل ایله حقیقت آراسیندا قالیر، بیلمیرسن ناغیلدیر، یوخسا حقیقت. آخی بیر-ایکی افسانه نی چیخماق شرطی ایله داستان، دئمک اولار کی، تمامیه رئال حادثه لر تاثیر ی باغیشلا ییر، ساده جه بدیعی تخیل گوجلودور، عاشیق یارادیجیلیغی یوکسک سویه ده دیر، ائله ایسه قهرمان نیه خیالی اولمالی دیر؟ ایش او درجه یه چاتیب کی، اونو اوزایدان گلیمیش یاری انسان، یاری میفیک بیر وارلیق کیمی خیال ائندلر بیله، تاپیلماقدادیر.

منیم فیکریم بئله دیر: کور اوغلو تمامیه رئال شخصیت دیر. بو یازیدا دوشونجه لریمی عزیز اوخوجولاریملا بؤلوشوب، بونو اثباتلاماغا چالیشا جاغام. بو تمامیه یئنی فیکیر اولدوغو اوچون یازینی اوخویوب قورتاردیقدا سونرا، امینم کی، بیر چوخلاری تعجب ایچینده قالا جاق. البته، اینانیملاز بیر شئین حقیقت کیمی قبول ائدیلیب-ائدیلمه مه سی زامانین ایشی دیر، اما فاکت فاکت لیغیندا قالیر و اونون زامانین محاکمه سینه احتیاجی یوخدور.

بو یازینی یازاراق، کور اوغلو تدقیقاتچیلاری جرگه سینه قوشولماقدا بیر تک مقصدیم واردیر: شیرین جانینی عؤمر و بویونجا تهلوکه لره آتاراق قولو گوجونه اؤلمزلیک قازانان قهرمانین حاقینی، نهایت، اؤزونه قایتارماق. بونون اوچون اوخوجولاریمدا کیچیک بیر زحمت

بىلىرى، خانلارنى اۆلدۈردۈكەن سونرا اونلارنى يىرىنە اۆز آداملارنى تەيىن ائىسەيدىلەر، دئىردىك او ماحالدا، او ولايتىدىن گلەن وئىگىلەر قارىنلارنى دويورورلار، اما كوراوغلو طولمكارلارلا حق- حساب چكىدىكن سونرا دلى لرى ايله بىرلىكدە چىلىي بىلە قايدىدار، يىيىب- ايچىب خوش گىچىردىلەر، والسلا. يعنى اونون دۆلت قورماق فىكرى يوخ ايدى. حتى اوزاق سىفرلەر گىتىدىكە بىلە، اورالاردا هىچ بىر آدامىنى تەيىن ائىمەدن سونوندا يىنە چىلى بىلە دۆنۈردۈ، چونكو اونون هىچ بىر دۆلتچى لىك ادعاسى يوخ ايدى. ائىلە ايسە اونون و اىگىدلىرىنى بىر نۆمەرلى پروبلىمى يىمىك پروبلىمى اولمالى ايدى. بو پروبلىمى چۆزمەدن عىنى قالادا اونون ايللەر قالماق چىتىن اولاردى. اونا گۆرە دە سوال اولونور: اوزاق سىفرلەر گىدىر كىن يىنىدىن چىلى بىلە دۆنمە يىن معناسى واردىمى؟ اورالاردا هىچ مى قالا يوخ ايدى؟ آخى واخت آشىرى يىنى- يىنى قالالار گىچىمكىلە او هم يىنى ظالىملار «وونا» چىخىمىش اولاجاق، هم دە اونلارنى خىزىنەسىنى الە گىچىرىمكىلە اىگىدلىرىن يىمىك پروبلىمىنى حل ائىدە جىكدى. قهرمانلارنى دا قارنى اولور. بىر دە، مقصدى يالنىز ظالىملارنى درسىنى وئىرىمىك اولان كوراوغلو آنلامايا بىيلىمىدى كى، بىيىر قالانىن يان- يۈرەسىندە كى بىگىلىرى، خانلارنى يىرلىرىندە اوتوتدوقدان سونرا اولار اونون قورخوسوندان بىر داها باش قالدىرا بىيلىمىز، ائىلە ايسە ندىن عىنىنى قالادا ياشاماغا داوام ائىمەلى ايدىلەر؟

البتە كوراوغلونو خىيالى بىر اوبراز كىمى قبول ائىتىمىك، اوندان اونون دا، اىگىدلىرىنى دە يىمىك پروبلىمىنى نظره آلماق اولار، دئىه رىك اۆنملى اولان اونون مبارزەسى دىر، خىياللاردا قىراتىن چىيىنلرىندە بىر جوت قاندا دا اول بىلەر، سونرادان يوخ اولسا بىلە. اما اگر بىز اونون بىر رئال شىخسىت كىمى ايزىنە دوشىمىك ايسىتە يىرىكسە، اوندان اعتراف ائىمەلى يىك كى، دۆلت قورماق فىكرىندىن چوخ- چوخ اوزاق اولان كوراوغلو اوچون ۷۷۷۷ نر اىگىد اون ايللىكلر بويونجا عىنى قالادا اوتورماقلا دويورماق چوخ موشىكول مىئىلە اولاردى. دىمىك ان عادى مىنطق بونو دئىيىر كى، سئوىملى قهرمان قالادان- قالايا، ولايتىدىن- ولايتە گىچىمەلى ايدى، بىر يىئردە اوزون مدتە دورماق ارزاق اوزوندن مىحوە برابر اولاردى. يعنى قالالارنىن صاحبلرى، طبقىى كى، بونا قارشى چىخاچاقدىلار و مىغلوب اولاجاقدىلار، بىلەلىكىلە دە، او يىنى يىرلىردە كى سادە خالق دا اولكىلر كىمى اونو بىر قىصاصچى كىمى سئوە جىكدى. ايندى تصور ائىدىن كى، بۇيوك بىر آتلى دستە بو قالادان او قالايا، بو شىهردن او شىهرە طوفان كىمى كىچىب گىدىر، اۆنۈندە هىچ بىر دوشىمن اوردوسو دورا بىيلىمىر، كوراوغلو آدى گلندە هامى قورخودان توك سالىر، اما... اما بو دستە كىچىب گىتىدىكى شىهرلەر قالالار فاكىتىكى صاحبلندىكى حالدا اورالاردا هىچ بىر جانشىنىنى تەيىن ائىتمىر. نىيە؟ اگر كوراوغلونون مامورىتى عدالتى برپا ائىتمىكن، طولمو آرادان قالدىرماقدان عبارت ايدىسە، اىندە چوخ

بۇيوك امكانلار اولدوغو حالدا اۇزو عدالتلى جمعيت قورمالى دئيىلدىمى؟ البته دئيه بيلرلر او، بير خالق عصيانچيسى ايدى، دۇلت آدمى دئيىلدى. اما مگر بابك خالق عصيانچيسى كيمى ميدانا آتيلماميشدىمى؟ عرب ايشغالچىلارنى قوودوغو توپراقلاردا اۇز آداملارنى رهبر تعيين ائده - ائده خرمى لر دۇلتىنى قورماميشدىمى؟ و يا تيمور لنگ اعدام اولوناجاغىنى اۇيره نينجه گنجه ايله بشش- اون سيلاحداشى ايله داغلار قاقماقلا عصيان باشلاماميشدىمى؟ مونقوللاردان آدديم- آدديم آلدىغى تورپاقلار، قالالار اۇز آداملارنى تعيين ائده - ائده دۇلت قورماميشدىمى؟ رازين- ده خالق عصيانچى ايدى، اما تزار اوردوسوندا آزاد ائتديكى تورپاقلار اۇز آتامانلارنى تعيين ائتمىردىمى؟ بو بوتون زامانلارين يازيلماميش قانونو ايدى: دوشمانى مغلوب ائتدینسه، خزينه سينه ده، تورپاقلارينا دا صاحب اول، عكس حالدا ساواشين آنلامسىز اولمور. اگر كوراوغلو عصيانى چوخ قيسا مدتده پارلايىب سۇن بير خالق حركاتى اولسايدى، او زامان بلكه ده دۇلت قورماغا واختى اولماماميشدى، دئيريك. اما او، گنجليك ايللريندن قوجا چاغلارينا قدر بۇيوك بير حركاتا رهبرليك ائتميش تجروبه لى سركرده ايدى. عاغىللى، مودريك، تدبيرلى بير سركرده. ائله ايسه نيه هئچ بير يئرده اۇز جانشينىنى تعيين ائتمه ميشدى؟ ساده جه ايستمه ميشمى؟ غريبه دير! اجازه وئرين شهبه له نك: بورادا نسه دوغرو دئيىل. تصور ائدين كى، بير گولش چى هر ياريشدا رقيب لر ينين كوره يينى يئره وورور، اما غلبه نى دادامدان، مدال آلامدان درحال دا قاجيب گئدير. او ايدمانچى حاقدان فيكيرلش لر. آخى حتى قايداسيز دۇيوشلرين ده قايداسى اولور.

اوندا بئله چيخير كى، كوراوغلونون دۇلت قورماقدان دا واجب نسه باشقا مقصدى اولموشدور. بو مقصد چاتماق اوچون ده اورتا آسيادان آذربايجانا، آنادولويا قدر بۇيوك بير اراضىنى كئچمه لى ايميش. بۇيوك بير آتلى دسته سى ايله يولا چيخديغى اوچون ده گاه بو، گاه ديگر يئرلرده دوشمان قوشونلارى ايله وروشمالى ايميش. غريبه دير، نه مقصدى اولاييلردى؟ آخترديغى بير شئى واردي بلكه؟

بو سوالا جواب وئرمك اوچون اۇنجه اونون هانسى يوزايل ليكده ياشايا بيلمه سى احتمالى اوزرينده داينمالى ييق.

توركيه توركلرى ده ديگر تورك خالقلارى كيمى كوراوغلونو اۇز قهرمانلارى حساب ائديرلر و دئيرلر كى، او اون آلتيجى عصرده آنادولودا ياشاميشدير. جلالى حركاتى نين باشچيلاريندان بيرى اولموشدور. اما كوراوغلونو جلالى حركاتى ايله باغلاماين اۇزو آرتيق اونو اورتا آسيا و آذربايجان كوراوغلوسوندا آييرير. چونكو بو حركات عثمانلى نين ايچ ساواش مسئله سى ايدى. عثمانلى- صفوى مناسبت لرى گرگينلشهر ك ۱۵۱۴- جو ايلده محاربه يه سبب اولموش، صفويلر بو محاربه ده يئنيلىدكن سونرا آنادولودا ياشايان شيعه لر عثمانلى

پادشاهلارینا قارشى مبارزه يه باشلامیشدىلار. ۱۵۱۹- جو ایلده باش وئرمیش بو عصيانا «جلال» آدلى بیرىسى باشچىلىق ائتمیش، لاکین تئزلیکله سلطان یاوزون اوردو بیرلیکلری عصيانى یاتیرمیش، جلالی ایسه اۆلدورموشدولر. بوندا سونرا آنادولونون گاه بو، گاه دیگر طرفینده باش قالدیرمیش عصيانلار جلالین آدی ایله جلالی لر حرکاتى دئییلیمیشدیر و گویا کوراولغو دا او عصيانلاردان بیرىسى نین باشیندا اولموشدور. نییه گویا دئییریم؟ چونکو کوراولغو اون آلتینجى عصرده یاشامیش اولسایدی توفنگى گۆرونجه حئیرت ائتمه مه لی ایدی، چونکو توفنگ ده، توپ دا اونداهله آزی ۱۵۰ ایل اۆل لردن عثمانلى اوردوسوندا استفاده اولونوردو. بیرینجى کوسووو ساواشیندا ۱۳۸۹/ و استانبول فتحینده ۱۴۵۳/ عثمانلى اوردوسو توفنگلردن استفاده ائتمیشدی. حتی بو اوردودا توفنگچى بیرلیکلری دئییلن و ساواشدا چوخ اؤملی رول اوینایان اوردو بیرلیکلری واردی. قانونی سلطان سلیمان زامانیندا، یعنی جلالی لرین طغیان ائتدیکلری واختلاردا توفنگ تولیدینه دیگر سیلاح تولیدیندن داهایا چوخ آغیرلیق وئریلیردی. تاریخچى کمال پاشازاده سلطان بیرینجى مراد- ین امرینده کی، عثمانلى اوردوسونون ۱۳۶۰- جى ایلده چورلو- یا ائتدیگی سفرینده کافیر اوردوسویلا چارپیشدیغى آنى بئله تصویر ائتمیشدی:

«ساواش قوماشى ساتیلدی، توپ- توفنگ چاتیلدی، آت و آدم بیر بیرینه قاتیلدی». دئییک کی، کوراولغونون دسته سینده توفنگ یوخ ایدی، اما او، تبعه سی اولدوغو دؤلتین عسگرلرینده توفنگ آدلى بر سیلاح گۆرمه میشدیه، بئله مشهور سرکرده اونون حاقیندا هئچ اولماسا ائشیدمه لی ایدی آخی. اما بیر باخین، ایلک دفعه او توفنگ گۆردویونده او نه حالا دوشور:

«کیشى نین چیینینده یاری آغاج، یاری دمیر غریبه بیر شئی واردی. کوراولغو نه قدر دقت ائتدیه بیر شئی فهم ائده بیلمه دی. بو نه ایدیه، اونون تانیدیغى شئیره اوخشامیردی. چوماق ایدی، چوماق دئییلدی. عمود ایدی، عمود دئییلدی. کوراولغون مارقا چولغادی کی، یارب گۆره سن بو نه اولان شئی دی. یاناشیب کیشیدن سوروشدو:

- قارداش، سوروشماق عاییب اولماسین، بو نه دیر بئله چیگینینه کئچیرمیسن؟

کیشى دئدی: «توفنگ دى». کوراولغو باخدى کی، بو سؤزو هئچ ایندییه کمى ائشیتمه ییب، دئدی:

- قارداش، توفنگ نه دى؟

- اؤزو ده اداما، حیوانا، هر نه یه ده یسه او ساعات اۆلدورور.

کوراولغو سوروشدو:

- نئجه یانى هر نه یه دَیسه؟

کیشى دئدی:

- هر نه يه ده يسه ده. آدما، حيوانا، قوشا...

كوراوغلو كيشى نين سؤزونه اينانمادى. توتدو ياخاسيندان كى، او نه دى كى آدام اؤلدورور،
وور منه گؤروم نئجه اؤلدورور.

كيشى دئدى:

- باشينا دؤنوم، چيخ يولونا گئت، منى قانا سالما.

كوراوغلو دئدى:

- اولماز كى اولماز. يا گرک بو ساعات آتاسان باخام، يا دا كى يالان دئييرسن.

كيشى دئدى، كوراوغلو دئدى، كيشى گؤردو يوخ، بوال چكهسى دئييل، دئدى:

- قارداش، من سنه آتا بيلرم، ايندى كى ال چكميزسن، عيى يوخدو، قوى بير اؤكوز
قربان اولسون سنه.

بونو دئييب كيشى اؤكوزون بيريسينى نشان آلدى و گولله آچيلماقلا اؤكوزون
يىخيلماسى بير اولدو. كوراوغلو يوردو اؤكوزون يانينا. باخدى كى اؤكوز عمللى - باشلى
اؤلوب...».

اون آلتينجى عصرده هر هانسى بير كندلينين چيگينيندن توفنگ اشيراق اؤكوزلرينى
اوتارماسى غريبه دئييلدير. غريبه اودور كى، همين كندلى توفنگين نه اولدوغونو چنلى بئلى -
ين اته گينده جه كوراوغلوي باشا ساليير. كوراوغلوي - عؤمرونو قانلى - قادالى مبارزه لرده
كنچيرميش بير سركرده يه. اونون ايسه بو سيلاح باره ده نه اينكى تصورو بيله يوخدور،
مسافه دن اوخسوز، نيزه سيز هر هانسى بير وارليغين اؤلدوروله بيلمه سى فيكرى، عموميت له،
بئينينه باتمير. اؤكوزون ياخيلديغينى گؤرسه ده، يورويوب اؤلدوگونو گؤزلى ايله گؤرمك
ايسته يير. تاماميله اؤزونو ايتيرير، حئيرتيندن دونوب قالير، سانكى قولو - قانادى قيريلير «بيج
ايامى گلدى» دئيير.

اون آلتينجى عصر كوراوغلوسونون توفنگ اوچون بونجا حئيرت لنمه سى عاغيلا باتان دير
مى؟ اصلا يوخ.

بير ده كى، او عصر عثمانلى نين قدرتلى چاغلارى ايدى. سلطانلار آرتيق خليفه آدينى
داشييرديلار، دؤلتين سرحدلرى جنوبدان عربستانا، مصره، شمالدان ايسه مجارستانا، آوستريا
سرحدلرينه قدر اوزانيردى. اوزاق سفرلرده توپلارى ايله دوشمان قالالارينى يئرله يئكسان
ائدن سلطانلار نين عثمانلى نين ايچينده قيلينچ لا، اوخلا سيلاحلانميش بير دسته نين
سييغينديغى قالانى اون ايل لرله عصيان مركزى كيمى ساخلاماسى هئچ جور اينانديرىجى
گؤرونمور. اولا بييلسين كى، عصيان باشچيلاريندان هانسى سا بيريسى ديگرلريندن مردليگى
ايله داها چوخ فرق لنميشدير، آما داستان ياراديجيلارى او عصرده قدرتلى سلطانلارا قارشى

داینامق کیمی آغیر بیر ایشین عهده سیندن یالنیز اصل کوروغلونون غلبه ائده جه گینی، همین قهرمانی ساده جه کوراوغلو لاشدیرمیشلار.

یئری گلمیشکن، اگر کوراوغلو مبارزه سی، مایاسیندا شیعه- سنی اختلافی اولان جلالی حرکتی ایله باغلیدیر سا، نه یه گۆره بو دینی داستانا یانسیمامیشدیر؟ داستاندا بونا آراحیق دا اولسا بیر ایهام یوخدور: کوراوغلو هر بیر دینی مناقشه دن اوزاقدیر. عمومیتله، چنل بئلدن آذان سسی ائشیدیلیمیر. بئله لیکله، آختاردیغیمیز کوراوغلو جلالی دئییلدیر. او، اون آلتینیچی عصرده یاشایا بیلیمز.

قئید ائتدیگیم کیمی، بیرینجی سلطان مراد- ین اوردوسوندا توفنگچی بیرلیکلری واردی، دئمک کوراوغلونو اون دؤردونجو عصرده ده آختارماق دوزگون دئییل. البته، آذربایجان، اورتا آسیا عثمانلی نین ترکیبینه دئییلدی، اما او سلطانلار عینی دؤرده اورتا آسیادا اوندان دا بؤیوک تیمور لنگ ساواش میدانینا آتیلیمیشدی. بؤیوک مونقول خاقانی توختامیش- ین ۲۵۰۰۰- لیک اوردوسونو ایکی دفعه مغلوب ائدن بو حؤکمدارین قوشونوندا دا توپچو و توفنگچی بیرلیکلری واریدی، یعنی قطعیتله دئمک اولار کی، کوراوغلونون یاشادیغی احتمال ائدیلن بوتون اراضیده - اورتا آسیادا، آذربایجاندا، کیچیک آسیادا انسانلار توفنگین نه اولدوغونو ان آزی ۱۳۶۰- جی ایللردن بیلیردیلر.

کوراوغلو توفنگی قوجالیغیندا گۆرموشدو، اونا گۆره ده فرض ائتمک اولارمی کی، اونون قوجالیغی همین بو ایللره تصادف ائتمیشدیر؟

خئیر. چونکو داستانان آنلاشیلان اودور کی، توفنگ بیر سیلاح نؤعو کیمی لاپ یئنیجه ایجاد اولونموشدور. دئمک، هله حؤکمدار اونون قیلینجلا، اوخلا مقایسه ده نه قدر ثمره لی اولوب- اولمادیغینی آنلامالییدیلار، یعنی اونون ایجاد اولونماسی ایله اوردولارین اونونلا سیلاحلاندیریلماسی آراسیندا، طبیعی کی، معین قدر واخت کئچمه لی ایدی. اما نه قدر؟ اوتوز ایل؟ اللی ایل؟ یوز ایل؟

داستاندا کوراوغلو توفنگی گۆردوکن سونرا نیگارلا خئیلی مدت یول گئدیپ، چاتدیقلاری بیر شهرده توفنگلی عسگرلره راستلاشیرلار. منجه بورادا کوراوغلونون آختاریشیندا بیزه گرک اولان ایکی مهم حادثه بیر حکایه ده بیرلشدیریلیمیشدیر: یئنی سیلاحین ایجاد و اونون اوردولاردا اؤزونه یئر آلماسی. بونولا بئله حکایه نین اؤزونده جه اونلار آراسیندا خئیلی مدت آیریلیغی وار: کوراوغلو ایله نیگار خئیلی مدت یول گئتمه لی اولورلار. اما نه قدر؟ ناغیل دیلی یویورک اولار، بیزی حقیقتدن اوزاقلادیرا بیلر. حقیقتی تاپماق اوچون ایسه، بیلمه لی ییک گۆرک توفنگ نه زامان ایجاد اولونوب.

ایکینجی بۆلۈم

چینلی لر باریتی دوققوزونجو عصره ایجاد ائتدیکدن سونرا اود پوسکورن، یانار مایع توللایان جور به جور سیلاحلار دوزلتمیشدیلر. اوزاق شرقده کی، ساواشلاردا بو سیلاحلاردان یوز ایللرله گئیش استفاده ائدیلمیشدی. آما ۱۲۵۹- جو ایله «چو او چونفو/ ایندیکی چو او سییان»، آنخوی ولایتی/ شهرنین سیلاح قاییرانلاری یئنی سیلاح تولیدینه باشلادیلار. بو سیلاح آرتیق اود پوسکورمور، یانار مایع توللامیردی. لوله سینه دولدورولموش دمیر پارچالارینی، کیچیک داشلاری و یا گیل قاب قیرینتیلارینی بؤوک سرعتله اوزاغا آتیردی. یعنی گۆرونوش اولاراق ایندی کی، توفنگلره اوخشاماسا دا، دنیادا ایلک توفنگ ایدی.

طبعی کی ایجادهان سونرا طلبان اولمالی ایدی کی، سفارش آلینیپ کوتلهوی تولیده باشلانلسین. اما بیزه محض تولید تاریخی لازم دیر؛ توفنگ کوتلهوی تولید اولمالییدی کی، عادی بیر کندلی ده اونو آلا بیلیپ چیگینیندن آشیراراق اؤکوزلرینی اوتارسین. بؤوک بیر احتمال لا ایلکین سفارش لر اووچولوق و یا یاراماز آدمالاردان قورونماق مقصدی ایله تک-توک مشتری لر طرفیندن وئر یلمیشدی. سیلاح تاجیرلری مملکتلر گزهرک بو یئنی سیلاحی یاخین- اوزاق ائللره یا یا بیلردیلر، حؤکمدارلارین اؤز اوردولارینی بو سیلاح لا سیلاحلاندیرمالاری ایسه خئیلی سونرالارین ایشی ایدی. اونا گۆره ده ایجادلا ایلکین تولیدین آراسیندا نه قدر وخت کئچمه سینین بیزیم آختاریشیمیز اوچون هئچ بیر اهمیتی یوخدور. دئمه لی ۱۲۵۹- جوایل...

کوراوغلو سیلاح عالمینده کی، بو غیر عادی یئنی لیگین خبرینی درحال آلمالی ایدی. دوزدور، بو حادثه دن چوخ قاباق دلی لرینی چنلی بلدن داغیدیپ، مبارزه سینه سون قویموشدو. اما اوزون ایللرین ماهر سرکرده سی کیمی دؤورونون اوردولارینین تاکتیکینی، استراتژیینی، استفاده ائتدیکلری و یا انده بیله جکلری سیلاحلاری اؤیرنمک ماراغینی دا بوراخماسی مومکون ایدی می؟ خئیر. اؤکوز اوتاران کیشی ایله تصادفی گۆروش اولماسیدی

دا، او مطلق توليددن سونراكى، بير نئچه ايل عرضينده توفنگله ماراقلاناجاقدى. يعنى اونون توفنگله گوروشو ۱۲۶۰ - ۷۰ - جى ايللر آراسيندا اولمالى ايدى. بو دا منيم فيكريمجه، كوراوغلونون قوجاليق ايللىرىدير.

پاهووو!.... بو كى مونقول عصرى دير! اوندا بئله چيخير كى، كوراوغلو اوزون ايللر بويونجا مونقوللار قارشى مبارزه آپارميشدير؟! آخى او زامان بوتون آسيا و شرقى آوروپا اونلارين تاپداغى آلتيندا ايدى. آما او عصرده مونقوللار قارشى باش قالديرماق مومكون ايدى مى؟ هم ده بللى بير قالادا ياشايلاق آچيق- آچيغينا مبارزه آپارماق! او دؤور حاقيندا معلوماتى اولمايانلار ايسه قيسا دا اولسا آنلاتماق ايسته ييرم نيهه سيني.

اوزون سوره مبارزه لردن سونرا مونقول چؤل لرينده كى، داغينيق طايفالارى يومروق كيمي بيرلشديرن تموجين ۱۲۰۶- جى ايلده چنگيز خان لقبى گؤتوروب اوزونو بؤيوك خاقان اعلان ائتدى. گؤيده گؤى تانرى، يئرده بؤيوك خاقان. آرتيق يئر اوزونده چنگيز خاندان باشقا حؤكمدار اومامالى ايدى. بوتون ديگر خالقلار يا بونو قبول ائتمه لى، يا دا محو ائدىلمه لى ايديلر. بو مسئله ده هئچ بير گذشتدن صحبت گئده بيلمزدى. صلح ايسته ييرسن سه محاربه يه حاضيرلاش. اوردونو اونلوق سيستمه قوروب اونلوقلار، يوزلوكلره، مينليكلره/ تومنلره/ بؤلن چنگيزخان او زامانين بنزرى گورونمه ميش قدرتلى بير اوردوسو ياراتمىشدى. ايلك حربى يوروش چينه اولدو. چين تورپاقلاريندا داش- داش اوستده قالمادى. ۱۲۱۵- جى ايلده «پئكن» آليندى و شمالى چين مونقول دؤلتينه قاتيلدى. ۱۲۱۹- جو ايلده بؤيوك خاقان اوزونو غربه- قدرتلى خارزم امپرياسينا- توتدو. خارزمشاهين آچيق مبارزه دن قورخوب قاچماسى اوزوندن بوتون اورتا آسيانى، ايرانى احاطه ائدن، او زامانين ان گوجلو و بؤيوك اسلام دؤلتى تئزليكله چنگيزخان آتلى لارينين تاپداغى آلتيندا قالدى، بوخارا، سمرقند، اورگنج كيمي بؤيوك، مدنى شهرلر خرابه زارليغا چئوريلدى. شاهى توتماق اوچون گؤندريلن ۲۰۰۰ مينليك قوشون توركمن چؤللرينى، ايرانى، آذربايجانى، شمالى قافقازى قارشيسى آلينماز بير سئل كيمي كئچيب گئتدى. اطاعت ائدن شهرلره توخونولمادى، اطاعت ائتمه ينلرى داغيدىب- يانديرديلار. ان سوندا روسلارين ۸۰۰۰۰- ليك قوشونونو دارماداغين ائتديكدن سونرا چنگيزخانين يانينا گئرى دؤندولر.

خارزمشاه خزر دنيزنده كى، بير آدادا اؤلدوكدن سونرا يئرته اوغلو سلطان جلال الدين كئچميشدى. دؤلتى و اوردوسو الدن گئتميش بو يئنيلمز، جسور انسان افغانستان طرفلرده ۷۰۰۰۰- ليك قوشون توپلاييب ۴۰۰۰۰- ليك مونقول اوردوسونو دارماداغين ائدير. چنگيزخان، مغلوب ائدىلمز حساب ائديلن اوردوسونون بو ايلك مغلوبيت خبرينى آلينجا

غضب لىنىپ اۋزو اونون اوستونه گئدىر. غير برابر دۇيوشىدە اودوزدوغونو آنلايان جلال الدين اۋزونو ھوندور، سىلدىرىم قاينىن باشىندان آت بئلىندەجە «سىند» چايى نىن كۆپۈكلۈ سولارىنا آتير. بو ادام مونقوللار قارشى آچىقچا ووروشان ايلك و سون قھرمان ايدى. چىنگىزخان اوغوللارى و سركرده لرى ايله قاينىن كىنارىنا ياخىنلاشیر. او ھوندورلوكدن اۋزونو سولارا آتان چتىن كى ساغ قالا بىلردى، اما آز سونرا كۆپۈكلۈ سولاردان جلال الدين له آتى گۇرونور. آت اوزه- اوزه قويروغوندىن توتوموش سلطانى او بىرى ساحيله چىخاریر. جلال الدين آياغىنى تورپاغا باسان كىمى دۇنوب قاينىن باشىندا دورانلار باخیر و بارماغىنى سىلكەلەيەر كى چىنگىزخانى ھدەلەيیر. بونو گۇرن سركرده لردن بىرىسى اونو اوخلا وورماق ايستهيیر، اما حثیرتدن بارماغى دوداقلارىندا قالان خان قىطعىت له «ولماز» دئیر. ھمىشە سركرده لرىنە دۇيوشلردە شىخى قھرمانلىق نمونەسى گۇسترن خاقان اونلاردا دوشمىنن اىگىدلرى ايله باشقا جور داورانماق روحونو دا تربىە ائدیردى، قھرمان دوشمىن حۇرمەتە لايق دیر دئیردى. ايندى دە اۋزونو مرد آپاریر و آتىنا مىنىپ آغاجلارین آراسىندا گۇزدن ايتن جلال الدينى اوغوللارىنا گۇسترك دئیر: «باخ، كىشى اوغلو بئله اولار».

بلى، جلال الدين اصل قھرمان ايدى: او «من بو دنيايا دۇيوشچو كىمى گلمىشم، دۇيوشچو دە اۋلمەلىم» دئىن قھرمانلار عاشىغى چىنگىز خانىن اۋزونو حثیرتە گتىرە بىلمىشىدى. چىنگىز خان اونون حاققىندا ائشىتمىشىدى، اما بو دۇيوشدە گۇزلرى ايله گۇروب، شجاعىتىنە، مردلىگىنە حثیران قالمىشىدى. مونقوللارى ايلك مغلوبىتە اوغراتدىقدان سونرا جلال الدين اۋزو مکتوب يازىپ، اونو دۇيوشە چاغىرمىشىدى. گۇروش يثرىنى و واختىنى تەيىن ائت، گۇروشك دئىمىشىدى. چىنگىز خان بۇيوك بىر قوشونلا اونون اوستونه يثرىيندە خبر گتىرمىشدىلر كى، سلطانين عسگرلرىنىن يارىدان چوخو غنىمەت اوستوندە راضىلىغا گلمەيىپ، اونو ترك ائتمىشلر، اوتوز مىنە قدر عسگرى قالمىش اولار. اوندان بۇيوك خاقان اۋزو ايله او قدر عسگر گۇتوروب قالانلارنى پوسقودا ساخلايیر. بئلهجە ھر ايكى طرفدە اۋلجە دۇيوشچولرىن سايى برابر اولور. سانكى خاقان دئمك ايستهيیردى كى، مرد كىمى دۇيوشە چاغىردىن، مرد كىمى گلدىم. طبعى كى، دۇيوشە باشلايانا قدر اونون سلطانى نئجە اولور اولسون، محو ائتمك فىكرى واردى، مکتوبو آلاندىن سونرا غضب لىنىپ، ائله تلهسىك يول آلمىشىدى كى، يولدا قوشون يالنىز قىسا مدتە آتلارى دىنجلتمك اوچون دايانىر، بعضن ھىچ يئمك حاضیرلاماغا دا واخت اولموردو. اما دۇيوش زامانى سلطانين نئجە قورخو بىلمەدن ووروشدوغونو گۇرونجە فىكرىنى دە يىشىر، يارالى آصلان كىمى اۋزونو قوشونون گاه ساغىنا، گاه سولونا، گاه مركزىنە ووران گىنج، قد- قامتلى، ياراشىقلى پهلوان سلطاندان چوخ، اصل

چۇل سرکردە سېنە بنزە يېردى. بىللە شىجاعت گۇزەلمەين چىڭگىز خان دۇيوشون قىزغىن يېرىندە سرکردەلەرنە امر وئىرى: «سلطاننى اوخلا، قىلىنچىلا يارالمايىن!» بو، اونو دىرى توتون، دىمكى ايدى. ھەلە طايغالار آراسى مبارزە دۇۋرونىن چوخلارنىنى اىگىدىلىكلەرنە باغىشلايىپ، اۋز اوردوسوندا يوكسك وظيفەلەر چاتدىرىمشدى. دىرى توتماق اوچون محاصرە يە آلماق لازم ايدى، قوھلە ايسە برابر ايدى، اونا گۇرە دە چىڭگىزخان غىيىلدىن گىرى دۇنكى امرى وئىرى و ايلكى اولاراق اۋز و آتىن باشىنى دۇندىرىر، مونقوللار دا بىر ھايا بند ايمىشلەر كىمى ھامىلىق اونون آردىنجا چاپىرلار. بونو دۇيوش مۇئىدانىدىن قورخوب، قاقماق حساب ائىن جلال الدىن قىسا تىردى- دن سونرا اونلار تەقىب ائىتمىگە باشلايىر. بىير خىلى قو- ھا- قوۋدان سونرا ائىلە بىر دوزنگاھا چاتىرلار كى، بىر طرف مۇشەلىك، او بىرى طرف سىلدىرىم قايالىقلار. غلبەنىن ايبىنى آلمىش سلطان ھامىدان ايرەلى دە چاپىردى: آتىن اوزون نازىك اياقلارنى سانكى يىرە توخونوردو، آتىن يالىنى ياتمىش سلطان سانكى قىزىل قوش كىمى اوو آردىنجا شىغىيىردى. بىرچە اۋزونو خاقانا چاتدىرا بىلسەيدى! عايىلەسىنى داغىتىمىش، اوجسوز- بوجاقسىز اۋلكەسىنى ويران قويوموش او آداما بىرچە اۋزونو يىتىرسەيدى! بىردىن يان طرفدىن، مۇشەلىكىدىن «ھوو ھووۋوو، موغوللار!» دىيە اوجالان باغىرتى سىسلىرى يىرى- گۇيۇ تىترەيدىر. آردىنجا دا قارا بولود كىمى سايىسىز- حسايىسىز آتلىلار سىيىرمە قىلىنچ بىر باشا سلطاننىن قوشونو طرفە اىستىقامات آليرلار. بونلار چىڭگىزخاننىن پوسقودا قويدوغو تومىنلرى ايدى، بىر- بىرىنىن آردىنجا مۇشەلىكىدىن چىخىپ اۋزلىرىنى سلطاننىن قوشونونون بۇيرونە و آرخاسىنا وورورلار، بو زامان چىڭگىزخان اۋزو دە عىسگرلىرىنى گىرى دۇندىرىپ سلطان قوشونونون اۋن حىسەسىنى توتور. مونقوللار آيپارا شىكلىندە ووروشا- ووروشا جلال الدىنى قاينىن كىنارىنا سىخىشىدىرىرلار. آرتىق قاقماغا يىر يوخ ايدى؛ يا اسىر دوشمىك، يا دا سون نەفسە قدر ووروشماق. آرخادا درىن اوچوروم واردى، آشاغىلاردا سىندىن چايىنىن كۇپوكلو سولارى بۇزارىردى. محاصرە گىت- گىندە دارالير، عىسگرلىرىن سىراسى سىئەرەلىر، وضعىتىن چىخىلمازلىغىنى گۇرن سلطان بىردىن آتىن باشىنى اوچوروما طرف دۇندىرىر. آتا بىر قامچى وورور. آما آت يىرىندىن تىرىمىر، جىلوو گىمىر. سلطان تەسىر، تىز- تىز ھىجانلا آرخاسىنا بويلانىر، آتى تىكرار- تىكرار قامچىلايىر. آت بىر- ايكى آددىم ايرەلى لىيىپ اوچورومون لاپ كىنارىندا دايانىر، بىر كىدن كىشىنەرك شاھە قالخىر، قورخودان دال- دالا چىكىلىر. سلطان اونو زورلا ساكىتلىشىدىرىر، نە ئىدە جىگىنى بىلىمىر، آتسىز اوچوروما آتلىلاردا درىن سولاردا بوغولا بىلر، آما فىكىرلىشمە يە واخىت يوخدور، مونقوللار لاپ ياخىنلاشىمىشلار، تىلىمىك لازىم دىر. قامچىدان بىر شىي چىخمايا باغىنى گۇرن سلطان سون چارە يە ال آتىر: آتىن بوينونو، يالىنى

طومارلايىر، اۋپدوكجه اۋپور، قولاغينا نسه دئير، سونرا آتين بوينونو قوجاقلايىب بۇيرونه يونگولجه بير شاپالاق وورور. ات سانكى بونا بند ايميش، بو خوش رفتاردان جوشه گليب، دال آياقلارى اوسته قالخير و ايلديرىم كيمى يئريندن گۇتورولوب قاينان كئاريندان بوشلوقا آتيلير.

هر دۇيوشده اولدوغو كيمى ايندى ده چينگيزخان هر شئىي دقيق اۋلچوب بيچميشدى. اما دئيه سن بيرجه بوندان باشقا. او هوندورلوكدن اتلا بيرليكه اتيلماق كيمين عاغلينا گله بيلردى؟! سايسيز محاربه لرده چوخ غيرى عادى ليكلر گۇرموش بۇيوك خاقان بئله بير معجزه نى ايلك دفعه گۇرموش اولاجاقدى كى، حئيرتيندن آغزى آچيق، بارماقلارى دا دوداقلاريندا قالميشدى. شخسن منيم خياليمدا بو مغرور، ايگيد توركمين بو مثل سيز حركتى ايله - هوندور قايلقدان ات بئلينده اوچوروما آتيليشى ايله مۇهورلەنيپ قالميشدير.

اما خئير، خئير، كوروغلو بو دئييلدير. چونكو هر شئيدن اول اونا گۇره كى، او، ايلخيچى اوغلو بوخ، سلطان اوغلو سلطان ايدى، اتاسى نين دا گۇزلى كور دئييلدى. او حاديتهدن سونرا گليب تبريزده ائلدگزلر (ائلدنيزلر، آتابى لر) دۇلتينه سون قوياراق آذربايجان تاختينا اوتورموش، ۱۲۳۱ - جى ايله قدر آذربايجان حۇكمدارى اولموشدو. مونقوللار ين ايكينجى هجومو زامانى قاچيب آنادولو طرفلرده بير كندلينين ائوينده گيزلنميش، كندلى ده آيينده كى، باهالى پالتارا گۇره يانديغى يئرده جه اونو اۋلدورموشدو. دئمك، كوراولو او اولاييلمز.

داوام ائدك... سونرا چنگيزخان مونقول چۇل لرينه دۇنور، آزاجيق دينجلديكدن سونرا شيمال - غربى چينده كى تانقوت پادشاهليغينا قارشى حربى يوروشه باشلايير. او زامانداك، آرتيق بوتون دوشمنلرينى مغلوب ائتميش بۇيوك خاقان سانكى يئننى بير دوشمن آختاريردى. بلى، بوتون دوشمنلريندن قيصاص آلميشدى. اوشاق ايكن آتاسينى زهرلەين طايفادان، يئننى يئتمه ايكن اونو اله كئچيريب بوينوندا بويندوروقلا بير نئچه ايل اسير ساخلايان طايفادان، ائولنديكدن قيسا بير مدت سونرا يورد - يوواسينى يانديراراق آروادينى قاچيران طايفادان، آتاسينى زهرلەينلره هاوادارلىق ائندن چين امپراتوروندا، كاروانينى غارت ائديب تاجيرلرينى اۋلدورن، ائلچيلرينى تحقير ائندن خارزمشاهدان، قارداشلىق آندينا خاين چيخيب اوستونه هجوم چكن اوشاقللق دوستوندان - هر بير كسدن، هر بير طايفادان قيصاصينى آلميشدى. بيرجه تانقوت چارليغى قالميشدى. حربى يوروشه ده سبب بو اولموشدو كى، هله خارزمه هجوم ائتديگى زامان تانقوت حۇكمدارى عهدينه خيلاف چيخيب اونون كۇمگينه قوشون گۇندرمه ميشدى، ائلچيسى نين دىلى ايله دئميشدى كى، «اگر قوشونون آزديرسا، محاربه ائتمه». اوندان خاقان آندا ايچميشدى كى، اگر بو يوروشده اۋلمه ييب

ساغ قالسام، اونونلا حاق- حساب چكه جگم. اگر او، دوشمن ديرسه قئيد- شرطسيز محو ائديلمه لي دير، دوشمن دئييلديرسه خاقانين بايراغي آلتينا كئچمه لي دير، چونكو يئر اوزونده چنگيز خاندا ن باشقا ايكي نچى مستقىل حؤكمدار اولاييلمز.

آما يولدا خاقانين حالى پيس لشير. دهشتلى يوخو گورور و اونون تاثير يندن خئىلى واخت قورتارا بيلمير. وضعيتى گنت- گنده آغيرلاشير و ۱۲۲۷- جى ايلده تانقوتا چاتمادان دونياسيني ده ييشير. سون نفسينده وصيت ائدير كي، تانقوتلا هئچ بير صلح باغلاماين، بؤيوكلو- كيچيكلى هاميني قىلينجدا ن كئچيرين، اؤزونوز ده مونقول اتلار ينين اياقلارى سون دنيزين سولاريندا يويولانا قدر ساواشين. بو، دونياني آلماق امرى ايدى؛ مونقوللارين تصورورونجه «آخشام اؤلكه لرى نين» سونوندا سون دنيز يئرلشيردى، آخشام اؤلكه لرى ايسه آروپا اؤلكه لر ينه دئيرديلر. يعنى او، مونقوللارا آروپاني ايشغال ائديب اتلانتيك اوكتاينا چيخين، دئيميشدى.

دئمك اولار كي، صفردن باشلاييب قولو گوجونه بؤيوك بير امپراتورلوق قوران، اؤزوندىن قات- قات گوجلو دوشمنلرى نين اوستونه هجومدا ن چكىنمه ين، اوزاق- اوزاق ائللرده بير تك دوشمنى نين بئله ساغ قالد يغيني بيلينجه گوزلرينه يوخو گئتمه ين چينگيز خان...

او، بشر تاريخينين ائله تك- توك قهرمانلار يندا ن ايدى كي، حقيقتن ده اونون اؤنونده دورا بيله جك بير قووه يوخ ايدى. اگر كوروغلو مونقوللارا قارشى ووروشموشسا بو كسينليكه چنگيز خانين ساغليغيندا اولما ميشدى، چونكو ساده جه اولاراق بئله بير شئى مومكون دئييلدى. دئمك كوروغلو نو ۱۲۲۷ ايله ۱۲۶۰- جى ايللر آراسيندا اختارماق لازيم دير.

آما نتيجه چيخارماغا تلسمه يك. باخاق گورك سونرا نه لر اولموشدور.

چنگيز خان اؤلوموندىن آزجا اول اؤزو قوردوغو بؤيوك امپراتورلوقو دوردو اغلو آراسيندا بؤلوشدورموشدو. بؤيوك اغلو جوچيه شمال تورپاقلار يني، ايكي نچى اغلو جيغاتايا اورتا آسياني وئرميشدى. اوچونجو اغلو اوكتديه مونقولوستانى و شمالى چينى وئرمكله برابر اونو اؤزوندىن سونرا بوتون مونقوللارين بؤيوك خاقاني اعلان ائتميشدى. كيچيك اغلو تولى ايسه بوتون مونقول اوردوسونون عالى باش كوماندا نليغينا صاحيب اولموشدو. دارماداغين ائديب يئر اوزوندىن سيلديگى متركيتلرين خانى نين قيزى، كوسه ين اولدوغو اوچون «كوسولتو» لقبى آلميش گوزلر گؤزه لى كولان خاتوندا ن اولان اغلو گولكان ايسه هله چوخ كيچيك ايدى، هم ده چينگيز خان بيلديرميشدى كي، مونقوللار هئچ بير زامان دوشمن طايفانين قيزيندا ن اولان اوغلون حاكيمي تىنى قبول ائتمزلر.

اصلينده بو بؤلگو چوخدا ن اپاريلميشدى. خاقان خارزمى داغي تديقدان سونرا شامانلارين

اعتراضینا باخمایاراق هیندیستانا یوروشه باشلاییر. لاکین بیر شهرین محاصره‌سی زامانی شهر مدافعه‌چیلرینین آتدیغی بؤیوک بیر اوخ جیغاتای خانین بالاجا اوغلونون، خاقانین سئویملی نوه‌سی نین سینه‌سیندن گیریپ کورگیندن چیخیر. اوشاق یئرینده‌جه جانینی تاپشیریر. بو تصادفی فاجعه‌دن حددن آرتیق سارسیلیمیش خاقان درحال محاصره‌نی دایاندیریب، بوتون قوشونلا شهره هجوم ائتمک امری وئیریر. شهرین قالا دیوارلاری مونقوللارین قالاداغیدان قورغولارینین ضربه‌لرینه تاب گتیرمیر و مونقوللار شهره داخل اولوب بیر نفری بیله، ساغ بوراخمدان هامینی محو ائدیرلر، بوتون تیکیلی‌لری ایسه داغیدیپ یاندیریرلار. شهر یئر اوزوندن سیلینیر، اوندان یالنیز اوست-اوسته ییغیلیمیش داش قالاقلاری خاطیره‌ قالدیر و بو داش قالاقلاری تاریخه «کدر تپه‌لیگی» کیمی دوشور. آنجاق خاقان آرتیق ایره‌لیگه گئتمیر، هم هیندیستانین حددن آرتیق ایستیسینه دؤزه بیلمه‌دیگی اوچون، هم ده شامانلارین اعتراضینی قولاق آردینا ووردوغونا پئشمان اولدوغو اوچون گئری دؤنمگی امر ائدیر. دئییلنلره گؤره، ساییز-حسابسیز عسگرلری آراسیندا گؤز به‌گه کیمی قوروندوغو حالدا سئویملی نوه‌سی نین قفیل بیر اوخا توش گلملکه دونیادان گئتمه‌سی اونو اؤزونون ده گونون بیرینده بئله قفیلدن اؤله بیله‌جگی باره‌ده اوزون-اوزادی دوشونمه‌یه مجبور ائدیر. دئییر اینسان چؤللوکده گزن دوه‌نین تاپدادیغی اوتلار کیمی دیر، هانسی نین نه زامان ازیله‌جگینی کیم بیلیر؟ اودور کی، هم قوردوغو امپریانین گله‌جک طالعینی دوشونن حؤکمدار کیمی، هم ده اوغوللارینین او اولمایاندان سونرا تورپاق، وار-دؤولت اوستونده بوغوشماسینی ایستمه‌ین آتا کیمی هله او زامان وصیتینی ائدیر.

بؤیوک اوغلو جوچی خان او زامان ساغ ایدی. اوغوللاریندان ان عاغیل لیلی و شجاعت-لیسی، هم ده مقایسه‌ده مرحمت‌لیسی او ایدی. هئچ کیمسه خاقانین بیر سؤزونو ایکی ائله‌مزدی، بیر تک جوچی خان سؤزونو دیک اونون اوزونه دئییه بیلیردی، قیرغینلارین معناسیزلیغی باره‌ده اونونلا چوخ مباحثه‌سی دوشوردو. خاقان گئت-گئنده اوندا هر شئییه بیر اعتناسیزلیق حیص ائدیردی، داهای دوغروسو، اوندان احتیاطلانماغا باشلاییردی. اونا گؤره ده اونو مومکون قدر اؤزوندن آزالی توتماق اوچون وصیتینده «شمال تورپاقلارینی سنه وئردیم، آتینین آیاقلاری هارا قدر توخونا بیلیرسه اورالارا قدر سنیندیر» دئمیشدی. گنجلیک ایللرینده آروادینی دوشمن اسیرلیگیندن خلاص ائندنه او، جوچییه حامله‌یدی، باخ او زاماندان دا خاقانین اوره‌گینه خال دوشموشدو. آروادی نه قدر دئسه ده، منه هئچ بیر کس توخونماییب، خاقان اورگینده هئچ زامان بونا اینانمامیشدی، کۆرپه‌نین دوشمن بئلیندن گلمه‌سینی قطع ائتمیشدی، آما هئچ زامان بونو سئویملی آروادینا بیلدیرمه‌میشدی.

جوچى نىن او بىرى اوغوللار يندان فرقلىمەسى ھەر زامان اوندان بو فېكرى داھا دا محكم لندىر مىشىدى.

و... تانقوت پادشاھلىغىنا ھجوم ھازىرلاماق اوچون اوغوللارنى چاغىراندا بىر تىك جوچى خان گلمىر، خىر گۇندىر كى، بىر كىستە يىم. اما خاقانا دىيىر لىر كى، اوغلون يالان دىيىر، شىمال تورپاقلار يندا گونونو اوودا، كىف مجلس لىرىندە كىچىر يىر. خاقانىن آرتىق صىر كاساسى داشىر و كىچىك قارداشى اودچوكىنە اونو گىزلىجە آرادان گۇتورمىگى امر ائدىر. بىر مدت سونرا اوو زامانى جوچى خان ايتكىن دوشور. خىلى آختارىش دان سونرا اونو بىل سومويو قىرىلمىش ھالدا كول لوك لىر ين آراسىندان تاپىر يار. بو، مونقول عادىتىجە قان آخىتمادان شرفلى اۇلوم ھىساب ائدىلىردى. چىنگىز خان بو خىرى آندا اۇزو دە اۇلومون پنجه سىندە ايمىش. گۇرونور پىشمان اولموشدو، سايىقلا يىرمىش، آھ كىب «اودچوكىن... اودچوكىن... نىيە بىلە تلىسدىن؟ او قورخماز باھادىر آرتىق يوخدور...» دىمىشىدى. اما نە فايداسى. ايش ايشدن كىچمىشىدى، اۇزو دىمىش، آتلىمىش اوخو گىرى قايتارماق اولماز. بىر نىچە دفعە «باتى خان» دىئە پىچىلدىر، جوچى خانىن بىر نىچە اۇولادى اىچىندن يالنىز بو يىنى يىتمەنىن آدىنى كىچىر و سوبوداى باھادىر تاپشىر يىر كى، اونو اصل ھىرى ائسىن. بىلەلىكلە، چىنگىز خان دان سونرا اونون امپىراسىنى ايدارە ائدەجىك وارنىلرى آتالارىنا لايىق اوچ ھىرى اوغول و بىر نوھ اولور. مونقوللار اولجە تانقوت اۇلكەسىنى ايشغال ائدىب، اھالىنى قىلىنجىدان كىچىر يىر. ۱۲۳۰- جو ايللردە بىر طرفدە كورىا يارىم آداسىنا، دىگر طرفدە ايرانا، آذربايجانا، شىمالدا ايسە قىپچاق و روس تورپاقلارىنا چوخ گىنىش بىر اراضىدە ھجوم كىچىر لىر. كورىا يارىم آداسىنا ھىب اولورلار، وولقا بويو بولقارلارنى و قىپچاقلارنى آغىر مغلوبىتە اوغرا دىرلار، روس شىرلرىندىن بىر چوخوالە كىچىر يىلپ ياندىر يىر، داغدىلير، آدى گلندە آروپا ھۇكىمدارلارنىن دا اودىلن قورخان كىمى قورخىدوقلارنى اسماعىلى لىر طرىقتىنىن ايرانداكى، آلىنماز ھىساب ائدىلن الموت قالاسىنى آليرلار، آذربايجاندا سلطان جلال الدىننى ھاكىمىتىنە سون قويورلار. شىمال تورپاقلار يندىن گىرى قايدىن قوشونلار يىنىدن توپارلانىب ۱۲۳۷- جى ايلدە باتى خانىن رھبرىلگى آلتىندا روس شىرلرىنى تاپداق- تاپداق ائدەرك شىرقى آروپاىا يوروشە باشلايىر. اوردو باتى خانىن رھبرىلگى آلتىندا اولسا دا، اونو فاكىتىكى اولازاق سوبوداى باھادىر ادارە ائدىردى. چىنگىز خانىن ھىچ بىر زامان يىنىلمىك نە اولدوغونو بىلمەنىن بو افسانەوى سر كىردەسى اوردونو اوتوز اوچ تومنە آيىرىب بىر- بىرىندىن معىن مسافەدە شاھمات خانالارى شىكىندە دوزدورەرك قارشىسى آلىنماز توفان كىمى شىرقى آروپاىا سوخولور. چىخىيا، مورابويىا، لىخ /پولشا، ايندىكى رومىنىيا تورپاقلارنى توتولور، ماجارىستان ايشغال ائدىلير،

شۆھرەتلى آلمان اوردوسو باتاقلیقدا باتیریلیر. مجارستان کرایلى آدریاتیک دنیزینە قاچیب گمی ده گیزلەنیر. آلمان امپراتورو سیجیلیا آداسینا قاچیب قورخو ایچینده بو ایشلرین نه ایله نتیجهلنهجگینی گۆزلەمهیه باشلايیر. مونقوللارین ایتالایا اوز توتدوقلارینی اثشیتدیکده بوتون اومیدلری قیریلیر، دئییر کی، اگر اولار ایتالیانی دا آلسالار او زامان فرانساین دا اشغال یولو آچیلماق، او حالدا تاخت- تاجیمی بوراخماقدان باشقا چارهه اولمایاجاق، مصر، اسگندریه یه گئدیپ بوندان سونراکی عؤمرومو ائلیمه حصر ائدهجگم.

یوروشه چیخدیقدان دؤرد ایل سونرا مونقوللار ایتالیانین شمالی- شرق شهرى تریبست، آدریاتیک دنیزینین ساحل لرینه چاتیرلار. چوخلاری ائله بیلیر کی، «سون دنیز» بودور، ستوینج هایقیرتیلاری ایچینده دنیزه طرف چاپیب خاقانین وصیتینی یئرینه یئتیرمیشلر کیمی، آتارلارینن آياقلارینی دنیز سولاری ایله یویرلار. کناردان بو منظرهنى ساکیتجه سئیر ائدن سوبودای باهادیر مظفر دؤیوشچولرین شنلنمه سینه مانع اولمور، شنلەنیب یورولدوقدان سونرا ایسه دئییر کی، «سون دنیز» بو دئییلدیر، بو تورپاقلاردان سونرا فیرنگلرین مملکتی وار، اورانی دا آلساق دنیزه یاخینلاشاریق.

مونقوللارین تریبسته چاتدیقلارینی اثشیتدیکده فرانس کرایلینین دا کورکونه بیره دوشور، چونکو فرانساین دا اشغالی، دوغرودان دا، آرتیق بوتون آوروپانین سقوطو دئمک ایدی. حؤکمدارلارین قورخولو رؤیالارینا چئوریلن قدرتلى اسماعیلی لر طریقتی نین دارماداغین ائدیلمه سیندن، نئچه- نئچه اصل- نجابتلى پادشاهلارین تاختدان ائندیریلمه سیندن هیجانلانمیش کرال آناسی تلاش ایچینده عاقبت لرینین نئجه اولاجاغینی سوروشاندا کرال کدرله دئییر کی، ساواشماق لازیم گلەجک، هئچ اولماسا اؤلسک دینسیزلرله ووروشدوغوموز اوچون جئنّه دوشهریک. یعنی کرایلین قلبی، دئمک اولار کی، اومیدو یوخ ایدی.

ایتالیایا هجوم پلانی حاضیرلاندىغی بو عرفه لرده اوزاق مونقولولستاندان بؤیوک خاقان اوقئدئى خانین اؤلوم خبری گلیر. یئنی خاقانین سئچیلمه سی اوچون ایسه بوتون مونقوللار پایتاخت کاراکوروما دؤنمه لی ایدیلر. مسئله بوندا ایدی کی، بو یوروشده، دئمک اولار کی، بوتون مونقول شاهزاده لری- چینگیزخانین الی سیلاح توتان بوتون نوه لری اشتراک ائدیردیلر. بیر تک باتی خانین اختیاریندا اولان قوشونلارلا آوروپا اؤلکه لرینین عهدە سیندن گلمگین مومکون اولمایاجاغینی باش دوشن سوبودای باهادیر هله یوروشدن اول اوقئدئى خانین یانینا گئدیپ چنگیزخانین «سون دنیزه» چاتماق امرینین بوتون مونقوللارلا وئریلن مقدس بیر امر اولدوغونو بیلدیرمیش، بو ایشده بوتون مونقول شاهزاده لرینین اشتراکی نین واجب اولدوغونو سؤیله مکله اوندان یاردیم ایسته میشدی. اوقئدئى خان دا اونو حاقلی حساب ائتمیش و دیگر شاهزاده لرین باتی خانین قویونوندا یئر آلماسی حاقیندا امر وئرمیشدی. سوبودای باهادیر هر

تومنه حربى ايشلر اوچون چينگيز خانين قوجامان، تجربه لى سرکرده لر يندن بيريسيني تحکيم ائتميشدى، اما نورمال اولراق هر بير تومنه نين باشچيسى شاهزاده لردن بيريسى ايدى؛ اونلار نين ايشى يئييب- ايچيب آيلنمکدن عيبارت ايدى. ايندى پروبلئم بوندا ايدى کى، اگر شاهزاده لر يئننى خاقانى سئچمک اوچون مونقولوستانا دؤنه جکديلسه، هره سى اؤز تومنه نى ايله دؤنه جکدى، او زامان «سون دنيزه»، يوروش بورادا دا بيته جکدى. سوبوداى باهاديرين فيکرى باشقا ايدى، دئييردى از قاليب، سون دنيزه چاتديقدان سونرا دا خاقانى سئچمک اولار، چونکو يئننى خاقان سئچيله نه قدر دؤولتى مونقول عادينه گؤره اوقتدئى خانين دول آروادى اداره ائنده جکدى، يعنى خاقانين تاختى بوش قالمايا جاقدى.

لاکين بيرينجى اولاراق قويوک خان «منى داها بؤيوک ايشلر گؤزله يير» دئييب، ساواشى ياريمچيق قوياق تومنه نى ايله بيرليکده گئرى دؤنمه يه قرار وئردى؛ چونکو او، اوقتدئى خانين اوغلو ايدى، آتاسيندان سونرا بؤيوک خاقان، طبعى کى، او اولاجاقدى. هله يوروشون اوليندن باتى خانين بو يوروشه رهبرليک ائتمه سيني هئچ جور قبول ائنده بيلمه ين، دايم سرخوش اولان بو اهلى کئف آدام ايמکان دوشن کيمى اونو تحقير ائتمکدن ده چکينميردى، حتى بير دفعه از قالسين توتوشا جاقديلار، سوبوداى باهادير آرانى ساکيت لشديره بيلميشدى. اوندا قويوک خان يومروقلا شماغا مانع اولدوغو اوچون اونا دا هامينين يانيندا آلچالديجى سؤزلر دئميشدى: «سن ده کيم اولورسان منيم قاباغيم کئچيرسن. بابامين حسابينان- شؤهرته چاتان بدبخت ايلخيچى، حددينى بيل!» / دقت! خانين بو سؤزلرينى ياددا ساخلاين.

اورتا آسييانين هر زامان توتقون، غضبلى، باخيشلاريندان دهشت ساچيلان حؤکمدارى جيغاتاى خانين اوغلو بورى باى دا قويوک خان دان گئرى قالميردى. شاهزاده لر ن، سرکرده لر ن يانيندا هميشه اونا «ساققاللى قادين» دئييردى. سوبوداى باهاديرين مصلحتى ايله باتى خان هئچ زامان اونلارا باش قوشماسا دا، بو تحقيرلرى هئچ زامان اونوتمايا جاقدى. خصوصيله ده بورى باين سؤزلرينى. ايللر کئچه جک، بورى باى بو سؤزلرينين حسابينى دهشتلى جزا ايله اؤديه جکدى. قدرتى کاراکوروم دا کى، بؤيوک خاقانين دا قدرتينى آشدغي واختلاردا باتى خان باشقا بير بهانه ايله اونو توتدوراجاق، جلادلارا امر ائنده جکدى کى، اونو لوت سويوندوروب بدنينه پيى سورتسونلر، يون دريه بورويوب قيزمار گونشين آلتينا قويسونلار. مونقوللار ن بئل قيرماق، آغيزا داش دولدورماق، ايتى اوچلو پايايا کئچيرمک ... کيمى جزا تدبيرلرى آراسيندا ان آمانسىزى بو ايدى. قيزمار گونشين تاثيرى آلتيندا تنزليکله پييين ايچينده خيردا قوردلار عمله گلير و ياواش- ياواش متهم ين بوتون بدنينه دارا شيب زواللى نين اتينى يئيردیلر.

ھەلەلىك ايسە بگين گۇزو آياغى نين آلتىنى گۇرموردو. قويوك خان يوروشو دايندېردىغىنى گۇرونچە او دا اۋز تومنى (tüməni) ايله گئرى دۇنمگە قرار وئرىر. باتى خان اونلار يىن بو اطاعت سىزلىگىندىن تردد ايچىندە قالدىغىنى گۇرن «سوبوداى باھادير» نە قدر دىل تۇكسە دە، «گئرى اولماز. آرتىق بو قدر ايش گۇرولموشدور. سون دىنيزە قدر ايرلى، آنجاق ايرلى» دئە يانېب ياخىلسا دا، خئىرى اولمور. او بىرى تومن لرىن دە قويوك خانلا بورى باى (Buri bay) - دان اۋرنك آلا بېلە جگىندىن احتياط لانان باتى خان ۱۲۴۲ - نجى ايلدە اوردو يا گئرى دۇنمك آمرى وئرىر. بئەلىك لە، بو يوروشون سونوندا اونون حۇكمرانلىغى آلتىندا اولان جوچى (Cuçi) اولوسو نھنگ مقياسا چاتدىر يلىب «بۇيوك آلتىن اوردو» امپراتور لوغونا چئور يلىر. اصليندە خاقانلىق «قويوك خان» - ا چاتمىردى. اوگندئى خان (Ugedey xan) اونون ايچگى يە مئىللى اولدوغونو گۇروب كيچىك اوغلونو وليعهد اعلان ائتمىشىدى. كيچىك اوغل وختىسىز ائتىدىگىندىن خاقانلىق اوندان دا اونون اوغلونا چاتمالى ايدى. آما «قويوك خان» - يىن آناسى موقتى اولاراق دۇولتى ايدارە ائتىدىگى وختلاردا جوربە جور ھدىلەرلە بىر چوخ سۇزو كئچن آداملار يىن قلىبىنى آلە آلا بىلمىش و چوخ فتنە و جادولار دان سونرا، نھايت، ۱۲۴۶ - نجى ايلدە اوغلونو بۇيوك خاقان تاختىنا اوتورتماغا نايل ولا بىلمىشىدى.

بلى، آرتىق «قويوك خان» بوتون مغول لارىن بۇيوك خاقانى ايدى. آرتىق ياخىن - اوزاق ائللردن بوتون خارچى حۇكمدارلار اونا تعظيم ائتمگە گليردىلر. اونون خئىر دعاسى اولمادان بىر كىمسە نىن حۇكمدارلىغى قانونى دئىيلىدى. روس شاھزادەلرى دە ديگر حۇكمدارلار كىمى، باھالى سوقاتلارى ايله اونون «قرە قروم» ايليندە كى، بۇيوك آلاچىغى نىن اۋنوندە نۇوبە يە دوروب قبول وختلار يىن گۇزلە يىردىلر. چونكو بىر چوخ روس شەرلرى نىن، او جملەدىن مسكوانى ياندىران باتى خان يىن قىلىنچى نىن كسرىنى گۇرموشلر. اۋزلىرىنى پىس اپارارلار سا «قرە قروم» و يا قىساجا «قروم» ايلى / روسلار اونا «كرئملى kremli» دئىيىردىلر / اوزاقدا دىر

دئمه سىنلر. باتى خان ياخىندا، خزرىن شىمالىندا ساراي باتى دادىر، هر آن دمىر كىمى يومروغونو سارى تپه لىرىندە گۆره بىلرلر.

آما قورخولار يىندان هئىچ جىنقىرلارنى چىخارا بىلردىلمى؟ او قورخونچ ايللردە عزيزلە يەرك اونا مراجعتلە دئدىكلرى «باتيوسكا، باتيا، باتكا (Batyuska.Batya .Batka) سۆزلىرى بو گون بئله، روسلارنى «آتا» معناسىندا دىللار يىندە ايشلەنمىكدەدىر. جاندارا «ئاندارما»، تىنگىيە «دئقى»، گىمروك خانايى تامقا سۆزوندن «تاموژنيا»، شاهزادەلرىن ساراي لارىنا پايتختىن آدىندان «كرىملى kremlin و سايىر دئدىكلرى كىمى.

خاقانىن آلچاغىنا گىرىندە دقت آندىلمەلىدىر: كاندارى تاپداماق اولماز، مغول عادىتىنە گۆره بو، آلچىغىن صاحىبىنە اؤلوم آرزولاماق دىر. بىلەركدن، يا بىلمىگەركدن، هئىچ فرق ائتمىز، قويوك خان درحال امر آندىر، آلچىغىن آغزىندا دوران ايكى كل پئىسىر پهلوان زواللى نىن سومويونو قىرار، كۆپكلرە آتاردىلار.

يوز ايللرە اسلام دىياسىنا قارشى صليب يوروشلىرى دوزنلەسەرلە دە، گۆزلەدىكلرى نتيجهنى آلا بىلمەين، ايندى دە مغول قورخوسو ايله ياشايان اوروپا حۆكمدارلارى مغوللار تىرىستدن گئتىدىكن سونرا اوزاق قره قروما دىن پردەسىنە بورونوموش كشفياتچى تىلىغ ائندىر گۆندىر مگە باشلايدىلار. اومود آندىرلر كى، باتى خانا و يا بۆيوك خاقانا مسيحيت قبول ائتىدەرە بىلرلر سە، تهلوكەنى اۆزلىرىندن اوزاقلاشدىرىب اسلام دىياسى طرفە يۆنەلدە بىلرلر. روم پاپاسى تىلىغ ائندىلردن بىرىنە قويوك خان اوچون يازىب وئردىگى مكتوبدا خاقانى مسيحيتە دعوت آندىر، او دىنيادا ابدى راحتلىق اوچون گوناھلار يىن باغىشلایا بىلەجگىنى دئىر.

آما تانىرىننىن وظيفەسىنى وجدانسىز جاسىنا اۆز اوزرىنە گۆتورموش بىرىسى نىن حىاسىز جا اونا مكتوب يازماسى قويوك خانى برك غضب لندىرير. اونا گۆره دە جاواب مكتوبو چوخ سرت اولور: «تانىرىننىن قدرتى ايله گون چىخاندان گون باتانا قدر بىزە وئرىلمىشىدىر... ايندى سىز صمىمى قلىبدن دئمەلى سىنىز: بىز سىزىن تىبەلرىنىزىك، بىز سىزە بوتون وار- دؤولتىمىزى وئرهجە يىك. سن بوتون پادشاهلار يىنلا بىرلىك دە هامىنىز استىناسىز اولاراق گلىن بىزە خدمت و اطاعتىنىزى تكليف آئدىن. يالىز بو آندان اعتباراً بىز سىزى اطاعت آئدەنلر حساب آئدە بىلرلىك. اگر تانىرىننىن آمرىنە اطاعت ائتمەسەنىز و بىزىم آمرىمىزە قارشى گلسەنىز دوشمىنىمىز حساب آئدىلەجك سىنىز.»

هله اون بىرىنچى عصرىن ايكىنچى يارىسىندان، يعنى سلجوق توركلرىنىن بىزانس لىلارى كىچىك آسىادان قوودوقلارى واخىتدان توركلرە دوشمىن كسىلىمىش هاىلار (haylar) اۆزلىرىنە بو گون اثرمنى دئىنەن بو بالكان تۆر- تۆكونتولرى اورپا حۆكمدارلارىنىن سارايلىرىنا يول تاپاراق، اولارلى اسلام دىياسىنا قارشى صليب يوروشلىرىنە تحرىك آندىردىلر. بىزانسا

عربلرین دیلی ایله الرومینیه، یعنی رومی لر، رومالی لار تور پاغی دئیهرک اونون برپاسی اوچون مین جور فیتنه- فساد توره دیلر. حتی گویا بیر اثرمنی کاتولیکینه تانری دان وحی گلمیشدی کی، فرانسه پادشاهی آت بئلینده تبریزه قدر گله جک و شان- شؤهرتله تبریز تاختینا اوتوراجاق؛ بو سَند مقدس یازی کیمی اثرمنی لر طرفیندن اوروپا حؤکمدارلاری آراسیندا جیدد- جهدهل یاییلماقایدی. آما قویوک خانا قدر آلتی- ینددی صلیب یوروشو اولموشدوسا دا، سلجوق لاری بیزانس اراضی سیندن چیخارا بیلمه دیکلرینی گؤرن هایلار (haylar) ایندی ده اوزاق شرق ده کی، یئنی بیر گوجون اییینی آلمیشدیلا. بو گوج او عصرین قیرخینجی ایللرینده کیچیک آسیادا سلجوق لارا قارشی دا بیر نئچه دفعه نیه قادیر اولدوغونو گؤستمیشدی؛ تاریخچیلرین دئدیگینه گوره بو، ساواش دان چوخ تورکلرین دؤیوش مئیدانیندان کوتله وی قاچیشینا اوخشاییردی. بیر حالدا کی، آرتیق مغول خاقانی نین قارشیسیندا دوراجاق بیر قوه یوخ ایدی، دئمک ایندی ده اونون آنگیندن یاپیشیب یالوار- یاخار ائتمک، آغلاشماق لازیم ایدی. هایلارین بؤیوک الرومینیه نی برپا ائتمک اوچون قدرتلی دؤولترلده آغلاشما قورماق مراسیملری بو گون ده داوام ائدیر.

یالنیز فرق اوندا دیر کی، ایندیکی مسیحی لر اؤزلرینی ائله آپاریرلار کی، گویا الرومینیه نین بیزانس اولدوغونو بیلیمیرلر و بیزانسین برپاسینا دئییل، ساده جه زاوللی «های» لارا کؤمک ائتمک اوچون چالیشیرلار.

و هایلارین مغول خانلارینین یانینا عظیم آخینی باشلاییر. فرانسه لی تبلیغ ائندلری او دؤورده کی سیاحت نامه لرینده باتی خانین دا، قویوک خانین دا، مونکه خانین Munke Xan دا یانیندا، آلاچیققلارینین قباغیندا، اونلارین حرکت ائتدیکلری یئرلرده چوخلو اثرمنی لرله راست لادیقلارینی یازیرلار. ایمکان دوشن کیمی کشیش لیباسلارینی گئیینیپ تاختادان دوزلتدیک لری بؤیوک خاچلارلا خان آلاچیققلارینین اؤنونده ائله دن- بئله یه گزن بو شوبهه لی آداملار بیر شئیدن قطعی آمین دیرلر؛ هئچ بیر مغول اونلار توخونماز.

چونکو هانسی دینه خدمت ائدیر ائتسین، دین خادیمینه توخونماق چنگیز خان دان قالان امر ایدی. ائله بو امر دن ده ایستیفاده ائدرک هایلار آسانیقلا خانلارین قبولونا دوشه بیلیردیلر. فرانسه لی روبروک Rubruk- ون بیر مدت بیرلیکده یاشاماغا مجبور اولدوغو اثرمنی سانکی اونلارین هامیسینین تیپی دیر؛ خائن، اعتبارسیز، یکی اوزلو، اؤزونه دین خادیمی دئسه ده دین دن خبری اولمایان، روبروک- دان یئمک- ایچمک گیزله ین، اوروجلویام دئییب خلوتجه قارین دولوسو یئمک یئنه، اونولا هئچ بیر ایشلری اولمایان یولدان کئچن مسلمانلاری تحقیر ائدن، بیر سؤزله، یکی آیقلی حیوان.

قويوك خان دا دئميشدى كى، خاچ چككم نهدير، بيز بونو آنلاميريق، سونراسى دا سن كيم سن كى انسانلار ين گوناھينى باغيشلاياسان يا باغيشلاماياسان، بو، تانرينين ايشى دير. ھايلارين ايلك بۇيوك اوخلارى بئله جە داشا ديميش، نئجە دئيرلر، قاش دوزلدىن يئردە ووروب گۇزو دە چىخارميشدىلار.

آمما مسلمان توركلره نيفرتين حدسىزليگى اونلارى روحدان سالمير، بو دفعە باشقا اصولا آل آتيرلار.

ھر دفعە خاقانين بئينىنى قورخو ايله دولدورولار كى، توركوستاندا مسلمانلار ين سايى دورمادان آرتير، اونلار تئز چوخالماق قابىليتىنە ماليكديرلر، بونون اۇنو ايندىدن آلينمازسا ياخين گلەجكدە سئويملى مغول امپراتورىسى اوچون بۇيوك تھلوكة تۇردە جكدير. نہايت، خاقان بئىنى نين ايچگيدن دومانلى واختلار ينين بيريندە بو حماقتە اينانير و بشر تاريخينين آن غيرانسانى فرمانينى وئير؛ «توركوستان داکى بوتون مسلمانلار آختالانسين!!!»

اينانيلمادير، ائله مى. آما تاريخچى لر بيليرلر كى، بو واقعيت دير.

او قندئى خان Uqedei Khan اوغلونون عاغلينين نه سوييه دە اولدوغونو بيليرميش كى، «وندان خاقان اولماز» دئييميش. بلى، قويوك خان فرمانى امضالاير و بو فرمانين وئريلمەسى اوچون نه مدتدى دريدن- قابىقدان چىخان، سئويملى مغول امپراتورىسى اوچون گۇز ياشلارى آخيدان ائرمنى يە وئريب دئيير كى، چيغاتاى اولوسونون خانينا چاتدير، درحال ايجراسينا باشلاسين. فرمانى آلان كيمى سانكى دنيانى اونا وئربيلرميش كيمى سئوين ائرمنى گۇز ياشلارى ايچيندە ديز چۇكوب خاقانين آل- آياغينى يالاير و ھمين گون دە توركوستانا يولا دوشور. آمما چۇللوكلردن كئچندە ايلك باخيشدا چوخ عادى، اصليندە ايسە بۇيوك معنا كسب ائدن بير حادثە باش وئير؛ بۇيوك، آج بير آصلان نرلىتى ايله اونون اوستونە آتيلير، پارچالايب لذتله يئير. خبر قويوك خانا چاتديقدا برك قورخوبا دوشور، بوندا تانرينين بير علامتى اولدوغونو آنلاير و بئله بير فرمان وئردىگى اوچون و اوجا وارلىقدان باغيشلانماسينى دبلە يير.

آما بو قورخو وندان ھئچ جور آل چكمير و ساكيت ليك تاپماق اوچون اول كيندن دە آرتيق، گئجە- گوندوز ايچمگە باشلاير، نتيجه دە قارا جيگەرى ساغالماز خستەليك تاپير. دھشتلى يوخولار گۇرمگە باشلاير، يوخولاريندان قان تر ايچيندە اويانير، سونوندا ياتماقدان بئله، قورخور. آغ ساققالى قورشاغينا قدر اوزانميش، عمامەسى و عباسى قار كيمى آغا يپاق نورانى بير قوجا تئز- تئز يوخولارينا گيريب اونو بوغماق ايستە ييرميش.

يوخولارينا گيرمزدن اول خان بير دفعە اونو حياتدا گۇرموشدو. تك بير جە دفعە. اوودا ايدى، قوشون بۇلوكلرى اوزاقلاردان چۇل حئيوانلار ينى ھوركودوب گتيرمەلى ايديلر، خان

ایسه بیر نئچه محافظهچی سی ایله مئشه نین کناریندا کمین ده دورموشدو. یاخینلیقدان کیچیک بیر جای آخیرمیش. خان صبرسیزلنرک یاواش - یاواش محافظهچی لردن آرا لانیب آتینی چایا طرف سورور. بیر ده گۆرور کی، چایین مئشه یه بورولدوغو یئرده بؤیوک بیر آغاجین آرخاسیندا آغ پالتارلی بیر قوجا ناماز قیلیر. خان حئیرتله اونا باخیر: «بو قوجا بورایا نئجه دوشوب؟»

اوو، خانلار اوچون ساده جه آیلنجه دئییلدی، هم ده بیر نوع دؤیوش مشقی ایدی. اوو اندیله جک بؤیوک بیر اراضی اوزوک کیمی محاصیره یه آلینیپ، هر بیر قوشون بؤلگونه گۆره جه یی ایشلر امر اندیلردی، دؤیوشچولردن باشقا بیر کنار شخص همین اراضی یه آیاق باسا بیلمزدی.

قوجا آرتیق نامازینی بیتیرمک اوزره ایمیش. خاقان آتینی یاخینلاشدیریپ سوروشور: «سن کیمسن؟». قوجادان سس گلیمیر. خاقان حیرصلنیر. «سنینله ییم!». قوجا یالنیز بو زامان قالخیر و چئوریلیب اونا باخیر. ایلاهی! خاقان اونون صیفتی نی گۆرنده نئجه دهشته گلیر! نسه دئمک ایسته ییر، سسی چیخمیر. آت دا قورخودان کیشنه ییب شاهه قالخیر. چونکو قوجانین گۆزلی یوخ ایدی. گۆزلر عوضینه بیر جوت قانلی چوخور واردی، آلوو یانیردی. هورکמוש آت دهشتدن سارسیلیمیش صاحبینی یه هردن آشیریپ چیلغینجاسینا هر طرفه شیللاق آتا- آتا محافظهچی لر طرف گۆتورولور. آتی صاحب سیز گۆرن محافظهچی لر درحال خاقانا طرف جومورلار. ضربه ایله تورپاغا چیرپیلیمیش خاقانین یالنیز اونلارین یاخینلاشدیغینی گۆردوکه دیلی آچیلیر، خیر یلتیلی سسله باغیریر: «هئی، محافظلر! توتون اونو!». آما قوجا هارادا ایدی؟ آت اونو یئره چیرپدیغی زامان تله سیک آرادان چیخمیش، آغاجلارین آراسیندا گۆزدن ایتمیشدی. محافظهچی لر نه قدر آختاریلار، قوجانی تاپا بیلمیرلر. بو حادثه دن بئش - آلتی گون سونرا او ایلك دفعه خاقانین یوخوسونا گیریر و بو یاواش - یاواش داواملی حال آلمانا باشلاییر. دئمک اولار کی، هر دفعه ده عینی شئیلر تکرار اولوردو، ساده جه حادثه مختلف یئرلرده باش وئیردی.

یوروشده، آلاچیقدا، اوودا... اولجه قولقلارینا کولک ویییلتی سینا بنزر بیر سس گلیمیش، آردینجا اورک یاخان فریاد، قیشقیریق سسلری. هاراداسا سانکی یوزلرله، مینرله اوشاق آغلاشیرمیش، قیز - گلین لر آه - ناله چکرمیش و یوخوداسا آرتیق بیلیرمیش کی، ایندی هارالارداسا لاپ یاخینلیغیندا همین او قوجانی ناماز قیلارکن گۆره جک.

قوجا نامازینی بیتیرجک، قالخیب یاواش - یاواش اونا طرف گله جک، ساکیتجه عباسینین قوللارینی چیرمالایاجاق و قوروماقدا اولان نازیک، اوزون بارماق لاری ایله اونون بوغازیندان یاپیشاجاق، سیخدیقجا سیخاجاقدی. خاقان اونون دمیر کیمی مؤحکم آل لریندن قورتولماق

اوچون خئیلی چابالایاجاق، یالنیز خالداں دوشنه یاخین اونو اؤزوندن ایتله یه بیلجهکدی و اویانیب گۆره جکدی کی، بو دا یوخو اییمیش...

شامان لار، طبیب لار خاقانین بو دردینه چاره تاپا بیلمیردیلر. سۆز گزیردی کی، او قوجا واختی ایله چنگیزخانین گۆزلرینی معالجه ائدن بدبخت حکیم اولاجاق. اوغورلو معالجه یه گۆره چنگیزخان اونا سئویملی کنیزینی هدیه ائتمیشدی. گۆزل کنیز ایسه قوجا حکیمده دورما یاراق گنج بیر اوغلانا قوشولوب قاچینجا حکیم خاقانا شکایته گلیمیش، قیزی تاپماق اوچون اونا یالوارمیشدی. خاقان برک غضب لنمیشدی، «آروادینی آئینده توتماغی باجارما یان کیشی نین منیم مملکتیمده یاشاماغا حاققی یوخدور» دئیپ اونون اعدام اولونماسینی امر ائتمیشدی. درحال بدبختین بئلینی قیریپ کۆپک لره اتمیشدی لار.

دیگر لری دئییردیلر اولا بیل سین او، مشهور بُخارا شیخی ایدی. چنگیزخان بُخارانی آلاندا اهاالی یه توخونمور، یئرینه طاهرخانی تعین ائدیپ یوروشونو داوام ائتدیریر. او گئتدیکدن بیر نچجه گون سونرا طاهرخان امر ائدیر کی، بوتون بُخارا اهلی شهردن کنارا چیخ سین، گویا وئرگیلر اوچون هامی لیسته یه آلینا جاق. بلی، تعین اولونان گون هئچ ندن شوبهه لنمه یین جاماعات قوجالی- جاوانلی، آروادلی- اوشاقلی شهر قالاسیندان چۆلوگه چیخیر. بایرام نمایشی اییمیش کیمی هامی یار- یاراشیقلی پالتاردا، ستونینچ ایچینده اییمیش. یاواش- یاواش اهاالینی مغول آتلی لاری هر طرفدن احاطه یه آلیر و طاهر خاندان امر گلیر: «قادین لار، اوشاق لار، قوجا لار بیر طرفه، جاوان اوغلان لار بیر طرفه اولسونلار!» بعضیلرینین اورگینه شوبهه توخوملاری دوشسه ده اکثریت بو امری دئییه- گوله یئرینه یئتیریر؛ جاماعات ایکی حیصه یه آیریلیر و بوا یکی حیصه نین آراسیندا دا مغول آتلی لاری گیریر. بیر قدر ده کئچیر، یئنی امر ائشیدیلیر: «حاضر اول!»... و آردینجا «باشلا یین!» ای داد- بیدا! لیسته یه آلینا جاق لارینی گۆزله یین، بایرام احوالی- روحیه لی دینچ جاماعاتین باشی اوزرینده درحال قیلینچ لار، قالخان لار پارلاماغا، اوخ لار اوچوشماغا باشلا ییر.

قیز- گلین لر زورلا آت لارین آرخاسینجا سورولور. آه- ناله، فریاد سسلری، کۆپک لرین چیغیرتیلاری چۆللوگو بورو یور.

گۆزله مده دیکلری منظره دن چاشمیش جاوان لار آنالارینین، باجی لارینین فریادینا دۆزمه ییب یالان آل له دلی کیمی مغول آتلی لارینین اوستونه آتیلیرلار. غیری- برابر آل به یاخا دؤیوش باشلا ییر. قادین لار طرفده اولان قوجا کیشی لر ده دۆزمه ییب حرکته گلیرلر. ایلک اولاراق چوخ حؤرمتملی شیخ یانیندا کی، قیزی قامارلاماق ایسته یین یئکه پر آتلی نین اؤنونه کئچیر، لاکین قیلینجین ائتمه سی ایله باشی ایکی یئر بؤلونور. ایکینجی، اوچونجو... بئشینجی ضربه... دیگر قوجا لار غضبیندن قودورموش مغولو دوردورماق ایسته ییرلر، لاکین آتلی دسته لر

سئل كىمى اوستلرىنە آخىشىرلار. قولو كسىلن كىم، باش اوزولن، آت آياق لارى آلتىندا تاپدانان كىم، عالم بىر- بىرىنە قارىشىر. چوخ كئچمەدن غىر- برابر دۇيوش بىتتىر. بخارا اھلىندن او گون قادين و اوشاق لاردان باشقا، دئمك اولور كى، بوتون كىشىلر قىلىنجدان كئچىرلىر. مغول لار اۇلۇلرىن آراسىندان جد- جھدلە بىر نئچە حۇرمتلى آدامىن، او جملەدن دە شىخىن مېتىنى آختارىلار. ديگرلرىنى تاپىرلار، بىر تك شىخىن مېتىنى يوخا چىخىر. دوغرام- دوغرام اولوب تىكەسى آلە گلەمەشىدىمى، يوخسا آت لارىن آياق لارى آلتىندا آزىلىپ تانىنماز حالا دوشموشدومو، معلوم دئىيل. معلوم اولان اودور كى، مېتى يوخ اولموشدو. مغلوب اندىلمز مغول لارىن قدرتلى خاقانىنا يوخولارىندا آل قالدىرماغا جرأت اندن قوجا بارەدە ديگر بىر احتمال ايسە صرف مسلمان كوتلەر آراسىندا يايىلماقدا ايدى و زامان گوستردى كى، بو احتمال دئىەسن داھا عاغلا باتان ايدى. دئىيردىلر او، آلاھىن جان آلان ملەبى عزرائيل دير، يوخولارىنا گىرير، كافىرلرىن روحونو بوغازلارىندان شىدتلە چكىب چىخاران آلاھىن قويدوغو اجل واختىنى گۈزلەيىر. بو دا او دئمك دير كى، خاقان گنج اولسا دا عۇمرونە چوخ آز قالىب.

اۇلومونون ياخىنلاشديغىنى خاقان اۈزو دە حىس ائدىرمىش. گۇرونور ائلە بونا گۇرە دە داھا بۇيوك بىر سەھوە يول وئىر؛ بوتون قوشونونو توپلايىب باتى خانىن اوستونە گندىر. باتى خانىن بوندان خبرى يوخ اىمىش. چنگىزخاننى سون بئشىيى «تولى خان»- ين آروادى، گلەجك دۇرد بۇيوك خانىن آناسى، بونا گۇرە دە مغول لارىن حۇرمتلە «ايچىندە دۇرد قىمتلى اينجى گزديرن بالىق قولاغى» دئدىكلرى سوركاكادانە خاتون درحال گىزلىجە چاپار گۇندەرەك بونو اونا خبر وئىر. بونا گۇرە دە باتى خان دا واختىندا قوشون توپلايا بىلىر و قويوك خانى قارشىلاماغا چىخىر. لاکىن تانرى آرتىق آصلان احوالاتى ايلە بىر دفعە قويوك خانى خبردار ائتمىشدى، اگر او نتيجه چىخارمامىشدىسا گوناھ اونون اۈزوندە ايدى. قوشونلار قارشى- قارشىيا گلەمگە خىيلى قالمىش قويوك خان اۇلور و بئلەجە مغول لار آراسىنداكى ايلک بۇيوك وطنداش محاربهسى نىن قارشىسى آلىنىر.

۱۲۴۸- نجى ایلدە. كىچىك آسیادا، آرابىق دنيزىنىن ساحىلىندە چوخ كىچىك بىر ائرمىنى چارلىغى واردى.

هله اون بىرىنجى عصرده سلجوق توركلرى بىزانسى كىچىك آسیادان قۇودوقلارى زامانلاردا ھايلارا اونو بىر مرحمت نمونەسى كىمى وئرمىشدىلر. او زامان گوج سلجوقلاردا ايدى دئىە، ھايلاز اونلار بىزانسلى لاردان شىكايت ائتمىشدىلر، يالوايىب- ياخايب اونلاردان كىچىك دە اولسا، بىر تورپاق ايستەمىشدىلر. ايندى ايسە گوج نە سلجوقلاردا ايدى، نە اوروپادا، نە دە مصر اھالى سىندە. اصل گوج صاحىبى مغول خاقانى ايدى. دئمك ديگر

ئثرمنى لىر كىمى، توركلرىن بىر زامانلار مرحمت نمونهسى اولاراق باغىشلادىقلارى همىن او كىچىچىك تورباغىن كىلىكىيانىن چارى (Kilikian) دا اونون يانىنا گىتملى ايدى. اوستىلىك او عرفىلرده خاقانىن غىير- انسانى فرمانى خبرىنى ده آلمىشدى دئيه، برك سئوئىمىشدى، چوخلو قىزىل- گوموشله، ئثرمنى گۆزل لرى ايله اونون گۆرۈشۈنە گىتمىگە قرار وئرمىشدى. اما يالنىز قىزىل- گوموشله و گۆزل لره مى؟ خىير. مىسئله بوندايدى كى، او زامان هايلارىن سئوئىملىسى، غرور منبىى اولان كىلىكىيان چارى، بىرىنجى گىتوم Getum جىنىسى آزلىقلاردان ايدى، كىشى حۇكىمدارلارىنىن گۆرۈشۈنە گىتمىگە خوشلايىردى. قويوك خان دا اوددان- آلودان چىخىمىش اصل كىشى. نىيە دە اونولا گۆرۈشمەسىن؟ اما قويوك خانىن غىيل اؤلومو اونون بو آرزوسونو اورە گىندە قويور. اوچ ايلدن سونرا، ۱۲۵۱- نجى ايلده بۇيوك خاقان تاختىنا باتى خانىن بىر باشا كۆمەگى ايله تولى خانىن اوغلو مونكه خان اوتورور. اصل آدى هايتون اولان بىرىنجى گىتوم يالنىز او زامان يولا دوشور؛ نە فرقى وار، او اولماسىن بو اولسون. اول ساراي باتى خان لا، سونرا دا قاراقورومدا مونكه خان لا گۆرۈشور. اورالاردا خان لارا، سر كرده لره قىزىل- گوموش دن، ئثرمنى گۆزل لرىندىن باشقا داها نەبى تكليف ائتديگىنى دىمك چتىندىر، اما بو واقعيت كى، گىرى دۇندوگونده سلجوق توركلرى آرتىق اونا بىرىنجى هايتون دئىيل، بىرىنجى گىتوم دىمىگە باشلايىرلار و تاريخده ده بو آدلا قالير. غىرى توركلره بىلدىرمك اىستە يىرم كى، «گىتوم Getum» سۆزونو لغتلىرده آختارماسىنلار، چونكو سۆزو اولدوغو كىمى يازماق عايىب دىر، سادەجە اىضاحىنى وئرىم: بو، «اوتوران يئرىم» دىمك دىر. نە ايسە... هايلار بارەدە هله كى بو قدر. چونكو اونلارىن او قارىشىق دۇورده كى عجىب- غرىب عمل لرىندىن يازاجاق اولسام عۇمور يىتمىز، بىز ايسە كوراوغلونو آختارمالى يىق. دىمك، چنگىز خانىن اؤلوموندن سونرا تا مونكه خانىن تاختا چىخدىغى ۱۲۵۱- نجى ايله قدر دە كوراوغلونون بو يئرله- گۆيله آل لىش مغول لارا قارشى مبارزه آپارا بىلەجەگىنى دوشونمك مومكون دئىيل دىر. آرتىق ايلك توفنگىن ايجادىنا جمعىسى سىكگىز ايل واخت قالمىش دىر، كوراوغلونون بو سىلاح لا تانىشلىغىنى دا ۱۲۶۰- ۱۲۷۰- نجى ايللر آراسىندا تخمىن ائتمىشك.

داوام ائدك، بلكە بىر ايزە دوشە بىلدىك.

دۇردونجو بۇلوم

آرتىق آسيانين و اورپانين بىر حيصهسى نين مقدراتيني ايكي قدرتلى عىمى اوغلوحل ائديردى. مغول لارين گوجو چنگيز خانين ساغليغينداكى گوجونو خئىلى كۆلگهده قويמושدو. اوزامان كى، دنيانين يارادان چوخونو «قاتى تورك بولودو» اؤرتموشدو دئيه اورپا اۆلكه لرينده، حتى روم پاپاسينين اقامت گاهيندا مجبوريت اوزوندن تور كچه نى اؤيرنمگه باشلاميشدىلار. هله بو هاراسى ايدى؟ بىر نچه ايل سونرا مونكه خانين قارداشى هلاكو خان بۇيوك بىر قوشونلا ايران دان، آذربايجان دان كئچير، ۱۲۵۸- نجى ايلده بغدادى بىر حملة ايله آلماقلا آلتى يوز ايللىك عرب خلافتينه سون قويور و يئننى بىر مغول امپراطورى سى، ايلخانى امپراطورى سيني يارادير. مونكه - خانين ديگر قارداشى كوبلاى خان ايسه جنوبى چين امپراطورلۇغونو دا ايشغال اندرك ۱۲۶۰- نجى ايلده اؤزونو بوتون چين ين امپراطورو اعلان ائدير.

غريبه دير، مغول لار بىر تك دوشمنه بئله آمان وئرمه ديكلرى، قيلينچ لارينين دالى دا، قاباغى دا كسديگى بىر عصرده جمعى سى ۸۰۰۰- دن ده آز اولان بىر دسته سى ايله كوراوغلو اونلارا قارشى نچه دؤيوشه آتिला بيلردى؟ بو مومكون اولان شئى ايدى مى؟

دئيه بيلرلر او، خيالى بىر قهرمان ايدى. خيال لاردا هر شئى مومكوندور.

ايله مى؟ اولسون. بس اوندا اونون ايگيدلر ينين سايى نيبه بو قدر دقيق گؤستريلىر؟ نه آز، نه چوخ، يئددى مين يئددى يوز يئتميش يئددى. رقم لر ده خيالى دير مى؟ بلكه يانلىشلىق اوندادير كى، بيز اونو مغول لارا قارشى مبارزه آپارانلار آراسيندا آختار يريق؟ آما بو دا وار كى، قوجالينغى ۱۲۶۰- ۷۰- نجى ايللره دوشن بيريسى نين گنجليگى، طبيعى كى، هاردا سا بيرمينجى- اوتوزونجو ايللره دوشور، او زامانلاردا ايسه توركوستان دا، ايران دا، آذربايجان دا مغول لاردان باشقا كيىم آغاليق ائديردى كى، كوراوغلو اونلارا قارشى ووروشسون؟ داستانا گؤره، كوراوغلو چنلى بئله قالخديقدان سونرا اونون باشينا ياخين- اوزاق ائلردن

اۋزو كىمى دلى - دۇلو ايگيدلر توپلانير. دئيه ك كى بئله دير. ايگيدلر آخين - آخين گليز، سايلارى يوز، ايكي يوز، بئش يوز، مين بئش يوز اولور، يئنه گليزلر... ايكي مين، اوچ مين، دۇرد - مين بئش يوز، آلتى مين، يئددى مين... و يئددى مين يئددى يوز يئتميش يئددى. بس سونرا؟ ايگيدلرين سايى نيه بورادا دورور؟ نه باش وئيرير؟ ساي بو حده چاتديقدان سونرا يعنى كوراوغلونون يانينا داها هئچ بير ايگيد گلميرمى؟

يوخسا گلن لرى آرتيق قبول ائتمير؟ هئچ بيريسى عاغلا باتان دئييل دير. بيزه بو گونه قدر بئله ايضاح انديلميشدير كى، «۷» مقدس رقم اولدوغو اوچون خالق اۋز قهرمانينين ايگيدلرينين ساينى «يئددى ليكلره» گؤسترميشدير. ياخشى، ائله ايسه آت لارينين سايى نيه جمعى سى ايكي دير، يئددى دئييل دير، آخى آت لارينا ايگيدلردن خيلى اول صاحب اولموشدور؟ بورادا نسه بير دولاشيqliق وار، بو دويونو آچماق لازيم دير.

اعتراف ائديم كى تا اوشاqliق ايللر يمدن بو ياشيماجان شخصاً من ده كوراوغلونون رئالليغينا قيرآتين چيگينلرينده بير جوت قانادين پيدا اولماسى قدر ده ايگيدلرين بو معمالي سايى شوبهه دوغوروردو. اما نه بيله يديم كى، گونون بيرينده محض بو «معمالي سايى» منى بو سئويملى قهرمانين كيمليجينه گئدن يولون باشلانقيجينا چيخاراجاقدى. بو رقملر هئچ ده اويدورما دئييلميش، كوراوغلو حاققيندا تامام ايله يئنى بير وئرسيا (نسخه) ايره لى سورمه گيم اوچون محض بو رقملر ايپاوجو اولموشدور.

كوراوغلونون دسته سى هئچ ده نظام - اينتظام دان اوزاق عصيانچى لار دسته سى دئييلدى، ساواش ايشينى آزجا دا اولسا بيلن هر بير آدام تصديق له بير كى، نظام - انتظامى اولمايان عسگرلر نه قدر ايگيد اولسالار دا تنزليكله محوه محكوم دورلار. داستاندا دا دئييلير كى، ايگيدلرين سايى چوخالديقدا كوراوغلو اونلارى دسته لره، بؤلوك لره بؤلور، هر بير دسته يه ده باشچى تعين ائدير. ۷۷۷۷ دويوشچو بؤلوك لره نئجه بؤلونه بيلردى؟ طبعى كى، اونلوق سيستم له؛ يعنى ۷۰۰۰ عادى عسگر، اوسته گل (بعلاوه) ۷۰۰ اون باشى، اوسته گل ۷۰ يوز باشى، اوسته گل ۷ مين باشى. جمعى ائدر ۷۷۷۷. كوراوغلو اۋزو بو سايدان كناردا دير، چونكو او، مين باشى لارين اوستونده دير. اگر بو دسته ۱۰۰۰۰ فردن عبارت اولسايدى، بو آرتيق تومن tumen اولاردى. ۹۰۰۰ عادى عسگر، اوسته گل ۹۰۰ اون باشى، اوسته گل ۹۰ يوز باشى، اوسته گل ۹ مين باشى، جمعى ائدير ۹۹۹۹.

تومن باشى بو سايدان دئييل دير. دئمك، كوراوغلونون دسته سى اونلوق سيستم له قورولموش نظامى نظام - انتظامى اولان بير قوشون نووعى ايدى. اگر ايگيدلرين سايى ۷۷۷۷ - ه چاتديقدان سونرا دا چنلى بئله آخين - آخين گلن لر اولسايدى، طبعى كى، كوراوغلو همين

اون لوق سیستم له ده قوشونون سایینی ۸۸۸۸-ه، ۹۹۹۹-آ، یعنی تومنه، سونرا ایکی تومنه، بش تومنه و سایر... چاتدیرادی.

گلمه میشر دئمک دوزگون اولماز، آما گن لری گئری (دالی) قایتارماسی دا ایناندریچی گورونمور. اوندایله دوشونمک اولارمی کی، هله چنلی بئله قالخمازدان اؤنجه کوراولونون ۷۷۷۷ نفرلیک ناظیر قوشونو وارمیش؟ و تورکستان، ایران، آذربایجان بویونجا قالدان قالایا کچرک نهیی و یا کیمی سه آختاردیغیندان بو سایدان باشقا دیگر ایگیدلری یانینا آلمغا، قوشونون سایینی آرتیرماغا و اختی اولمامیشدی؟ آخی نظامی حیصه یه یئنی آلیناجاق آداملار نظامی تعلیم لر ده کچیریلمه لی ایدی.

او دؤورده ارودویا اون لوق سیستمی تطبیق ائدن چنگیزخان اولموشدو. دوزدور، اوندان اول کی عصرده کیدان kidan و چورژن çurjen طایفالاریندا عسگرلر بش لیگه، اون لوغا، یوزلوگه، مین لیگه بؤلونوردو، آما چنگیزخان بو سیستمی اونلاردان آلیب تکمیل لشدیرمیش و شمالی چین ده اوندان اول آغالیق ائدن بو طایفالاری مغلوب ائتمیشدی.

اگر کوراولغو دؤولت ایداره چی لیگی ایشیندن اوزاق ایدیسه، آما بونا باخمایاراق یوکسک نظام-انتظامی اولان بیر قوشونو واردیسا، دئمک او، ساده جه بیر سرکرده ایدی. سرکرده لر ایسه اؤزباشینا اولمورلار، اوسته لیک نهیی و یا کیمی سه آختاریرلارسا، دئمک تاپشیریق آلمیش سرکرده لردیر. اگر اونون گنجلیک ایللری بیرمینجی-اوتوزونجو ایللره دوشورسه، تاپشیریغی او زامان او اراضی لرده یالنیز چنگیزخاندان آلا بیلردی. دئمک، کوراولونون ایزی بؤیوک بیر احتمال لا چنگیزخانین سرکرده لریندن بیریسینه گئدیب چیخیر. ایلک نؤوبده خوارزم امپراطوریسی یادا دوشور. آما او دؤیوشده چنگیزخانین چوخ سرکرده لری وورولموش و هنر گؤسترمگنی ده، دئمک اولار کی، اولمامیشدی. رشیدالدینه گؤره، چنگیزخان اؤلنده اونون قوشونو ۱۶۸۰۰۰ نفردن عبارت ایدی. آما بؤیوک دؤیوشلر زامانی قوشونون سایی ۲۳۰۰۰۰-ه، حتی ۲۵۰۰۰۰-ه چاتیردی. دئمک، کوراولونو آن آزی بیرمی تومن باشی ایچیندن آختارماق لازیم دیر.

خوارزم شاه محمد علاالدین دؤولت ایشلرینده باجاریغی اولمایان، ظولومکار، عدالت سیز بیر حؤکمدار ایدی. دؤولتی، دئمک اولار کی، آناسی تورکان خاتون ایداره ائدیردی، اؤزو ایسه عیش-عیشرت له، یئییب-ایشمک له مشغول ایدی. اؤزوندن سونرا شاهلیغا تورکمن قیزیندان اولان اوغلو جلال الدینی دئییل، فارس قیزیندان اولان اوغلونو ولیعهد اعلان ائتمیشدی دئییه خالقی اونا قارشى اولان نیفرتی بیر-بش آرتیمیشدی، چونکو اهالی نین بؤیوک اکثریتینی تورک دیللی لر تشکیل ائدیردی. ظالیم لیغینا گؤره امپراطوری ده تئز-تئز عصیانلار باش

وئرسە دە، شاھ بوتون عصيانلارى امانسىزلىقلا ياتىرىدى. چىڭگىزخاننى خوارزم- ە ھجوموندان بىر نىچە ايل اول قوشون توپلايىپ بغداد اوزەرىنە يوروشە چىخىمىشىدى، بغداد خەلىفەسىنى دئورىپ اۋزونو خەلىفە اعلان ائىتمەك اىستە يىردى. اما يولدا عىسگرلرىن چوخو خىستە لىنىپ قىرىلىپ، بوندا اىلاھى علامەت گۇروب قورخوبا دوشدوگوندىن گئرى دۇنور. سونرا امپراطورى نىن شرق ولايتلرىندەكى عصيانلارى ياتىرماق اوچون ۶۰۰۰۰- لىك قوشونلا سۈرە چىخىپ. ھىمىن بو واختلار مەركىت طايفالارى چىڭگىزخانا اطاعتدن بويون قاچىرىپ خوارزمىن شرق تورپاقلارنى سىغىنىمىشىدىلار، اونلارنى درسىنى وئرمەك اوچون بۇيوك خاقان «سوبوداى» باھادىرلا جەنۇبونو ايكى تومەنلە آرخالارنىجا گۇندرمىشىدى. شاھىن قوشونو بۇيوك خاقاننىن قوشونو اىلە غفلتن راستلاشىپ. مغوللار ارتىق مەركىتلىرىدىن قىردىقلارنى قىرمىش، قالانلارنى اسىر االمىشىدىلار.

شاھ اۋىرەنىچە كى، بو ھانسى سا چۇل خانىنىن قوشونودور و اونون تورپاقلارنى سوخولاراق ھانسى سا بىر طايفا اىلە محاربە اندىبلر برك غضبلنىر و ھجوم امرى وئىر، اۋزو ايسە تەپەلىكدە اوتوروب اوردونون بۇيوكو اىلە يىتمەك يىتە- يىتە دۇيوشە تاماشا اندىر. اما از سونرا دۇيوش مەيدانىندا غرىبە منظرە گۇروب خىرەتە گلىر؛ دوشمن قوشونوندىن بۇيوك و كىچىك دىستەلر نىچە دە چئوك و سون درجە نظاملى بىر شكىلدە بىر- بىرىدىن آيرىلىپ يىنىدىن بىرلەشە بىلىردىلار؟ سانكى گۇزە گۇرونمىز بىر آل اتلىلارى اساس قوشوندىن بۇلوك- بۇلوك آيىرىپ، دۇيوش مەيدانىنىن بو طرفىدىن او طرفىنە، او طرفىدىن بو طرفىنە قويوردو. بو دۇيوش شاھىن خاھىرىندە سىلىنمىز ايز بوراخاقاق و گلەجكدە اونون چىڭگىزخان قوشونوندىن احتىياطلانمىسى، حتى آشكار قورخامسى اوچون سەبب اولماقچى. چونكو دۇيوش زامانى عاغىلا گلەمىز بىر حادثە باش وئىر. قىزغىن دۇيوش گىتىدىكى يىردە مغوللارنى اساس حىصەسىندىن غفلتلىشىپ جىرگەلر شكىلىندە آرد- آردا بىر نىچە اتلى دىستەلرى آيرىلىپ و بوتون چۇللوكو بوروىن دۇيوش نەزەرلى اىلە بۇيوك سورعتلە، اۋزلىرىنى شاھ قوشونونا وورورلار. دۇيوش باشلايدان اۋز شانلى قوشونون سايبدا اوچقات آزالان بىر چۇل قوشونونو اوستەلەيە بىلمەدىگىنە خىرەت ائىدىن شاھ اىندى دە تەجۇب اىچىندە جەمىسى بىر نىچە- مىنلىك اتلى دىستەننى سانكى اۋنوندە ھىچ بىر شىيى بوخايمىش كىمى اىرەلى شىغىماسىنا باخىردى. گمىلر دالغالارى نىچە يارىپ كىچىرىلسە بو آلتى دىستە دە شاھ قوشونو ئالەجە يارىپ كىچىردى. شاھ بىر دە اوندان آيىلىپ كى، بو عىجبىب اتلى دىستە، نەھىت، قوشونون اىچىندىن چىخىپ بىر باشا اونون اولدوغو تەپەلىگە دوغرو شىغىير. ياخشى كى، شاھ واخىتىندا آتىنا مىنىپ آرىجا اولاراق اونو قووماق اوچون دايانمىش، ساي سىچمە اىگىدىلردىن عبارت جاندار

candar بۇلۇڭگۈنە تەرەپ چاچا بېلىر، چۈنكى ئاز سۈنرا ئونون سۈفرەسى مەغل ئاتىلارلارنىڭ ئايقلارنى ئاتىنىدا قالمىشىدى. بو ئاتلى دىستەلرەن باشىنىدا چۈچى خانىن ئۈزۈ و ھەلە ساغلىغىنىدا دىنىدا افسانەلر قوشولان «سۈبوداى بەھادىر» دورموشدو. دۇيوشون قىزغىن چاغىنىدا ئاز بېر دىستە ايله بېر باشا شاھىن اوستونە جومماق پلانى دا بو ماھىر سىر كىردەيە مەخسۇس ايدى. بوندىن ئۆل شىمالى چىن دە بو يول لا چۈخ غلبەلر قازانمىشىدى. چىنگىزخان بىللە ئۇيرىتمىشىدى؛ اگر دوشمن چۈخ دورسا ئونون ئۈزەرىنە بېر توفان كىمى ھىجوما كىچىب لىزەيە سالىن، چۈنكى ئان ياخشى مدافىعە ھىجومدور.

دۇيوش گۈن باتانا قەدر داوام ئندىر، قارائلىق دۈشە - دۈشە تەرەفلر ھەرسى ئۈز دۈشەرگاھىنا چىكىلىر. ساباج يىنىدن داغوا اولاجاق دى... اما دان يىرى سۇكۈلندە كىشقىيات چىلار مەغل لارنى چۈخدان گىتدىك لىرىنى خىر وئىرلر. جلال الدىن ئاتاسىندىن اولارنى ئاردىنجا گىتمەگى خواھىش ئندىر، اما شاھ راضى اولمور و چۈخ پرىشان بېر حالدا قوشونون گىرى دۈنمەسى اوچون امر وئىر. بو، چىنگىزخان عىسگرلرىنىن شاھ قوشونو ايله ايلك گۇرۇشوا ايدى. ھىچ زامان ئادام يىرىنە قويمادىغى چۇل ئادام لارىندىن خوارزم شاھ آغىر دۇيوش درسى ئلمىشىدى.

چىنگىزخان يۈكسك سۈيەدە قوردوغو جاسوسلوق شىكەسى ايله ياخىن- اوزاق ئاللردىن خىردار ايدى. خوارزم اوردوسو حاققىنىدا دا مەلۇماتى چۈخ ايدى. اما بو دۇيوش خوارزم اوردوسونون دۇيوش قابىلىتىنى عىانى گۇستىرمىشىدى.

چىنگىزخان غرىبە گلمىشىدى؛ نىجە يەنى ئاز قالسىن شاھىن ئۈزۈ آلە كىچەجكدى؟ بو نىجە اوردو ايدى؟ بو بۇيۇك لۈكدە امپراطورىن ھۇكىمدارىنىن بېر باشا اشتراك ئىتدىگى دۇيوشدە بىللە بى آيىرچىلىق! ھىم دە سايجا دىفەلر ئاز اولان قوشونا قارشى... خاقانىن يانىنىدا مەغل لار بىللە دۇيوشلر مى؟! مەغل لار تومىن باشى يا دا، مىن باشى و يوزباشى يا دا خاقانا صادق اولدوقلارنى كىمى صادق دىرلر. اودور، «سۈبوداى بەھادىر- ىن» تومنى بوتون اوردودا ئاد چىخارىپ، ھامى اولارلا «دىكىلر»، «قودورموشلار» دىيىر. چۈنكى اگر سۈبوداى اولارلا امر وئىرسە كى، بو اوچورومدىن ئاتىلىن، ھىچ دۈشۈنمەدىن ئاتىللارلا. نىيە؟ چۈنكى اينانلر كى، سۈبوداى لا مەھولمازلار.

اما خاقانىن بو بۇيۇك امپراطورى ھەلە كى، ھىجوم ئىتمەك فىكىرى يۈخ ايدى. شىمالى چىن- ى فتح ئىتمىشىدىسە دە اورادا اغتشاشلار دورماق بىلمىردى، اونا گۇرە دە مشهور سىر كىردەلرىندىن «مكائىل قووانى» ۵۰۰۰۰- لىك قوشون لا اورادا ساخلامىشىدى. خوارزمى

ايسه هله اۋيرنمك لازيم ايدى؛ اگر شاه قوشونو اۋزو باخا- باخا جمعى سى ايكي تومن له باجارا بيلمىردى سه او بۇيوكلوكده امپراطور گۆره سن نه يين اوستونده دورودو؟! چنگيز خانين شاهلا تيجارت مقاوله سى وارىدى. بو مقاوله يه گۆره تاجيرلر سربست تجارت ائده بيلرديلر. اونا گۆره ده چين دن آله كئچيريلن غنيمت مال لارلا دولو ۴۵۰ دوه يوكلو بۇيوك بير كاروان خوارزمه يئتيشدى. كاروان او شهره داخيل اولور. خوارزمين فاجعه سينين اليقباسى دا بورادان باشلايير. تاجيرلر بازاردا گۆزل چين ايايگىنى، غنتيق مال لاريني ساتيشا چىخاريلار. جاماعات بيلنده كى، اونلار ين خانى شمالى چين- ي ايشغال ائتميش، بو مال لار دا اورادان گتيريلميشدير، اۋز شاه لارينا قارشى ناراضىلىق سسلرينى اوجالتماغا باشلاييلار كى، نييه بيز گئديب اورالارى توتماميشيق، بورادا آج- آجيندان اوتورموشوق، اۋلمه مك اوچون ياشاييريق، شاهيميز وئرگى لرى كئفى ايستهديگى كيمى قالديريپ اندامى نى يئكه لتمكدن باشقا بير ايشه ياراييرمى؟!...

جاماعاتين هيجانا گلمه سى خبرى شهر حاكيمى اينالچيك كايير İnalçik Kair خانين قولاغينا چاتير. گله جك قيرغينلار ين بير نۆمره لى سبب كارى اولاجاق بو وار- دؤولت هره سى، ياراماز آدام كاروان هله شهره ياخلاشدىغى زاماندا ننه اۋده ده كى مال لار اوچون آغزينين سويونو ييغيب- ييغيشديرا بيلميردى. جاماعات آراسيندا گزن بو سۆز- صحبت اونا بير بهانه اولور. تاجيرلر جاسوسلوق دا تقصيرلنديريپ اعدام ائتديريپ، كاروانين مال لاريني ايسه دوه لرى قارشىق اۋز مالى كيمى همين بازارچادا بيره- بئش قيمتينه ساتديريپ. بو گۆرونمه ميش بير ظاليم ليك ايدى. آما كايير خان راحت ايدى؛ بونا گۆره كيم اونا جزا وئرجه كدى كى؟ او آخى شاه ين آناسى نين قوه مو ايدى. هانسى سا بير چؤل خانى اونا نه ائده بيلردى؟ خبر چنگيز خانا چاتديقدا اينانا بيلمير. دؤولت ايشلرينده يگانه مصلحتچى سى «يئل يو- دان» مصلحت ايسته يير. خاقان يالني ز اونو دينلردى. بو آدام اونو آن غضبلى آنلاريندا اونا سۆز دئيه بيلن يگانه آدام ايدى. بير زامان لار شمالى چين امپراطورونون مصلحتچى سى اولموشدو، خاقان امپراطورو محو ائتديكدن سونرا اونون چوخ عاغيللى بير يسى اولدوغونو گۆروب اۋلدورمه ميش، اۋز مصلحتچى سى ائتميشدى.

يئل يو دئير كى، شاها مکتوب ياز، اگر اونون بو ايشدن خبرى يوخسا قوی گوناھکاری جزالانديريلسين. خاقان دا مکتوب يازديريپ درحال ائلچى لره گۆنده رير. ائلچى لر شاه ين حضوروندا خاقانين اۋيرتديگى كيمى سرت بير شكilde كايير خانين جزالانديريلماسيني طلب ائديرلر. شاه ين ياخينلاريندان بيرى بو جرأتدن غضبلنير، قيلينجينى سيييريپ ائلچى لردن بيرينى ايكي پارچا ائدير، او بيرينين ايسه ساققالينى اوتوب خاقانين اوستونه گۆندريپ لر. ائلچى

اوزونو پارچا ايله اۇرتوب مغول چۇللرينه طرف يول آلير. خاقانين چاديرينا يئتيشنده خاقان سرکرده لرينه ضيافت وئيرميش. ايچه ري گيريب احوالاتي دانيشير و يالينز سونوندا ساققاليني نين اوتولدوگونو سۇيله يهنده اوزونده كي اۇرتوگو گۇتورور. آن دهشتلي محاربه لرده بئله تمکيني ني پوزمايان چنگيزخان دلي کيمي تاختيندان آتيلير. بو چوخ آغير تحقير ايدى؛ ائلچي نين ساققاليني اوتتمک خاقانين ساققاليني اوتتمک دئمک ايدى. چاشقين ليقللا سرکرده لره و يئل يو- يا باخير. سرکرده لر سانكي دونموش لار. يئل يو ايسه آللريني سينه سينده چارپازلا ياراق احتيرام لا باشيني آشاغي آيير؛ يعنى منيم سۇزوم بوراجان ايدى، بوندان سونرا سۇز آرتيق خاقانين دير.

خاقان پيشيک گۇزلى کيمي قيبیق، ماوي گۇزلىريني گئن آچاراق بير ده ائلچي يه، اونون اوتولموش ساققالينا باخير. بيردن اللرى له اوزونو اۇرتور، سونرا قولاق لاريني توتاراق چوخ برکدن يارالي اصلان کيمي نريله دير. و باغیرا- باغیرا چاديردان چيخير. گۇزه تچي لرین چاديرين آغزیداجا هميشه حاضير ساخلادیقلاری آتی نين بئلينه آتيلير. برک- برک اونون بويونو قوجاقلایير. اوزونو آتين يالينا سورتە- سورتە بيردن هۇنکور- هۇنکور آغلاماغا باشلاير. سرکرده لر ده اونون آردینجا چاديردان چيخمیشديلار. اوردويا درين سکوت چۆکموشدو. هر کس، حتی يئل يو دا جورأت انديد اونا ياخينلاشا بيلميردى. خاقان بيردن نه دوشونورسه اوزاق لارداکي تپه ليک لره دوغرو باخير و بير باش او طرفه چاپير. بو، مغول لارين مقدس حساب ائنديکلری تپه ليک ايدى.

هامي آنلاير کي، بۇيوک خاقان گۇي تانرى ايله يالينز قالماق ايسته ير. مغول لارين اينانجينا گۇره چنگيزخان تانرى ياخين مقدس «بۇقدى خان boqdi Xan» لاردان ايدى. تانرى مغوللارين بير- بيرى ايله بوغوشدوغونو گۇروب اونو گۇندرميشدى کي، داغينيق طايفالارى بيرلشديرسين، دنيانى مغول لارا وئرسين. بو ايشى يئرینه يئتيريدکن سونرا تانرى يئنە اونو اۇز يانينا چکه چکدى. تانرى نين بئله بير قدرت لی آدمی گۇندرچگينه اينام مغول لار آراسيندا بير نئچه يوز ايل ايدى کي مؤوجود ايدى. عصرلرله اول مغول آلاچيغينا ايشيق دومانی شکیلينده بير کيشی گيرميش، آلاچيق داکي جاوان، گۇزل قيز ايسه دوققوز آيدان سونرا ساريشين، ماوي گۇزلو بير اوغلان اوشاغي دوغموشدو.

شامانلار هر زامان دئيرميشلر کي، مغوللار بنزهمه ين بو اوغلانين نسليندن نه زامان سا بۇيوک بير آدم دنيايا گله جک و دنيانى لرزه يه سالاجاق، چونکو بو اوغلان گۇيلر اوغلو دور. بودور، نئچه- نئچه نسللر کئچميش، نهايت، افسانه حقيقت اولموشدو. مغول لارا بنزهمه ين

ھمىن او اوغلانين نسليندن ايدى. اودور كى، هر بير مغول چنگىزخانا حدسىز صداقتى ايله تانرى سئوگى سىنى قازانماق ايستە ييردى؛ بۇيوك خاقان گۇيلر اوغلو ايدى.

خاقان تپەليگين باشيندا تانرىيا گۇز ياشلارى ايچينده اوزون- اوزادى يالوارير، دعا ائدير، سونوندا ديز چۇكوب دوققوز دفعە توپراغى اۇپور. تپەليگين آتەگينده اونو اوغول لارى، يىل يو و بير نىچە سركردهلرى گۇزلە ييردى. خاقان چوخ فيكىرلى دير، ماوى گۇزلرى آغلاماقدان قىزارمىش، اوز- گۇزو گۇز ياشلاريندان ايسلانمىشىدير. آما آرتيق ساكيت دير. يئنە ھىچ كس سسین چىخارا بىلمير. يالنىز آتا مينديكده يىل يو ساكيتجە دئير؛ «بالچى جان لار تانرىين سئويملى خاقانىنى يالنىز بوراخماق ايستەمەديلر».

عاغىللى مصلحت چى نەبى نە وخت دئمگى گۇزل بىليردى. خاقان اوردوگاھا دۇندوگونده عسگرلر اونو بئله اوزگون گۇرمەمەليديلر، اونا گۇرە دە «بالچى جان» كلمەسىنى مخصوصى ايستەمىشىدى. دوغرودان دا، بير تك جملە مرهم كيمى بير شئ اولور. خاقان سانكى يوخودان آييلير، بئلىنى ديكەلديب جلد، ايتى نظرلرلە آتلى لارا باخير، گنجليك ايللريندن اونونلا قانلى مبارزەلر دە جان قويמוש سئويملى آداملارى گۇرور. بالچى جان... بالچى جان... بو سۇز نە وختين خاطرەسى ايدى! يىل يو او زامان مغول اوردوسوندا دئييلدى، او حادثەنى آغىزلاردان ائشيتتمىشىدى. ۱۲۰۳- نجو ايلده چنگىزخان خاقان اولمازدان اوچ ايل اۇنجه مغول چۇللرينين بير نىچە قدرتلى خانى، او جوملەدن دە تموچين دوشمنلرە قارشى بيرلشمك تكليفىنى ايرەلى سورورلر. باشچى سئچيلمەلى ايدى. ديگر خانلار امتيناع ائديرلر، نهايت، وار- دۇولتە حريص اولمايان، «دنپادا آن بۇيوك حظلى دوشمنلرينى ديز چۇكدورمكدە، اونلارين آروادلاريني اۇز ياتاغيىنا سوروكلمكدە گۇر» تموچيني اۇزلرينە باشچى سئچيلر، دوشونورلر كى، آد اونون اولور، داد اونلارين. آما آز سونرا ھمىن خانلارين دۇيوشچولرى يياوش- يياوش تموچينين بايراغى آلتينا توپلاشماغا باشلايىرلار، چونكو تموچين او بيرى خانلارا بنزەميردى. مرد و سخاوتلى ايدى، دوشمن اوزەرينە قورخمازدان قوشون اۇنوندە ايلديريم كيمى گئيدردى. بئله گئدرسە اونون گئت- گئدە قدرتى نين آرتاجاغيىندان قورخان خانلار سوءقصد پلانى حاضيرلايىب اونا قارشى بيرليكده ھجوما كئچيرلر و تموچين حياتدا ايلك و سون، آما چوخ آغىر مغلوبيتتە اوغرايىر. جمعىسى ۴۶۰۰ عسگرلە يارالى و پريشان حالدا اوزاق چۇللوكلرە قاچير. اوردونون ارزاقى چاتيشمير، ائلە بدبين لشير كى، حتى اوردونو داغيىتماق، آلاچيق لارا دۇنمك، يئنە اول كى تك عادى حيات سورمك فيكرينە دوشور. بونو سركردهلرينە بيلديرىر، آما نە سويرسە نە سركردهلر، نە عادى عسگرلر، ھىچ كيم داغيلىماق، اونو تنھا بوراخماق ايستەمير. خيانتدن اوزاق، ھميشە آچيق دۇيوشمەگى سئون تموچيني

آن چوخ سارسیدان «وان خان» ین و اوشاقلیق دوستو جاموکانین دا بو سوءقصدده اشتراک ائتمه سی ایدی. گوجلو طایفا اولان قارا ایتلرین خانی وان خان اونون آتاسی نین یاخین دوستو اولموشدو. گنجلیک ایللرینده دینج حیاتی نی مبارزه لرله دولو ساواشچی حیاتی ایله دیشمه سینه بو خان کؤمک لیک ائتمیشدی. دوشمن طایفانین اسیر لیگینده اوچ ایل آغیر حیات کئچیریب قاچاندان سونرا دا هله عاغلی باشینا گلمه میشدی، ائله بیلیردی طایفالار آراسی قیرغینلار اولان یئرده ساکیت حیات سورمک مومکون دور. آما ائولندن سونرا دوشمن لره بو دفعه هجوم ائدیپ آروادینی قاچیردیقا آتاسی نین مصلحتی ایله بیر باشا وان - خانین یانینا گئدیر. آرتیق الوداع دینج حیات، چونکو اؤلدورمه سن اؤلدوروله جکسن، اسیر ائتمه سن اسیر ائنده جکلر. وان خان آتاسی ایله دوستلوغونون خاطرینه اونو چوخ مهربان لیکلا قارشیلاییر، اونا اوردوسونون بیر بؤلگونو وئیر، او دا بو بؤلوک له گئدیپ دوشمانلارینی محو ائدیر و آروادینی اسیر لیکدن قورتاریر. بو دؤیوشده اونون ساواش ایشینی گؤزل بیلدیگینی گۆرن وان خان اونا بوندان سونرا دا اؤز یانیندا خدمت ائتمه گی تکلیف ائدیر، او دا ممنونیت له راضیلا شیر. بو همین وان خان ایدی کی، اثرمنی لر اونا «یوان خان» دئیپ اوروپا یا بئله بیر شایعه یایمیشدی لار کی، گویا اوزاق شرقد قدرتلی بیر مسیحی حؤکمدار وار، اونونلا تنز لیکله علاقه قوروب مسلمان تورکلره قارشى شرقدن ایکینجی جبهه آچماق لازیم دیر. اصلینده ایسه «وان» اونا تاتارلاری داغیتدیغی اوچون چین امپراطورونون وئردیگی عنوان ایدی، او دؤیوشده کی شجاعتینه گۆره همین امپراطور تموجینه ده «چؤل بهادیری» فخری آدینی وئرمیشدی. اصل آدی ایسه توغرو ل ایدی.

اوردو گلیب ائله بیر یئره چیخیر کی، ایچمه لی سو دا بؤیوک پروبلم اولور. قوروماقدا اولان بیر چایین لیل لی، پالچیق لی سویوندان ایچیر لر. نه ائدیم، نئجه ائدیم دئیرکن تموجین ین ساواشدا هامی نین اؤلמוש حساب ائتدیگی قارداشی گلیب چیخیر. اونو یورغون، اوزگون، آلدن دوشموش، جیر - جیندیر ایچینده گۆرن تموچی نین آغلینا بئله بیر حيله گلیر؛ اونو بو بدبخت وضعیتده وان خانین یانینا گؤندرسین، چوخ پیس گونده قالدیق لارینی بیلدیرک اؤزو اوچون ده، اونون اوچون ده آمان دیله سین، اؤزو ایسه گیز لیجه یولا چیخیب گئجه ایله خانین اوردوگاهینا هجوم ائتسین. بو آرتیق اؤلوم - دیریم مسئله سی ایدی، یا هئچ نه، یا هر شئی. تانری یا وان خانا وئیر، یا اونا. اگر وان خانا غالیب گلرسه، دیگر خان لار اوندان احتیاط لانا قادی لار. آما ریسک چوخ بؤیوک ایدی؛ مغول لار اؤز لریندن دفعه لرله آرتیق بیر قوشونا غالیب گلمه لی ایدیلر. اونا گۆره ده هجوم پلانی آن اینجه جزئیات لارینا قدر دوشونولوب حاضیر لانا ر، سونرا ایسه بوتون اوردو همین او سویو قوروماقدا

اولان چاين لىلى، پالچىق لى سويونو ايچەرك تموجينه صداقت آندى ايچىرلر.
«بالچى خان» سۆزو / پالچىق سۆزوندن / بورادان يارانمىشىدىر.

وان خان تموجىنين قارداشى نى چوخ پيس حالدا گۇروب يامان تائىرلىنر، اتاسى ايله دوستلوق ايللىرىنى خاطىرلايىپ كۆورەلير، دئىير تموجينه آمان وئردىم، گلسىن.
سس سالماسىنلار دئيه اتلار ين آياقلارينا بئز (پارچا) باغلادىران تموجين بوزلمان آرتىق اونون اوردوگاھى نين ياخىنلىغىندا ايدى. قارداشى نين خانين دوشرگەسىندىن بير نىچە عسگرلە چىخدىغىنى، خانين ايسە بو مناسبتلە بۇيوك ضيافت وئردىگىنى اۇيرەنن تموجين گئجە نين دوشمەسىنى گۆزلەيىر، خانين عسگرلرى قاينغىسىز، سرخوش حالدا اورا- بورا داغىلىشىدىق لارى زامان غىلىدن ايلدىرىم كىمى باسقىن اندىپ قارايتلرين وارلىغىنا سون قويور.

جمعى سى بيرجە گون اولە قدر بير داھا دىرچەلە بىلمگەجەگىنە هئچ كىمين شوبهەسى اولمايان تموجين او گئجە نين سحرىنى مغول چۆللىرىنن آن قدرتلى خانينا غالب گلمىش بير قهرمان كىمى آچىر. بوندان سونرا سوءقصد اشتراكچىسى اولان دىگر خانلارلا آيرى- آيرىلىقدا حساب لاشىر، نهايت، آن سوندا آند قارداشى جاموكان Camukan- ى آغير مغلوبىتە اوغرادير. و ۱۲۰۶- نجى ايلده بوتون مغول چۆللىرىنن يىگانە قدرتلى حۆكمدارينا چئوريلير.

بلى، بالچى جانلار... اونلاردا داغى- داغ اوستە قويماق اولار. خاقانين گۆزلىرىنە ايشىق گلىر. آمىرانه سسلە: «من تانرىيا يالواردىم كى، دوشمن دن قىصاص آلماق اوچون منە قوت وئرسىن!» دئىير. سونرا آيرىجا يىل بويلا دۇنور: «شاھا تعجىلى مکتوب يازدير. منىم ائلچىمى اۇلدورمك، ساققالىنى اوتمك نەدير اونا گۇستىرم!»

بلى، اوردوگاھا دۇنورلر. ضيافت داوام اندىر. شاھا دۇندىرلەجك مکتوبو خاقانا اوخويورلار. آما اوزون- اوزادى و چوخ يوموشاق بير دىلدە يازىلمىش مکتوبو سونونا دك دىنلەمگە خاقانين حۆوصلەسى چاتمىر، غضبە مکتوبو آلير، جىرىق- جىرىق اندىپ اوخويانين اوزونە چىرىپىر. يازارينا دئىير: «ئىلە ياز!» و فىكرە گئدىر. چادىرا اۇلو بير سكوت چۆكور، مىلچك اوچسا وىزىلىتىسى ائشىدىلر. خاقان فىكىرلىشىر، فىكىرلىشىر، هردن «كۆپك» دئيه يومروغو ايله دىزىنى دۇيەجلەيىر، دوشونور، داشىنىر. بيردن جلد تاختىندان قالخىر. دقتلە يازارين اوزونە باخىر، باخىر و ساغ آلىنى اونا توشلايىب غضبدن بوتون ووجودو آسە- آسە دللى كىمى باغىرىر:
«محاربە اىستەدىن! گۆرەجكسن!»

مکتوب درحال مۇهورلىنىپ چاپارا وئرىلير، خوارزمشاھا گۇندىرلىير.

جمعى سى اوچ كلمه ليك مکتوب... آنجاق نه اين کى، خوارزمين، ائله جه ده بوتون آسيانين طالعينى ديشه جک اوچ كلمه...

دئيه بيلرلر بو نييه کنار مسئله لردن دانيشير، بير باشا مطلبه کئچمک اولمازمى؟ خئير، اولماز. بونلار هئچ ده کنار مسئله لر دئييل دير و اصلاً عزيز اوخوجونو اينتظاردا ساхлаماق مقصدى گودمور. من هله بير چوخ حادثه لر ين اوستوندن سکوت لا کئچمگه مجبور اولموشام، صرف عزيز اوخوجونو يورماق خاطيرينه. آما بو دئديک لريم ده اولماسا، عموميت له، او دؤورون آب- هاواسى آزاجيق دا اولسا اودولماسا کوراوغلو افسانه سى نين نئجه و هاردان قايناق لاند يغيني آنلاماق چتين اولار.

بئشىنچى بۇلوم

بلى، شاھ مەكتوبى اوخويور و چوخ تەجبەلىنەر. چۇلون يارىم وحشى آداملاريني خانى نە جرأت لە اونا - شاھ اوغلو شاھا بو طرز دە مەكتوب يازا بىلمىشىدى، آنلايا بىلمىر. جلال الدين دە، سەركەدەر دە مغوللارلا آچىق دۇيوش دە ووروشماغىن واجىب اولدوغونو بىلدىرىرلەر، آما مغوللار يەنە كىچىك دەستەسىنەن يەنە بىر ايل اول نەچە ايجىدلىك لە ووروشدوغونو اوز گۇزلىرى ايله گۇرموش شاھ احتياط لانير و شەرلەر يەنە قىلالار يەنە مۇھىم دە مەدافە اولونماغى دوزگون حساب ائدیر. اونا بئله گىلەر كى، چۇللورلەر كايرخان Kair Xan لازىم دىرسە اوتتار Otrar - ي ايشغال ائدېر گەندەچكەر. اگر اوتتار - لا كىفایت نەمەسەلەر «بخارا» نەن دا، «سەرقەند» نەن دە، «اورگەنج» نەن دە قىلالار كىفایت قدر مۇھىم دىر، هر بىرىنە دە خىلى ايجىد دۇيوشچو. مغوللار بىر مودتە ئنگىدەرلەر، او زامان قدر دە شاھ ايران طرفلەر گەندېر يەنە، بۇيوك بىر قوشون توپلاپ، قايدېر مغوللار يەنە درسىنى نەچە لازىم دىر.

۱۲۱۹ - نەن ايل يەنە چىنگىزخان مغوللار يەنە اوردوسونو اوچ حىصە يەنە ايرىپ بۇيوك خوارزم امپراتورى سەنە سوخولور. چوچى خان يەنە قوشونو «آموردا» ساحل لرىنە كى شەرلەر اطاعت آلتىنە آلمالى ايدى. جىغاتاى لا اوقئدئى Uqedeyin - ي قوشونو اوتتار شەرى استقامت يەنە حركت ائتمەلى ايدى.

خاقان اوزو ايسە سون بئشىگى تولى خان لا بىر باشا «بخارا» يا دوغرو استقامت آلاچاقدى. هر اوچ قوشون بو شەر طرفلەر بىرلشمەلى ايدى.

اوتتار شەرى محاصره يە آلىناندا چىنگىزخان آمر ائدیر كى، او ياراماز اينالچىك كايرخان دىر توتون، اونون جَراسىنى اوزوم وئره جەگم. كايرخان سئومىلى شاھ يەنە بون - صاباخ بۇيوك بىر قوشون لا يارديما يئتيشە جىگىنى گومان ائدېر، قالا قاپلار يەنە باغلا ياراق شەرىن مەدافە سەنە باشلاپ. آما بئش آيلىق محاصره دن سونرا مغوللار مەدافەنى يارىپ شەرە سوخولورلار.

اهالی نین مقاومتی تئز قیریلیر. سونوندا کاییرخان بیر نئچه دؤیوشچو ایله بیر ائوین دامینا چیخیر و اوردان مغول لارا آلینه کئچن داش، ساخسی پارچالاری توللاییر. نهایت، اونو دیری توتوب خاقانین حضورنا گتیریرلر. کاییرخان... عزیز اوخوجولاریم، بو یاراماز آدامین آدینی یادینیزدا ساخلایین، چونکو ایره‌لی ده گؤسترجه گم کی، بو آداما داستانین آیریجا بیر حیکایه‌سی حصر ائدیلیمیشدیر.

«کوراوغلونون باللیجا سفری» و یا دورأتین ایتمک‌لیگی» دئییرلر آدینا. کاییرخان خاقانین اؤنونده دیز چۆکمهدن غضبله «قان‌ایچن، قاتیل، جَلَد» دئییر اونا. درحال سرکرده‌لردن بیر یسی آرخادان تپیک‌له ووروب کاییرخاننی یثره سریر، قیلینجی‌نی سیییریب پارچا-تیکه ائتمک ایسته‌ینده خاقان الینین حرکتی ایله اونا سخلااییر.

«بیر گۆر نئجه عاغیللی دیر!» دئییر، نه‌لر تۆره‌دیگینی بیلیر، ایسته‌یر راحت اؤلسون، اونا گۆره منی غضبلندیرمک ایسته‌یر. سن بو بویدا شهرین حاکیمی‌ایدین، آما بئله باشا دوشدوم کی، وار-دؤولندن دویمامیسان، چونکو یوزلرله دوه‌نی یوکو قاریشیق یئمیسن، آداملاری دا اعدام ائتمیسن، ائله‌دیرمی؟ نه ائدک، ایندی دویارسان...»

جَلَدلارا امر ائدیر کی، بیر قابدا قیزیل آریدیلین، اونون قولاق لارینا و گۆزلرینه تۆکولسون. بلی، ظولمکار شهر حاکیمی بئله‌جه لاییق اولدوغو جزاسینا چاتیر. ایندی نۆوبه اونا بئله قودوردان شاه‌ین ایدی، بونون اوچون ایسه پایتاختا گئتمک لازیم ایدی.

دقت! گله‌جکده کوراوغلو لقبی ایله تاریخه دوشه‌جک مشهور قهرمان دا باخ بو اوچ حیصه‌یه بؤلونموش مغول اوردوسوندا دیر. اوردونون ایچینده اولوب ماهنی‌لاری ایله عسگرلری دؤیوشه روحلاندیران، قهرمانلیق گؤسترنلره نغمه‌لر قوشان خالق عاشیق‌لاری، طبیعی کی، اونون حاققیندا نغمه‌لر اوخویوردولار. آما اولا هر اوچ بؤلوک چنگیزخانین و اوغول لارینین تابعینده ایدی. چنلی بئله‌ده ایسه کوراوغلودان بؤیوک هئچ کیمسه یوخ ایدی. ایکینجی‌سی ایسه، مغول عاشیق‌لاری اونا، طبیعی کی، اؤز آدی ایله چاغیرمالی ایدیلار.

داها دوغروسو، آدی و یا اوردودا اونا وئریلن لقبی ایله. مثلاً، مشهور سرکرده‌لردن بیر یسی اوردودا عادی عسگر کیمی قوللوقا باشلادیغی گوندن خاقان اونا «جئبه‌cebe» /مغولجا «بوخ» / لقبی وئرمیشدی، چونکو ماهیر اوخ آتیجیسی ایدی. و او دا اوردودا بو لقب‌له تانیلمیشدی. اونا نغمه‌لر قوشان مغول عاشیق‌لاری، طبیعی کی، آدینا جئبه دئییه‌جکدیلر. داستاندا بیلیندیگی کیمی کوراوغلو دا لقب ایدی، آما اگر مغول اوردوسوندا بو لقب‌ده سرکرده یوخ ایدیه‌سه، دئمک بو لقبی اونا دیگر تورک خالق‌لاری، تورکستان و آذربایجان خالق‌لاری وئره بیلردی.

تورکستانا ایسه مغول اوردوسو یئنی‌جه گیرمیشدی. اودور کی داوام ائدک.

اوغول لار ساريدان چنگيز خانين بختى گتيرميشدى. دۆردو ده آتالاريندان موكلمل حرب درسى آلميشدى. مغول قوشونلارى اونلارين رهبرليگى آلتيندا قارشى لارينا چيخان كندلرى، شهرلرى ياندىرا- ياندىرا، داغيدا- داغيدا «بخارا» يا تله سىر. اول بخارا، سونرا سمرقند، داها سونرا پايتخت اورگئىچ Ürgənc آيينىب، خارا با زار ليغا چئوريلير، جاوان اوغلان لار قىلىنچ دان كئچيريلير، قىز- گلين لر آسىر ائدليلير. هارا باخسان قالاق- قالاق انسان مئيت لرى... دويونجا مئيت يئمك دن پىي باغلامىش، حد دىندن آرتىق يئكه لنىب بوغا بويدا اولموش، اونا گۆره ده يئرلريندن ترپنمگه طاقت لرى اولمايان صاحىب سىز كۆرپه لر... او قانلى- قادالى گونلرين شاهيدى اولان بير درويش- شاعير بئله دئيه جكدى: «دنيا حېشين ساچ لارى كىمى قاراشمىشدى».

بۇيوك خاقان آردىجيل غلبه لردن مست اولموشدور. آرتىق پايتخت ده داغيدىلمىش، آرتىق خورازم امپراطورى چۆكموشدور. لاكين شاه يوخدور، خاقان اوركدن سئوينه بىلمير. چاپار لار خبر گتيرير كى، شاه «آمودريا» نين او بيرى ساحلىنده ياي اقامت گاهيندا دير، ديگرلرى دئيرلر اونو خوراسان طرفلرده گۆرموشلر.

خاقان بوردان ايره لى آرتىق اؤزو گئتمير، تولى خانى ۷۰۰۰- ليك قوشون لا خوراسان طرفه گۆندرير. شاه ين آناسى تكبورلو توركان خاتون شاه ين قىزلارى و نوه لرى ايله قاچىب بير قالادا گىزلىمىشدى. مغول لار اونلارين يئرني تاپىب قالانى موحاصيره يه آليرلار و قالابا گئدن ايچمه لى سويون قارشى سىنى كسىرلر. بير نچه آى كئچير، قالادا سون اودوم سو دا ايچيلدن سونرا توركان خاتونون عايله عضولرى ايله بيرليكدە اونلارا تسليم اولماقدان باشقا چاره سى قالمير. خاقان شاه ين بير- بيريندن گۆزل قىزلاريني درحال اوغلان لارينا پايلايير. توركان خاتونون آجىقلى سۆزلرى اونا خوش گلمير و هامى حساب ائدير كى، اعدام ائديله جك. اما خاقانين بئله غضبلى آنلاريندا آرايا گىريب عاغىللى سۆزلرى ايله چوخ زاوللى نى اؤلومون پنجه سيندن قورتاران يئل يو ساكىتجه دئير: «بۇيوك خاقان، او، شاه دئييل، شاه ين آناسى دير. حؤكمدار كىم اولور اولسون، آناسى احتيراما لايىق دير، چونكو نجابت لى نسيلدن دير». خاقان اونا سرت بير نظر ساليير، اما گۆرور كى، او هميشه كى كىمى عاغىللى دانىشير، اونا گۆره ده باشينين حركتى ايله اونون دئدىكلرى ايله راضى لاشير؛ قادينى اعدام ائتديرمك كىشى يه باش اوچالينى گتيرمز، هم ده اسير قادينى. اما توركان خاتون سونرالار بلكه ده دئيه جكدى كى، كاش اوندا منى اعدام ائتديره يدى. چونكو خاقان سركرده لرى ايله چاديريندا يئيب- ايچنده اونو، او تواضع لو و تكبورلو قادينى چاديرين گيريشينده اوتوردا جاكدى و گميرديكى سور- سوموگو كۆپه گينه آتيرمىش كىمى اونا آتاجاكدى.

چنگیزخان تولى خانى خوراسانا گۇندردىگى واخت لاردا سوبوداى بهاديرلا جبه نويونو يانينا چاغيرير و اولارلا «يئكه اندام شاهين آرخاسينجا» «آمودريا» نين او بيرى ساحيلينه كئچيب اونو يئره گيرسه ده، قوش اولوب گۆيه چيخسا دا توتوب گتيرمه لريني «امر ائدير. و ائله همين گون، يعنى ۱۲۲۰- جى ايلين ايستى ماي گونلريندن بيرينده بو ايكي سركرده هره سينده بير تومن عسگر اولماقلا مغول اوردوگاهيندان آيريليرلار. و...

دقت! كوراوغلو افسانه سى ده باخ ائله بوردان باشلاير. كوراوغلو افسانه سى ده يوخ، كوراوغلو رئالليغي. بو تمامي يله رئال حادثه لر سونرادان افسانه لشدير يلмыш دير. اما يوخ، ايره لي ده هله بۇيوك بير دريا وار، هله اونو كئچمك لازيم دير، اونو كئچه نه قدر كوراوغلونون اؤز آدى وار، آتا- آناسى نين وئردىگى آد. خئير، خئير، رۇوشن دئيل اونون آدى، ايره لي ده بيلديره جه گم نيه اونا «رۇوشن» دئمشلر. گلين تلسمگه ك، بيز سياحتيميزين ان ماراقلى يئرينده ييك.

بلى، ايكي مشهور سركرده شاهی توتماق اوچون يولا دوشورلر. هر بيرى مستقل سركرده اولسا دا جبه نويون هر زامان سوبوداى بهادير قولا ق اسيردى، اونا گۆره ده هر ايكي تومن واقعي اولراق سوبوداى بهادير تاع ايدى. جبه نويون گنج ايدى، اؤلچوب بيچمه دن دؤبوشه آتيليردى. سوبوداى بهادير ايسه دؤبوشلرده بركدن - بوشدان چيخميش تجروبه لي بيريسى ايدى، جبه نويون - و ساواش مئيدانلاريندا چوخ چيخيلماز وضعيت لردن خيلاص ائتميشدى. خصوصى يله چين محاربه سى زامانى سركرده ليك مهارتى اوزه چيخان سوبوداى بهادير او ساواشلردان بيرينده ساغ گۆزونو و ساغ الينين حركتلى ليگيني ايتيرميشدى؛ الينين دین دوشمن قيلينجى ساغ گۆزوندن، ياناغيندان، چنه سيندن كئچيب ساغ قولونون عضله لريني كسميشدى. بونا گۆره ده اونا «زنجيريني قيرميش دلى»، «قودورموش كۇپك» ايله ياناشى «پنجه سى پارچالانميش قاپلان» دا دئييرديلر. هئچ اولماميشدى كى، گۇندريلديگى دؤبوشدن مغلوب دوشن، اونا گۆره ده آدى ديللر آزبرى ايدى، شان - شؤهرتى يئره - گۆيه سيغميردى. تئموچين ين هله گنجليك ايللرينده «قولدور» لقبلى بۇيوك قارداشى جلمه ليك له اونون اوردوسوندا خدمته گلْميشدى. مغول چۇللريندن دؤبوشه - دؤبوشه آدریاتيك دنيزى ساحل لرينه قدر گئدن يگانه اوردو كوماندانى ايدى. مغول دؤولتئينين قورولماسيندا، گوجلنمه سينده و گئنيش لنمه سينده عوض سيز خدمتى اولان بو سركرده بۇيوك خاقانندان «بهادير» عنوانيني آلميشدى: قهرمانليغا گۆره مكافات لارين زيروه سى اولان بو شرفلى آدا تك - توك مغول صاحب اولاي بيلميشدى.

تاريخدن گليب - كئچميش قهرمانلار خياليميزدا آت بئلينده ديرلر، اما مينديكلرى آتدان باشقا تۆوله لرينده داها نئچه آتلارينين اولماسى هانسى بيريميزى ماراقلانديرير؟ عموميت له،

بو نه درجه ده ماراقلی دیر؟ مثلاً، تیمورلنگین، ناپلئون، آتیلانین نئچه آتی اولموشدور؟ دئییه جکلر بونو بیلیمک نیه لازیمدیر؟ آما بس نییه کوراوغلونون ایکی آتی اولدوغونو بیلیریک؟ اوشاقدان دا سوروشاندا هئج دوشونمهدن دئییه جک کی، کوراوغلونون ایکی آتی واردی: قیرآت و دورآت. غریبه دیر، نییه اونون محض ایکی آتی اولموشدو؟ نییه اوچ یوخ، بش یوخ، مقدس لیک بیلدیرن یئددی یوخ، محض ایکی؟ داستاندان جمعی سی ایکی غیرعادی آت عمله گلمیشدیر. اسطوره نی بیر طرفه قویوب مسئله یه رئال یاناشساق نئجه؟ اوند دئییه بیلرلر آدام ساده جه ایکی آت ایسته ییب، والسلام. یوخ، یوخ، بو بیر آز دوز چیخمیر آخی. نئجه یانی ایکی آت ایسته ییب؟ هامیمیز بیلیریک کی، قهرمانلارین آتلارا خصوصی باغلیلیق لاری اولموش، اونلاری وفالی دوست بیلیمیشلر. اگر کوراوغلو آدی یوخسول بیر کندلی اولسایدی، دئیردیک عؤمور بویو جمعی سی ایکیجه آت آلمایا گوجو چاتمیشدی. آما اونون کیمی عالمه سس سالمیش بیر قهرمانین بونجا آت لا کیفیت لئمه سی نسه ایناندریجی گؤرونمور. چوخ غریبه دیر! هئج دئمه بیزیم اینانیب- اینانما ماغیمیزدان آسیلی اولمایارق بو صرف حقیقت ایمنیش. بوتون مبارزه سی دؤورونده اونو همیشه ایکی آت لا گؤرموش خالق بو غریبه فاکتی یادداشینا ائله حک ائتمیش کی، داستان یارادیجی لاری بو فاکتین اوستوندن سکوتلا کئچه بیلمه میشدیلر. دیلدن- دیله کنچن، هر آغیزین بیر رنگ قاتدیغی قهرمانلیق حیکایه لری عاشیق لار طرفیندن داستان حالینا سالینا قدر، طبعی کی، خئیلی زامان کنچمیشدیر و اصلینده چوخ ساده ایضاح اولان «ایکی آت» مسئله سی نین اوستونو بو مدت عرضینده معجزه دولو سیرر پرده سی اؤرتموشدور؛ «دریا آتی» معجزه سی هم آتلارین ساینما، هم ده قهرمانین نییه باشقا آتلارا سئوگی سی نین اولمادیغینا آیدین جاواب وئریر. دوغرودان دا، اونون تقصیری می دیر کی، دریا آت لاریندان جمعی سی ایکی آت دنیا یا گلمیش و اونلار بونجا غیری عادی، میثل سیز ایمیشلر؟

دئمک، بیز خاقانین سرکرده لری آراسیندا ایکی آتی اولانینی آختارمالی ییق. هم ده جمعی سی اوچونون آراسیندا؛ سوبودایین، جبه نین و توخوچار- ین آراسینده. نییه؟ چونکو خاقان شاهی توتماق امرینی ۱۲۲۰- جی ایلین یازیندا وئرمیشدی، ایرانا و آذربایجانا ایسه ۱۲۳۱- جی ایله قدر بو اوچ سرکرده سی کلمه میشدی. ایندی گؤرک بو اوچوندن هانسی اولای بیلر؟ توخوچار نوینو خاقان خئیلی سونرا سوبودای بهادیرلا جبه نوینون آرخاسینجا گؤندرمیشدی و او، دئمک اولار کی، مقاومت سیز اولاراق اونلارین کئچیب- گئتدیگی یئرلردن گئتمیشدی، او زامان سوبودای لا جبه آرتیق شمالی قافقازدا ایدیلر.

توخوچار نوینو خاقانین امریندن چیخان یگانه سرکرده ایدی، اونا گؤره ده حربچی طالعینی شرفسیز باشا وورموشدو. خاقان اونلارین هر اوچونه تاپشیرمیشدی کی، اطاعت ائده نلره

توخونمايین. آما توخوچار نویون اؤزوندن اول سوبودای لا جبه نین اطاعته گتیردیگی شهرلردن بیرینی تالان ائدیپ داغیتیمیشدی، اهالی نی ایسه قیلینج دان کئچیرمیشدی.

بونا گۆره ده خاقان اونو اعدام ائتدیرمک ایسته میشدی، لاکین سرکرده لرین یالواریشیندان سونرا یوموشالمیش و اونو تومن باشچی لیغیندان عادی عسگرلیگه کئچیرمکله جزالاندیرمیشدی. دئمک، کوراولغو او اولای بیلمزدی. قالیر ایکی سرکرده. سوبودای بهادیر و جبه نویون. آما اؤنجه ایکی آت مسئله سینه آیدینلیق گتیرک. خاقان اونلارا دئمیشدی کی، شاه ایران طرفله قوشون توپلاماق اوچون گئتمک نیتینده دیر، اونا بونون اوچون واخت وئرمک اولماز، اونا گۆره ده تئسمک لازیمدیر کی، اونو قوشون توپلامادان اؤنجه توتاسینیز.

یول اوزاق ایدی، بونا گۆره ده سوبودای بهادیر امر ائدیر کی، هر بیر دؤیوشچو علاوه اولراق بیر آت دا گؤتورسون. چونکو بیر آتا دینجلیک وئرمه دن گئجه- گوندوز چاپماق اولماز، دینجلیک وئره جکلری حالدا ایسه واخت ایتیره جکلر. بیر آت یورولاندا دیگرینه کئچمکله دایانمادان نه قدر دئسن یول گئتمک اولاردی. هه، عزیز اوخوجوم، باخ همین بو علاوه آت- مغول لار «تورات» دئییردیلر. چونکو مغول جا «تورات» موقتی آت، یدک آت دئمک دیر. مغول آت لاری کیچیک اولور، هوندور قاراباغ، عرب، تورکمن آت لارینا اؤیرنمیش انسانلار بو کیچیک آتلارا «قیرآت» دئییردیلر. چونکو مغول لار یاشادیقلاری آلاچیق لارینا «قیر» دئییردیلر، باشقا سؤزله، «قیرآت» دئدیکه آتین قیرلاردا یاشایانلارا، یعنی مغول لارا عاید اولدوغو باشا دوشولوردو. تورآت دا مغول آتی اولدوغو اوچون قیرآت دیر، ساده جه، علاوه، یدک آت اولدوغو اوچون تورآت دیر. / «ت» حرفی زامان کئچدی کجه «د» حرفی ایله عوض لnmیشدیر.

بئله لیکله، سوبودای بهادیرین امریندن سونرا هر ایکی تومنین دؤیوشچولریندن و تومن باشی لاریندا قیرآندان علاوه دورآت ده اولور. آما ایکی تومن دن یالنیز بیر سینه «دلی لر بیغیناغی» دئییردیلر. هانسینا؟ بلی عزیز اوخوجوم منیم، یوخاری دا قئید ائتدیگیم کیمی، سوبودای بهادیرین تومنینه. باخ، آختاردیغیمیز مشهور قهرمان، سکگیز یوز ایله یاخین بیر مدت ده شخصیته گیزی قالمیش، افسانه لر پرده سینه اؤرتولموش اصل کوراولغو اودور. بلی، منیم کوراولغو حاققیندا کی، نسخه م بودور. بوندان داها اینان دیرچی، ساغلام منطیقه دایانان نسخه اولور سا ممنونیت له قبول ائدرم. دئییه بیلر لر کی، نئجه اولای بیلر، کوراولغو داستانی دا بیزیم، کوراولغو اوپئراسی دا بیزیم، آما اؤزو مغول سرکرده سی؟ آما بو منطیق له یاناشساق اوندان لیلی ایله مجنون دا بیزیم اولمالی دیر، چونکو ایلك اولراق نظامی گنجوی «لیلی و مجنون» پوئماسی نی (منظومه) یازمیش، ایلك اولراق «وزئییر حاجی بی اوو» بو افسانه

اوچون اوپئرا بىستەلەمىشىدیر. أما بوتون دنیا بیلیر کی، او سئوگىلى لر عرب قىبلەلریندن ایدیلر و بو محتشم سئوگى افسانەسى هله يئددىنجى عصر دن عرب لر آراسیندا مشهور ایدی. مغول لار دا واحد تورک ملّتى نین خالق لاریندان دیر، نئجه دئیرلر، نهنک آغاچین بوداق لاریندان بیرى دیرلر، هر بیر تورک خالقى نین قهرمانلاری ایسه واحد تورک میلّتى نین قهرمانى دیر، بونا گۆره ده کوراولو بیزیم ده قهرمانیمیز دیر. «کورلوق» مسئلەسینه گلینجه... گۆرونور خالق اۆز سئویملى قهرمانینی شیکست گۆرمک ایستەمەمیشدیر. آلنبدان چنەسینه قدر درین چاپیغى اولان، ساغ آلى حرکت سیز، ساغ گۆزو کور... اونا گۆره ده بیر حالدا کی، لقبى «کوراولو» ایمیش، دئمک آتاسى کور اولمالى یمیش، منطقى ایله گۆزلرینه میل چکیلن آتا اوبرازى یارادیلیمیشدیر. بس نییه محض ایلیخچی؟ چونکو تموچین-ه خیدمت ائتمگه گلنه قدر سوبودای ایلیخچی اولموشدور. باتى خانین اوروپایا یوروشو زامانى قویوک-خانین حیرصلنەرک دئدیگی سۆزلرى خاطرلاییرسینیزمی؟ او، ۱۱۶۴- جو ایلدە اوریان-خاتای طایفاسیندان اولان دمیرجى خابیلین آلاچیغیندا دنیا یا گلیمیشدیر.

آتاسى اونون ایلک آندیم لارینی آتدیغینی گۆرمەدن اۆلور. بیر باجى، اوچ قارداش ایمیشلر. باجى بۆیوک اولدوغو اوچون آناسیندان سونرا اونلارا او آنالیق ائدیر. سوبودای ائوین کیچىگی ایدی، آتاسى اۆلندن سونرا مغول عادتی نه گۆره ائوین «ودچوکینى»، یعنی آتا یوردونون اود-اوجاغى نین صاحیبى او اولموشدو دئیە آناسیندان هر شئى اونا چاتمیشدی. و او، حیاتی نی ساکیتجه سوردوره بیلردی. أما هئچ کسین اۆز ائوینده ساکیتجه اوتورا بیلمەدیگی، هامى نین بیر- بیرینی غارت ائتدیگی بیر دؤورده او دا چوخلاری کیمی حَرَب یولونو سئچیر. قارداشی جنلمئلیکله تموچین یین اوردوسونا گلیر. ۱۲۰۲- جى ایلدە تاتارلارلا مبارزه زامانى اونا فخرى «بهادیر» لقبى وئریلیر. «زنجیرینی قیرمیش دلّی»، «قودورموش کۆپک» لقبینی ایسه تموچین یین او زامان هله یاخین سیلاحداشی اولان جاموکا مغول لارین ناکو- کون داغى اَک لرینینده کی دؤیوشو زامانى وئریر. بو دؤیوشدن درحال سونرا تموچین اونا نایمان لارین خانى کوچلوعون و بویوروک خانین اوستونه گۆندیریر. بو، سوبودای بهادیرین قوشونو نایمان لارین اراضی لرینده قفیل گۆرونور، مغول لار اونلاری سوچى چاپینا سیخیشدیریرلار، بویوروک خان اۆلدورولور، کوچلوک خان قاچیر و باش سیز قالان نایمان ایله سوبودای بهادیر شؤهرت لنیر.

۱۲۰۶- جى ایلدە بۆیوک خاقانى سئچمک اوچون توپلانان قورولتای دا اونون آدى سَکَسَن سَککیز مغول شاهزادهسى و نویونو (سرکردهسى) آراسیندا اللى بیرینجى اولراق چکیلیر... ائولى ایدی، اوچ اوغلو واردی. أما خوارزم شاه یین آردینجا جبە نویون لا یوروشه باشلایاندا هر ایکی تومن یین دؤیوشچولرى کیمی، طبیعى کی، او دا آروادینی اۆزو ایله گۆتورمەمیشدی.

داستان قهرمانلاری ایسه سئویملی یار اولمادان یاریمچیق اولورلار، اونا گۆره ده داستان یاردیمجیلاری اونا نیگار خانیمی چلی بئله گتیرمکده «یاردیم اندیرلر» طبیعی کی، داستان سونرالار یارادیلیمیشدیر؛ اولجه سوبودای بهادیرین مبارزه لری اولموش، اونا «کوراوغلو» دئییلیمیشدیر. آما سوال اولونا بیلر: بیر حالدا کی، داستان هله یارادیلیمامیشدی، گۆز لرینه میل چکیلن آتا اوبرازی دا هله یوخ ایدی، نئجه اولموش کی، کوراوغلو دئیمیشلر؟

بلی، یاخشی سوال دیر. آما ایضاح چوخ ساده دیر. حتی بو گون ده سؤزده کی معنایی قووت لندیریمک اوچون ظالیم آداما «ظالیم اوغلو ظالیم»، خسیس آداما «خسیس اوغلو خسیس»، آخساق بیرینه «آخساق اوغلو آخساق» دئیریم کی؟ هله سؤیوش لری دئیریم. بیر گۆزو اولمایان، حتی ایکی گۆزو اولوب دا عینکله قزئت- ژورنال اوخویان لارا «کور اوغلو کور» دئییلیمیشدیر؛ یعنی؟ او بؤیوکلوکده خوارزم امپراطوری سینین شاهینی شهر به شهر، کند به کند دابان- دابانا ایزله یین تک گۆزلو سوبودایی گۆرن جاماعات دا حثیرتیندن «کور اوغلو کور، یامان آدامدی»، «کور اوغلو کور، شاها گۆز وئرب؛ ایشیق وئرمیر» دئیمیش طبیعی کی. و بو «کور اوغلو کور» ایفاده سی آغیزدان- آغیزا، دیلدن- دیله کئچرک اون اوچونجو عصرین حرب نهنگی چنگیزخان دان کامل دؤیوش درسی آلمیش سوبودای بهادیر اوچون سونرالار «کوراوغلو» لقبینه چئوریلیمیشدیر.

بلی. ایندی آرتیق کوراغلونون کیم اولدوغونو، ماموریتی نین نه اولدوغونو، تورکستان دان بو یانا بو بؤیوک اراضی ده نه آختاردیغینی بیلدیکدن سونرا کوراوغلو قالالارینین نییه بو قدر گئنیش توپراق لاردا سَپلنمه سی سوالینا جاواب وئرمک اولار.

بونون اوچون ایسه شاه ی دابان- دابانا ایزله یین سوبودای بهادیر لا جبه نونو، ساده جه، بیز ده دابان- دابانا ایزله مه لی ییک.

غریبه دیر، بؤیوک بیر امپراطوری نین نه قدر ده مسئولیت سیز و قورخاق بیر شاه ی وارمیش! مغول لار اؤلکه نین شرق ولایت لرینی بیر ایله یاخین ایدی کی، یاندیریپ داغیدیر دیلار، او ایسه هله ده ایران طرفلرده قوشون ییغماق بهانه سی ایله مئیداندان قاجیب آمودریا نین او بیر ی ساحیلینده کی، اقامت گاهیندا اوتورموشدو.

جلال الدین حاقلی ایمیش، هله بیر ایل اوّل اونا دئیمیشدی کی، حؤکمدارلار خالقین یاخشی گونونده اولدوغو کیمی پیس گونونده ده اونولا بیر اولمالی، قویوب قاچما مال دیلار. شهرلری، کندلری باشلی باشینا اؤلورلرینین مدافعه سینه بوراخیب قاچما غیمیزی خالق هئج زامان بیزه باغیشلامایاجاق. دوغرو دان دا، خصوصی له ده بخارا، سمرقند، اورگنج کیمی علم و مدنیت مرکز لرینین خارابا زارلیغا چئوریلدیگیندن سونرا خالق دا اونا قارش ی ایکراه حیستی

باش قالدیرمیشدی؛ آرتیق اونو شاهلیغا لایق حساب ائتمیردیلر. چنگیزخان یئرلی خالقین بو احوالی - روحیه سیندن جاسوس لاری واسیطه سی ایله یئتیرینجه معلوماتلی ایدی، اونا گۆره ده اونو اله کئچیرمک اوچون جمعی سی ایکی تومن گۆندرمیشدی.

آمودریا بؤیوک، ائنلی و درین اولدوغو اوچون شاه راحت ایدی، حساب اندیردی کی، مغول لار بو دریانی کئجه بیلملر، چونکو قاییق لاری یوخ ایدی؛ اونا گۆره ده هردن بیر اووا چیخیر، یئیب - ایچیب خوش کئچیردی. ایندیکی تاجیکستان ایچیندن کئچن وحش چایی ایله افغانستان لا سرحددن کئچن پنج چایی تاجیکستانین جنوب - غربین ده بیرلشک آمودریانی عمّله گتیریر و اؤزبکیستانین جنوبوندا، تورکمنستانین شرقیندن کئچمکله شمال دا آرال گؤلونه تۆکولور. اگر مغول لار قورو یول لا اونون دالینجا گلک ایسته سه لر مینرله کیلومتر یول گئدیپ او گؤل حرنمه لی ایدیلر، او زامان دا شاهین جاسوس لاری بونو اونا واختیندا چاتدیرا بیلریدیلر و او، تهلوکه سیز یئرله قاجماغا فرصت تاپاردی. آما اونو سوبودایین گۆزله نیلمز مانورلاریندان خبری یوخ ایدی. سوبودای بهادیر محض اونون گۆزله مه دیگی چای یولونو سئچیر و گۆزله مه دیگی یئردن... اونا آن یاخین اولان درین یئرینجه او نهنگ «عظیم» چایی کئچیر. تاجیکستان لا اؤزبکستانین جنوب سرحدی طرفلرده، وحش چایی نین پنج چایی ایله بیرلشدیگی یئرین یاخینلیغیندا باش وئرن بو غیرعادی کئچیش خبرینی آلان شاه برک قورخویا دوشور و تعجیلی یاخین آدام لاری ایله ایران طرفه قاجیر. نیشابوردا داینامقادان قورخور، اصفهانا گئدیر، سونرا بیستانا دؤنور، اورادا بیر وکیلینه لعل - جواهر دولو ایکی بؤیوک صاندیق وئریب اونلاری آرداهانا آپارماغی امر ائدیر، اؤزو ایسه ری شهرینه تلسیر.

مغول لار نیشابورا چاتیپ جاماعاتدان اطاعت طلب ائدیرلر. شاه ایزی نی بوردا موقتى ایتیردیگیندن جبهه نویون لا سوبودای بهادیر آیری - آیری حیصّه لر بؤلونوب اونو آختاریرلار. سوبودای بهادیر طوس و اردکان دان قوچانا، اصفهانا، سونرا دا دامغان و سمنان دان ری - ه گئدیر. جبهه ده بیر نئچه مازندران شهرلرینی داغیداندان سونرا اورایا گلیر. ری لیلر کؤنوللو تسلیم اولورلار؛ مغول لار غفلتن اوردا پیدا اولموشدولار، چونکو شاهین اوردا اولدوغو خبرینی آلمیشدی لار. آما شاه مغول لارین گلدیگینی ائشیدن کیمی اوردان فاررازین قالاسینا گئچمیشدی. اوردا اوتوزمین عسگر واردی. مغوللار بوندان خبر توتان کیمی اورایا تلّه سیرلر، آما قورخاق شاه قالادا اولان بو قدر عسگرله اونلارا قارشى اوستون توتور و اوغوللاری ایله بیرلیکده همدان طرفلرینده کی، قارون آدلی داغ قالاسینا یولا دوشور. یولدا غفلتن مغوللارلا راست گلیر؛ او عادی کندلی پالتاری گئیندیگیندن مغول لار اونو تانیملرلار، بئله کیچیک کندلی دسته سی نین آردینجا ندنسه گئتمیرلر، اولا بیلسین اصلا وخت ایتیرمک

ایسته میرلرمیش. آرخالارینجا بیر نچه اوخ آتیب یوللارینا داوام ائدیرلر. شاه قارون دا بیرجه گون قالیر، بیلیر کی مغوللار بورایا دا گله جکلر. اونا گۆره ده بیر نچه آت و بلدچی گۆتوروب بغداد طرفه یول آلیر. اما مغوللاری الداتماق اوچون حرکت مسیری نی تئز- تئز ده ییشرک سرچه خان قالاسینا گلیر. اوردا یئددی گون قالیر. سونرا گیلان یولویلا خزر ساحیلینه یئتیشر. آیلا رلا سورن بو قاچا قاچ، قوو ها قوو اونو ائله اوزموش، ائله طاقت سیز و میسکین بیر حالا سالمیشدی کی، جمعی سی بیر ایل اوله قدر اؤزونو زامانین مقدونیه لی ایسکندری حساب ائدن بو آدم تئز- تئز شیکایت لنیرمیش: «گۆره سن بو دنیا دا ائله بیر یئر تاپیلا جاق می مغوللارین الیندن بیر آزجا راحت نفس آلیم؟» آرتیق یاخین- اوزاق ولایت لرین، شهرلرین بؤیوک لری ده اونا اعتنا سیز یانا شیر، چاغیر یلیشینا گل میردیلر. بیر سی اونا مصلحت گۆرور کی، خزر دنیزنده کی، آدالاردان بیرینده گیزلن سین، مغول لار دائم بورا لاردا قالما یا جاق لار کی، اونلار گئتدیکدن سونرا گئری دؤنر.

اونسوزدا هئچ بیر چیخیش یولو اولمایان شاه بو مصلحته قولاق آسیر. اونا قاییق لا آبشکون شهرینین قارشیسیندا کی آشور آداسینا گتیریرلر، یانیندا دا بیر آلیق یئمک- ایچمک قویوب گئری دؤنورلر. بیر آیدان سونرا یانینا گلنده ایسه گۆرورلر کی، مئتی ساحیلده چورومکده دیر، آینینده ده پالتاری یوخدور. هئچ دئمه بورا دهشتلی جوزام خسته لیگینه توتولانلارین قوولودوغو آدا ایمیش.

شاهین آداملاری نه باش وئردیگینی، اونا کیمین سویوندوردوغونو بیلک اوچون آدانی اختارارکن اونلاری تاپیرلار؛ بیرینین قولاغی، بیرینین بورنو، بیرینین بیلک لری قوپموش، اوز- گۆز لری یارا، قوتورلوق ایچینده اولان بو بدبختلر اونلاری گۆرونجه قاچیب گیزلن یلمیش. دوغروسونو دئمه سلر اؤلدوروله جکلرینی گۆروب هر شئی بویونلارینا آلیرلار. مسئله بئله اولوب: بیر آی اول شاه بورایا گتیریلنده اوزاقدان گیزلیجه سئیر ائدیرلرمیش، گۆروبلر کی، قاییق داکی آداملارین هامیسی اونا، او کندلی پالتاریندا کی آداما یئره جن تعظیم ائدیرلر، دوشونوبلر کی، البت لاپ بؤیوک لردن دیر. اونا گتیرنلر قاییق لارا مینیب گئتدیکدن سونرا او بیر خئیلی مدّت تورپاقدا دیز چؤکوب اوتوروبموش، اللری ایله ده اوزونو توتوبموش. جوزاملی لار اونا یاخینلا شیب کیم اولدوغونو سوروشاندا اؤنونده غفیلدن پیدا اولموش بو جانلی مئتی تلی گۆروب برک قورخوبموش، دیلی توتولموش، باغیرا- باغیرا ساحیل بویو قاچیبمیش. اما هارا قاچاجاق؛ کیچیک آدا، دؤرد بیر طرف دنیز. جوزامی لار اونا یاخالا ییرلار، دئیرلر سویون. کیمسه نه واختسا اونلارا دئییبمیش کی، گویا حؤکمدارلارین پالتارینی گئینسنه نیز و یا بدنینه سورتسه نیز بو خسته لیگینیز کئجه جک.

او سۈيۈنمادىقدا جۈزامى لىر اۈنۈ زورلا سۈيۈندۈرماغا باشلايبلار و اۈنۈن ناز- نەمت ايچىندە بىسلىنىمىش قويۇن كىمى لپەلەنن يىككە اندامى نى، قادىن درىسى تىك ظريف، پامبىق كىمى آغا پىق درىسىنى گۆرندە پالتارلارينا صاحب اولماق مسئلەسى موقتى اولاراق ايكىنجى پلانا كىچىپ؛ ايللرلە جمعىتدن محروم آدادا قادىن سىزلىقدان اذىت چكىن جۈزامى لار ائىلىككە لىر اۈنۈن اۈستۈنە آتىلب لار و...

احتياج لارىنى سۇندۈرندىن سۈنرا پال- پالتارىنى جىرىق- جىرىق ائىدىب ھەرسى اۈز بىنى نىن يارالى يىرىنە كىمىسى قولۇنا، كىمىسى آياق لارىنا، كىمىسى بورۇنۇنا، كىمىسى اللرىنە باغلايىب. سۈنرا اۈنۈن اوچۇن قويۇلموش ارزاق لاردان جوربە جور يىمكىلر پىششىرىبلر، اۈنۈ دا چاغىرىبلار. آما او نە او گۈن، نە دە سۈنرا كى گۈنلر، ھىچ واخت اونلارلا يىمگە گىلمەيىب. عمومىت لە، ھىچ نە يىمىرىمىش، ساحىلدە گىچە- گۈندۈز بۈيۈك بىر تونقال قالايىب يانىندا اۈتۈرار، آغلايا- آغلايا ھىيى دىنيزە باخارمىش. ائىلە جە آجلىقدان دا اۈلۈبموش.

دىگر بىر تارىخىجى يازار كى، سۈنرالار شاھى او آدایا گۆتۈرلردىن بعضى لرىنى گۆرۈپ شىخىشاً اۈزۈ صحبت ائىدىمىش، اونلار دىيىرىمىش كى، شاھىن او آدادا گىزلىنمەسىنى مصلحت وئرن آدام اوردا جۈزاملى لارىن اولدوغۇنو بىلىرىمىش، سادە جە، شاھدان چۈخدان اينىچىك ايمىش، اۈنۈ گۆرە دە آدانىن كىمسە سىز اولدوغۇنو سۈيىلەيىبمىش. آما حتى او آدا دا ھىچ كىمسە اولماسايدى و او لازىمىنچا يىمكى دە يىسەيدى بىلە اۈنۈن عۇمرونە چۈخ آز قالمىشىدى، چۈنكۈ ھەلە آبىسكۈن شىھرىنە گىلدىگىندە آرتىق سىتلىجم ايدى و ساغالاچاغىنا ھىچ بىر اۈمود يۈخ ايدى.

نە فاجىيەلى سۈنلۈق! اۈزۈن ايللر خالقى آزە- آزە او زامان كى، دىنانىن بۈيۈك بىر تورباغىنىن وار- دۈۈلتىنى تىك باشىنا يىئىن آنا ايلە اوغۇل، آلاھىن وئردىگى جزايا باخىن. بىرى چىنگىزخاننىن قاپىسىنا باغلى كۆپك كىمى گىمىرلىيىب قاباغىنا آتىلمىش سور- سومگە محتاج... او بىرىسى جۈزاملى لار آداسىندا اينىن اۈرتىمگە بىر بىز قىرىغى دا تاپمادان آجلىقدان اۈلمۈش... اۈز خالقىنا خور باخان، دار گۈنۈندە وار- دۈۈلتىنى يىغىشىدىرراق قاچان حۇكىمدارلارىن طالعى باشقا نىچە اولمالى ايدى؟

آلتینجی بۇلوم

نە ایسە... مطلبدن اوزاق دوشمگە ک.

کوراوغلو و دلی لری... باغیشلایین... مغوللار شاھی آختارا- آختارا همدانا گلیرلر و شهر حاکیمیندن اطاعت گۆرورلر. سونرا سیجاق یاخینلیغیندا کوچ بوغانین باشچیلیغی آلتیندا اولان خوارزم اوردوسونو داغیدیرلار.

شاهین ایزینی ایتیرن مغوللار اوردان زنجانا و قزوینه گندیب اورالاری هجوملا آلیرلار. سویوقلار دوشدوگونه گۆره خزر ساحیلینه، موغان چۆلونه گئدیrlر. جووئینی نین یازدیغینا گۆره بوندان اول اردبیلی آلیب داغیدیرلار. ابن الاسیر ایسه دئییر کی، اردبیل او بیرى ایلین، یعنی ۱۲۲۱- نجى ایلین اکتبر- نوامبریندا آلتینیر. او دئییر کی، اونلار تبریزه گلیرلر، اما شهره توخونمورلار، چونکو تبریز اهالیسی اونلارا قیزیل- گوموش، گئییم و مال- قارا وئیر. سونرا گورجولرله ایکی دفعه ساواشلاری اولور. بیرینجی سینده گورجولر دؤیوشدن قاچیرلار، هوندور قایالیق لارا، داغلارین باشینا چیخدیقلاری اوچون مغوللار اونلاری تعقیب ائتمیرلر. ایکینجی ووروشمادا ایسه قاچمادیقلاری اوچون تامامی له دارماداغین ائدیrlر. آذربایجانین سرحد ویلايتلرینه دایم باسقینلار دوزن لیب داغینتی لار تۆره دن گورجولرین درس لرینی وئردیکلری اوچون مغوللار او بیرى ایلین یازیندا قایدیب تبریزدن یئنه وئرگی آلیرلار. سونرا ماراغانی و نخجوانی ضبط ائدیrlر. آتابای اطاعات ائدیرو و توخونولمازلیق نیشانی اولان قیرمیزی مؤه ورلو تاхта پایچا آلیر. آگوست- سپتامبردا همدانا دؤنورلر، چونکو شهر عصیان قالدیرمیش، اونلارین تعیین ائتدیگی جانیشینی اؤلدورموشدو. همدان دان سونرا آران توپراق لارینا گلیب بئیلگانی آلیرلار، یئنیند گورجوستانا سوخولورلار. یالنیز بوندان سونرا شیروان و دربنددن کئچهرک شمالی قافقازا گئدیrlر. بورادا آلانلار / ایندیکی اوستتینلر osetinlər / و دیگر قافقاز خالقلاری ایله ووروشورلار. آلانلارین کؤمه گینه کوتیان خانین باشچیلیغی آلتیندا قیپچاقلار گلیر. مغوللار کوتیان خانی باشا سالا بیلیمیر کی، اونونلا هئچ

ایشلری یوخدور، قیزیلدان- گوموشدن وئریب قلبینی اله آلیرلار و آلانلاردان آیریلیب گئتمه سینه نایل اولابیلرلر. او گئتدیکدن سونرا تک قالمیش آلانلاری آسانلیقلادارماداغین ائدرلر. دوندا قیپچاق خانی «یوری کونچاکووا» قالیب گلیرلر، سونرا کیریم Kırma سوخولورلار و «سوروج» شهرینی آلیرلار.

دانییال خان اؤلدورولور، کوتیان خان ایشی بئله گؤروب روس شاهزادهلریندن کؤمک ایسته ییر. جئبه نین دسته سی کییئوه طرف گئدیپ روسلاری قیزیشدیریر و روسلارین ۸۰۰۰۰- لیک بیرلشمیش قووه لری اونون آردینجا توکولوشوب کالکا چایینا قدر گلیرلر، بورا ایسه اونلاری سوبودای بهادیرین پوسقودا دوروب یاخشیجا دینجلمیش «دلی لری» و آرجا اول اؤزونو یاردیما یئتیرمیش توخوچار نویونون تومنی گؤزله ییردی.

۱۲۳۰- جو ایلین مای آییندا کالکا چایی یاخینلیغیندا بؤیوک ووروشما اولور. روسلار سایجا اوچ قات چوخ اولسلار، کوتیان خان روس شاهزاده لری ایله خاقانین گئری دؤنمک امرینی گتیرمیشدی، اونا گؤره ده بو ووروشمادان سونرا مغوللار خزرین شمالیندن کنچمکله اورتا آسیایا، چنگیز خانین یانینا قاییدیرلار، یوخسا بو ساواش عاشیق لری ووروشا- ووروشا کیم بیلیر هارالارا گئدیپ چیخاجاقدیرلار...

گورورسونوزمو بو تک گؤز سرکرده، «کور اوغلو کور» اؤز دلی لری ایله هارالاردا اولموش، نئچه- نئچه قالالاردا ایز قویوموشدور؟ ایندی آیدین اولورمو کور اوغلو قالالاری نییه تورکستاندان آذربایجانا، آنادولویا قدر بئله بؤیوک اراضی یه سَپلنمیشدیر؟ اونون اساس مقصدی ظولومکار شاه یی توتماق ایدی دئییه اونا قارش ی چیخماق ظولمون طرفینده اولماق آنلامینا گلیردی. اونا گؤره ده یوللاردا، چؤل لرده اولان، تورباغینی آکیب- بئجرن ساده آداملار اونو گؤرونجه بونو نیفرت ائتدیکلری شاهدان قورتولماق اوچون گؤیدن دوشموش بیر فورصت بیلیم؛ بؤیوک ممنونیت له شاهین هانسی سمته گئتدیگینی بیلدیردیلر. هارالاردانسا پیدا اولان بؤیوک بیر آتلی دستانین زحمتلی بیر شاه یی قاباغینا قاتیب قوودوغونو او زامانجان نه گورن، نه ده تصوورونه بئله گتیرمه یین خالق سونرالار اونو بؤیوک محبت له خاطیرلامیش، بو قووها قووزامانی حتی بیرجه گونلک بئله آیاغی ده یین قایالارا «کور اوغلو قالاسی» دئتمیشدیر.

باخ، مسئله نین کؤکو ده بوندا دیر! البته، یئرلی آداملاردان سوبودای بهادیرلا جئبه نویونون دسته سینه قوشولانلار اولموشدور. تاریخی لر یازیرلار کی عمومیت له، چنگیز خان و یا آریجا اولراق سرکرده لری هر هانسی بیر یوروشه گئتدیکلری زامان «چؤل لرین بوتون آوارلاری، شولوق آداملاری دا اونلارا قوشولوردو» داها دوغروسو، قوشونون آرخاسینجا گلیردی. مغوللار

اونلاری قوشونون اؤزک حیصّه‌سینه قبول ائتمیردیلر؛ اونلاردان آیریجا پردهلر دوزلدیب موخاصیره آلدیقلاری قالالارین اوزه‌رینه بیرینجی اولاراق گؤنده‌ریلدیلر، قالالاردان آتیلان قاینار قطرانا، ایستی سویا، شیدتلی اوخ یاغمورونا ایلک اولاراق اونلار هدف اولوردولار.

کوراوغلو قالالارین مکانی نین «چنلی بئل» و یا «چاملی بئل» اولماسی هاردان یارانمیشدیر؟ «چنلی بئللی قوچ کوراوغلو» ایفاده‌سینده کی «چنلی بئل» دوغوردان می مکان بیلدیریر؟ مطمئن. مغول اوردوسو دا او چاغلارین اوردولارینداکی، کیمی مختلف بیرلیکلره بؤلونوردو. مرکز حیصّه، ساغ جیناج، سول جیناج، اؤنجول حیصّه، جزاء بؤلویو، کشفیات بؤلویو و سایر. آتلی جزاء دسته‌سینه مغولجا «چامبول» دئییردیلر. سوبودای بهادیرلا جئبه‌نویونون تومن‌لری خوارزم‌شاه‌ین آردینجا جزاء دسته‌لری کیمی گؤندریلمیشدی، اونا گؤره ده «چامبول لو تومن‌باشی» ایدیلر. یعنی «چامبول لو قوچ کوراوغلو» چامبول‌دان اولان دئییل، آتلی جزاء دسته‌سی اولان قوچ کوراوغلو دئمک‌دیر.

ساده‌جه آنادولو تورک‌لری سؤزون ایلک نئجه‌سی‌نی «چام آغاجی» کیمی آنالاییب «چامبول» سؤزونو «چاملی بئل» شکلینه سالمیشلار. قافقاز و ایران تورک‌لرینه ایسه «چام» دئیلمز، «شام» دئییلر. «چام» دئییه دیلیمیزده بیر سؤز اولمادیغی اوچون اونو «چن» له عوض ائدیپ چاملی بئل چنلی بئل له عوض ائتمیشیک، یعنی گویا کوراوغلو اؤز قالاسی‌نی دومانلی، چنلی بئل‌ده تیکمیشدیر. تاجیک‌لرین «کوراوغلوسو»‌ندا سؤزون اصلی دئیشمه‌میشدیر؛ اونلارین میفولوژی‌یاسیندا کوراوغلوسو «چامبولی ماستون» دئییلیر.

کوراوغلونون شخصیتی حاققینداکی بو یئنی وئرسیا اونون آت‌لارینین آدلارینا آچیق‌لیق گتیرمک‌له یانیشی او آت‌لارین یارانماسی حاققینداکی افسانه‌یه ده ایشیق سالیبر؛ حتی افسانه‌نین یارانماسینا سبب اولان رئال حادثه‌نین یئری ده، تاریخی ده معلوم‌دور. نئجه؟ اینانماق چتین‌دیر؟ قولاق آسین.

داستانا گؤره او آت‌لار دریا آتیندان عمله گلمیشلر. البته، دریا‌دا آت یاشاماز. یاشاسایدی بئله، اوتوز دوققوزونجو گون صیبرسیزلیک ائدیپ طؤوله‌نین دامیندا دئشیک آچان کوراوغلو قیرآتین چیگینلرینده بالیق‌لارداکی مینی قاناتدان چوخ اوزگه‌جه بنزه‌ر شعیلر گؤرملی ایدی، اگر قیرآت «آتاسینا» چکمیشدیه. اما «آتاسی‌نین» چیگینلرینده نه‌این کی قانات‌لارینی، اوزگه‌جلرین بئله اولماسینا افسانه‌ده هئج بیر ایهام یوخ‌دور. حالبوکی اوزگه‌ج دریا آت‌لارینین دوغورما یا جاق‌دا دریا‌دا یاشاماسینا توتارلی ثبوت اولاردی. یوخ اگر سونراکی افسانه قانات‌دا باغلی اولاجاقدیسا اوندان «دریادان چیخان آت» عوضینه «اچوب گلن قانات‌لی آت» افسانه‌سی

منطق له داها دوغرو اولمازدی می؟ داستان یاردیمجی لاری بو ضدیدیته گۆرمگه بیلیمزدیلر، آما گۆرونور اولار واقعتدن یان کئچه بیلیمه میشلر.

واقعیت دن میں؟

بلى، بلى، واقعيت. دريادان آتلار يېنى چىخماسىنى خالق گۇرۇپ يادداشينا حك ائتمىشىدى. دۇنيا جەكسىنىز غرىبە دېر، بو نەجە ولا بىلەر؟ باخ، عزيز اوخوجوم، بو يۇردە بىز حقيقت لە افسانە آراسىندا يىق. چونكو قىرات لا دور آت يېنى چىخماسىنى اولمالارى، نتيجه اعتبارى ايله، اولنلار يېنى دريا آتلارى، دريادان چىخما آتلار اولماسى ائلامينا گىلر؛ بو، طبعى كى، افسانە دېر. اما آت لار نتيجه اعتبارى ايله دۇيىل، بىر باشا دريادان چىخما آتلار دېر سا و خالق دا محض بو رئال حادثە يېنى گۇرموشسە؟.. ههههه، اوند ا بو او دۇمك اولار كى، افسانە يېنى كۇكوندە بوش بىر فانتزى يا دۇيىل، رئال تارىخى حادثە دورور. بس او هانسى تارىخى حادثە ايمىش؟ شاهى تعقيب ائتمك امر يېنى آلان سوبوداى بهادير لا جئە نويونون يوروشون اوليندە اونون گۇزلەمە دىگى يۇردن آمودريانى كئچدىكلرىنى قئيد ائتمىش ديم، اما نەجە كئچمىش ديلر، دۇمە مىش ديم. آخى اولنلار يېنى قابقلارى يوخ ايدى.

آمودریا دا کیچیک چای دئییلدیر، ایکی- اوچ مین کیلومترله اوزانیب گئدن ائلی، گور سولو بؤیوک بیر دریا دیر. بیرمی مین عسگری قیرخمین آتلی بو ساحیلدن او ساحيله کئچیرمک آسان مسئله دئییلدی. سوبودای بهادیر بو چتین مسئله نین چوخ ساده، آما بؤیوک جسارت طلب ائدن بیر حل لینی تاپیر. هر بیر دؤیوشجو بیر نئچه قالین بوداغی یان- یانا ساریاراق اؤز دؤیوش لوازیملارینی... کامانی نی، اوخونو، قیلینجی نی، قالخانی نی اونون اوستونه باغلایر و آتینی دریا یا سالیر، بیر الی ایله آتین قویروغوندان، اویری الی ایله همین بوداق لاردان توتور. آت اوزه- اوزه هم اونو، هم ده اونون سیلاح لارینی او بیرى ساحيله چیخاریر. بئله جه بوتون قوشون قیسا بیر واختدا تامامی له ایتکی سیز، آت لارین کؤمه گی ایله آمودریانی کئچیر. ایندی قارشى ساحیلده بو عجیب منظره نی گؤرن ساده آدمالارین حالینی تصور ائدین. نهنگ دریانین اوزه ری ایله سانکی یئکه، قارا بولود حرکت ائدیر؛ ظرافات دئییل، بیرمی مین انسانین، قیرخمین آتین باشی، سیلاح لارین باغلانیدیغی بوداق لار سویون اوزه رینده قورخونج بیر خیال کیمی اوزور. و بو قورخونج خیال، بو یئکه قارا بولود ساحيله چاتان کیمی... دریادان اتلار چیخیر.

«ئېھى ھەتتەتتەتتە! اورا باخىيىن! دريلان اتلار چىخيير! دريلان اتلار چىخيير! دريا اتلارىيى» زامانىن چوخ قارىشىق و اولدوقجا هيچانلى اولدوغونو نظره الساق خبر چوخ تتر ياييلمالى ايدي، چونكو دريدان چيخان اتلار كيچيك مغول اتلاري ايدي، يعني «قىرلاردا

ياشاينلار ياشاينلار ياشاينلار ياشاينلار ياشاينلار ياشاينلار ياشاينلار ياشاينلار ياشاينلار ياشاينلار
قدر هر يئرى ويران قويوموشدولار. دئمك ايندى ده بورالارى داغيداجاقلارمى؟

ساحل ده اونلارى ايلك گۇرن و يا گۇرنلردن بيرى على كيشى اولور.
خانين ايلخى سىنى اوتاران بو ادام گۇرور كى، «دريادان ايكي آت چيخدى... ايكي ماديان-
آ ياخينلاشاندان سونرا قايديد دريايا گيرديلر...»

بس قيرخ مين آت نييه ايكينجى آتلا عوض ائديلميش دير؟
بو، افسانه يه گۇره بئله اولموشدور. چونكو قيرآت لا دورآت اونلاردان عمله گلمه لى ايدى.
بونون اوچون ايسه اونلار جمعى سى ايكي ماديان- آ ياخينلاشمالى، او ماديانلار دا سونرادان
جمعى سى ايكي آت دوغمالى ايديلر. حقيقت ده ايسه على كيشى ايكي آت دئييل، جور آت
گۇرمه لى ايدى؛ چونكو آت لارين ياريسى يهرلى- يويه نلى، ياريسى ايسه يهرسىز- يويه نسيز
ايدى. دۇبوشچولر يئدك آتلارى... دورآت لارى، طبعى كى، يانليز مينديكلرى زامان
يهرله ييرديلر.

دريادان چيخاندان سونرا گنجيكمه دن هانسى آتا مينه جكديرسه اونو يههرله ييب
قويروغوندا توتاراق آمودريانى كئچميشديلر. جلالى لر كوراوغلوسو واريانتدا رۇوشن
آتاسينا دريادان بيرجه آت چيخديغىنى و ايكي ماديان- آ ياخينلاشدىغىنى خبر وئريلر. آما
گۇروندوگو كيمي بو آرتيق شايعة دير، چونكو او، حادثه نين شاهيدى دئييلدير، اونا سادجه
بئله خبر وئريلر. آما بو واريانتدا دريائين آدرسى دقيق دئييلير. «جئيحون چاينندان بير آت
چيخدى». او زامانلار آمودريايا عربجه جئيحون، سيردريايا ايسه سئيحون دئييرديلر. بو
واريانتدا بو دا اؤنملى دير كى، رۇوشن يين آتاسى توركوستان شاه ينين ايلخچى سى كيمي
گۇستربيلر و آت لارلا باغلى افسانه ده، بيلديگيميز كيمي، ائله قورولموشدور كى، اونلارلا گۇره
گۇزلرى چيخاريلديغى اوچون اوغلو همين شاهدان قيصاص آليز. بوردا بيزه لازيم اولان
حقيقت بودور كى، كوراوغلونون شاهلا مبارزه سى جئيحون دان، يعنى آمودريادان باشلايير.
مگر خوارزمين شاهى هم ده توركوستانين شاهى دئييلدى مى و سوبوداى بهاديرلا جئبه
نويونون C اونو قۇوماسى آمودريادان باشلاميرمى؟

داستانين بير واريانتينا گۇره دايچالار قيرخ گون تۆوله ده بسله نير، ديگر واريانتينا گۇره
ايكي ايل قيرخ گون. على كيشى دئيير كى، بو دايچالار اوچ ياشدا اولدوقلاريندا تايلارى-
برابرلى اولماياجاق. مگر سوبوداى بهاديرلا جئبه نويونون شاهى قۇوماغا باشلاماسيندان تا
خزين شمالي ايله چنگيزخان اوردوگاهينا دؤنمه لرينه قدر ده تخمينن اوچ ايله ياخين بير
واخت كئچميرمى؟

يعنى قيراتلى دورآتلى كوراوغلو بو اوچ ايل عرضينده كى حادثه لره مشهور لاشيب تايى -
برابرى اولمايان افسانه يه چئور يلىرمى؟

گوروندوگو كيمى «دریا آت لاری» افسانه سى رئال حادثه لردن قايناقلا نيميشدير؛ حادثه نين تاريخى ۱۲۲۰- جى ايلين ماى آيى، يئرى تاجيكستان لا اؤزبكستان نين جنوب سرحدى طرفلرده وحش چايى نين پنج چايى نا قووشدوغو يئره ياخين، آتلارين چيخديغى دريا ايسه آمودريا دير.

بس قوشابولاق افسانه سى؟ رؤوشن نين كوراوغلو لقبى ايله مبارزه يه باشلاماسينا قدر كى بو ايكينجى افسانه بيزه نه يى دئير؟ كوراوغلونون قووتى هاردا ن آلدیغینی گؤستر ن بو افسانه نيه بئله قالين خيال يورغانينا بورونموشدور؟ افسانه دن آنا خط كيمى بير تك فيكىر شعورلارا يئريير: كوراوغلویا قووتى گؤی لر وئرميشدير! گورونور بو يول لا داستان يارادیجی لاری اونو هئچ كيمدن آسيلي اولمايان، مستقل خالق قهرمانى كيمى تقدیم ائتمك ايستميشلر. آما ويجدانلى حركت ائتميش، قووت منبعى نين حاققینی يئتمه ميشلر، ساده جه اولراق، حقيقتى تصور انديلمه ميش سؤيله ميشلر، نجه دئيرلر، اونو كوت لشدیر ميشلر؛ آنلايان آنلاياجا ق، آنلامايان دئييلديگى كيمى قبول انده جك. بس او هانسی حقيقت دير؟

افسانه ده دئييلير كى، رؤوشن چوخ گئتديكن سونرا قوشابولاغا چاتير، او قدر گؤزله بير كى، آخشام اولور، گئجه دن خيلى كئچميش مشريق دن بير اولدوز، مغريب دن ده بير اولدوز دوغور، اولدوزلار گليب دوز قوشابولاغين اوستونده توققوشورلار. اولدوزلارين توققوشماسيندان قوشابولاق داشير، آغ كؤپوك آدام بويو قالخير.

رؤوشن كؤپوك دن بير قاب دولدوروب باشينا توكور، بير قاب دا دولدوروب ايچير. او كؤپوك دن اونون قوللارينا قووت گلير، اؤزونه ده شاعير ليك وئريلير، سسينه، نعره سينه قووت گلير.

بلى مشخص بير دؤوره، مشخص بير تاريخى شخصيت و اونونلا باغلى رئال حادثه لره اساسلانمادان بو سيررى، عموميت له، آچماق اولماز. آما بير حالدا كى، صحبت سوبوداى بهاديردان گئدير، دئمك، قوشابولاغى بؤپوك بير احتمال لا مغول چؤلرلينده آخترماق لازيمدير، چونكو، طبعى كى، او، قووتى يالني ز چنگيزخان دان آلا بيلردى. اونا گؤره ده افسانه ده كى سيررى من بئله آچارام: قوشابولاق دئييلن شئى قوشا چاى دير، مغول چؤلرلينده مغوللارين مقدس حساب ائتديكلرى بورخان - خالدون داغينين اتكلرينده كى اونون Onon و كئروئن Kerulen چاى لارى. بو ايكي چاى ين همين داغين اتكلرينده كى، قووشان حيصه سى چنگيزخان نين اجدادلاريني ن، ائله جه ده بوتون مغوللارين آتا يوردو ايدى. مغول

اوردوسونون و مغول دۆولتى نىن روشئىمى دە rüşeymi دە بو ايكي چاي ين قووشدوغو يئردە يارانمىش و بورادان دا قدرتى نى بوتون دنيا يا ياي مىشىدى. سوبوداي دوغما قارداشى جىل مىكلە Celmelik گىنجلىك ايللىرىندە تىمۇچىن ين دىستەسىنە قوشولماق اوچون مىحض بورايا گىلمىشىدى.

«او قدر گۆزلىدى كى، آخشام اولدو، گىنجەدن بىر خىيلى كىچىدى. بىر دە گۆردو كى، مىشردىن بىر اولدوز، مىغربدىن دە بىر اولدوز دوغدو»، يعنى سوبوداي بهادىر چىنگىزخان اوردوسوندا بىر خىيلى خىدمت ائتدىكىدن سونرا مىغربدە خوارزمشاه مىحمد، مىشردە ايسە چىنگىزخان قدرتلى حالا گلىدى.

«اولدوزلار ين توققوشماسىندىن قوشابولاق داشدى، آغ كۆپوك آدام بويو قالخدى»، يعنى خوارزمشاه بۆيوك خاقانىن كاروانىنى مىصب ائتدىكىدن، ائلىچى سىنىن بىرىنى اۆلدورۇپ دىگرىن ساققالىنى اوتەرك مىحقىر ائدىلمىش شكىلدە اونون اوستونه گۆندردىكىدن سونرا چىنگىزخان نىن مىبر كاساسى داشدى، مىحاربەيە باشلادى.

«رؤوشن كۆپوكدىن بىر قاب دولدورۇپ باشىنا تۆكدو، بىر قاب دا دولدورۇپ اىچدى»، يعنى خاقان اونا شاھى توتماق اوچون ايكي تومىن وئردى؛ بىر تومىن اۆزونون، او بىرى جئبە - نويونون. آما واحد كوماندان او ايدى.

«تزهدىن بىر دە قابى دولدورماق ايستهيندە باخدى كى، اى دادى بىداد! كۆپوك هاياندا ايدى؟! بو اوچونجو قاب توخوچارنويونون تومىنى ايدى، اونلار گىندىن خىيلى سونرا آرخالارىنجا گۆندىلىدىكى اوچون سوبوداي بهادىرىن اىختيارىندا دئىيلىدى. توخوچارنويون اونلار، قئىد ائتدىكى كىمى، يوروشون سونوندا، كالكا چايى ياخىنلىغىندا روسلارلا ووروشما مىرفەسىنە چاتىر. حتى او دۆيوشدە دە مىستقل مىركردە كىمى ساواشا مىگرىر. روسلار گلىندە او، تومىنى ايله اىحتياطدا قالماقلى اىمىش، چونكو روسلار ين سايى سىكىنىمىدن آرتىق اىمىش. آما دۆيوشون قىزغىن چاغىندا سوبوداي اونو سوروشاندا دئىيىرلر كى، توخوچار داعوانى گۆرۇپ دايانا بىلمەيىب، اۆزونو بۆيۇر مىرفدىن روس قوشونونا وورۇپ. بو دا قوشابولاق افسانەسى. بىر آز يوخو يوزماسىنا اوخشادى، آما مىنىم مىكىرىمىجە اونون اىضاحى مىحض بئلهدىر.

نعره چکمک مسئلەسى... نعره چکمک دۇيوشو زامانى دوشمنە پسيکولوژى تائىرلريندن ايدى. يوکسک حربى نظام- انتظامى ايله سئچيلن مغول اوردوسو دۇيوش تاکتيكى ايله دە غريبە ايدى.

دۇيوش زامانى بيردن اؤزلىرىنى ضعيف کيمى گؤستىرىک غفيلدن گئرى دؤنر، اما سىرالارىنى پوزمازدىلار، دوشمان قوشونو بونو غلبە حساب اتتىگيندن جوشا گليب اونلارى قۇوماغا باشلادی، اونلار ايسە قاچا- قاچا گۆز قوياردىلار، دوشمان قوشونو اوزون مسافەيە داغينىق حالدا سىپەلنىپ سە سرکرده نين بير امريله درحال دايانيب گئرى دؤنر و يئنه نظاملى شکیلده، دار ردیفلرده، دلى دۇيوش نعرەلرى ايله واحد يومروق کيمى دوشمان اوزەرينە آتيلاردىلار. بو غفيل حرکت، بئله غيرعادى دۇيوش، طبيعى کى، دوشمانى سارسيداردى. او زاماناجان تارىخده هئچ بير ايز قويمايان، آيرى- آيرى طايفالار شکیلينده ياشاييب بير- بيرىنى جيرمالايان مغوللار جمعى ايکى اون ايللىک عرضينده دنيايا مئيدان اوخويا بيلدىکلرى اوچون، اونون و کئروتن چايلارى آراسيندان چيخيب اؤزلىرىنه «يئکە مغول اولوسو» ياراتماغى باجاردىقلارى اوچون ان چوخ چنگيزخان نين بو يئنى دۇيوش تاکتيکينە مئتدار اولمالى ايدىلار.

پوسقودا (کمينده) قوشون ساخلاييب حلانديجى حالدا دوشمنە اؤلدورجو ضربه ائندىرمک چوخ قاباقلار دا مؤوجود ايدى.

دۇيوش زامانى دوشمنە پسيخولوژى تائىر گؤستىرمگە خصوصى دقت وئريليردى. دوشمان قوشونونا نه قدر مسافە قالانا قدر سوساراق ايرەلى لمک لازيم ايدى، هانسى مسافەدن آتلار ساغا- سولا ييرغالانا- ييرغالانا آددىملانان قورد يئريشینه کئچمەلى، هانسى مسافەدن ساغ قولو چيگينه قدر چيرماييب قيلينجى يوخارى توتاراق واحد دۇيوش باغىرتيلارى ايله... دلى نعرەلرله دۇرد نالا چاپماق لازيم ايدى، هانسى هجوم زامانى سرکرده لر طرفيندن دقيقلیکله يئرينە يئتىريليردى. تصور ائدين، اون مينلرله، يوزمين لرله آغيزدان عئينى زاماندا چيخان «اوراااا، مغوللار!»، «کهو! منو! مغولار!»، «اور- آل! اور- آل! اور- آل!» سسلرى چؤلرله، داغلارلا داشلارلا نئجه قورخونج سس سالاردى، «داغ- داش لرزه يە گلردى، قولاق توتولاردى».

نعره يانليز دۇيوش باغىرتيلارى دئيلدى، هم ده سرکرده لرین يوکسک سسلە وئردىکلرى امرلرى ايدى. «دورأتين ايتەمگى» و يا «کوراولونون بالليجا سفرى» /حيکايە سينده کوراولو ايله ظاليم شهر حاکيمي قاراخانين توققوشماسيندان بحث ائديلىر. قاراخان اونون ايلخيسىنى غضب ائدير، اونو دئيه نده کى، بو نه ايش دير توتوموسان، قورخمورسان مى کوراولو گلسه سنين ائوينى يىخار، دئير گلسين ده، نئيله يە جک کى، من ايران پاديشاهينين قوهومويام.

کوراولو اونون اوستونه گئدير، اوندان قيصاص آليب ايلخانی دا، اوسته ليک اونون وار- دؤولتینی ده اله کئچیریر. یازانی دقت له اوخویانلار او ساعات دئییه جکلر: بو قاراخان نسه چوخ تانیس گلیر. بلی، بلی، دوز تاپمیسینیز، بو آدام خوارزمین شرق گیرهجه یینده کی اوترار شهرینین حاکیمی اولان همین او یاراماز آدام دیر. بو حادثه اصلینده کوراولو ایله قاراخانین دئییل، چنگیزخان لا خوارزمشاهین توققوشماسی، یعنی قوشابولاق افسانه سینده کی «ولدوزلارین توققوشماسی» انگیزه دیر. اوترار حاکیمی کاییرخان دا شاهین آناسی ایله قوهوملوغونا آرخاین اولوب، چنگیزخانین دوه کاروانینی غضب ائتمیشدی و سونوندا بونا گۆره ده محو ائدیلمیشدی. آدلاری دا اویغون گلیر: حیکایه ده قاراخان، حیاتدا کاییرخان. چنگیزخان اونو اسیر آلدیغیندا امر ائدیر کی، اریمیش قیزیلی اونون قولاق لارینا و گۆز لرینه تۆکسونلر. حیکایه ده نجه دیر؟

«کوراولو بیر نعره چکدی. قاراخانین قولاق لاری باتدی». یعنی حیکایه یه گۆره آدام بئله باشا دوشور کی، گویا سسین گورلوغوندان اونون قولاق لاری باتیر، حقیقت ده ایسه نعره امر اییمیش. یوکسک سسله وئریلن امر. امر ایجرا اولونان کیمی، طبیعی کی، اریمیش قیزیل اونون قولاق لارینی داغیدیر.

بئله لیکله، «کوراولو بیر نعره چکدی، دلی لر اونون نعره سینی ائشیدیب سییرمه قیلینچ گلدیلر» دئییه نده بئله باشا دوشمک لازیم دئییلدیر کی، نعره چکمک دعوا کیمی نعریلده مک دیر. خیر. کوراولونون نعره سی دلی لری حرکت گتیرمک اوچون یوکسک سسله وئریلن سرکرده امری دیر، دلی لرین نعره سی ایسه دؤیوش باغیرتیلاری دیر.

بئله بیر سوال اولاییلر: اگر کوراولو سوبودای بهادیرسا، اونون دا شخصی تومنینده اون مین دؤیوشچو واردیسا، نییه ایگیدلرین سای ۷۷۷۷ گؤستریلمیش دیر؟ بیرینجی سی اوزون مبارزه لرده، طبیعی کی، ایتکی لر اولاجاقدی. ایکینجی سی، داستان یارادیجی لاری هر شنیدن گوروندوگو کیمی اصل حقیقتی، یعنی قهرمانین مغول اولدوغونو تامام گیزلمک ایسته مه میشلر، دلی لرین اولوق سای سیستمی ایله قورولموش قوشون حیصه سی اولدوغونو بیلدیکلرینده بو حقیقتی دؤرد عینی رقمه کودلاشدیرمیش لار. بس نییه محض دؤرد دانه یئددی لیک؟ آلتی لیک، سککیز لیک، بئش لیک ده اولاییلردی.

بونون دا ایضاحی چوخ ساده دیر: مغولجا یئددی یه «دولو» دئییلیر. جمع حالدا «دولولار» اولاجاق کی، بو دا «دلی لر» سؤزو ایله سس لشیر. «دلی - دولو ایگیدلر» سؤز بیر لشمه سینده کی کیمی.

يئىددىنچى بۇلوم

بس مارقلى دىر، نىچە اولموش كى، يادانللى بىرىسى نىچە- نىچە خالقين سئويملى قهرمانينا چئوريله بيلمەمىشىدىر؟ ھە، ۈلا، ۈنو قهرمان حساب ائدەنلر باشقالارى دئيبيل، تورك خالقلارى اولموشدور، دين آيرىلىغى اولسا دا قهرمان لا ديل و قان قاراداشلىقلارى واردى. اساسى ايسە ۈ ايدى كى، بۇيوك بىر امپراطورى نين شاهينى قاباغينا قاتيب، آخىرينا چىخاجاق قوۋەدە اولسا دا كىچىب گىتدىگى مملكت لردە دۇولت قورولوشونو دىيشمەمىشىدىر. و ھىچ بىر دۇيوشدە مغلوب اولمادان ۈچ ايله ياخين بىر مدتدە مين كيلومترلرلە يولو بىر خيال كىمى كىچىب گىتمىشىدى. اگر آذربايجاندا گىتدىكدن ۈچ- دۇرد ايل سونرا سلطان جلال الدين گليب آذربايجان حۇكمدارى اولماسايدى سوبوداى بهادير خاطيرەلدە قهرمان كىمى ياشايا بىلردىمى؟ بۇيوك بىر احتىمال لا خئير. اولسا- اولسا بۇيوك بىر قولدور دستەسى ايله ۈلكە نين بو باشيندان ووروب، ۈ باشيندان چىخان عادى بىر باسقىنچى كىمى خاطيرلاناچاق دى. چونكو خالقين ۈز مىلى آلدە گزىلر دۇولتى وار ايدى، ۈ ايسە بو دۇولتين اراضى سىنە سوخولوب شىرلرينين، كندلرينين دينچ حياتينى پوزموشدو. آما ۈ گىندىن سونرا نە اولور؟ ۱۲۲۳- نجى ايلدە دربند كىچىدى ايله بۇيوك قىپچاق دستەلرى آذربايجانا سوخولور. ۱۲۲۵- نجى ايلدە بىر نىچە ايل اول چىگىزخان لا دۇيوشدە مغلوب اولموش سلطان جلال الدين قوشونو ايله گلىر. ھىچ بىر مقاومت گۇسترمە ين ماراغانى آلاندا سونرا تىريزە گىدىر و شىرە صاحىب اولور. آتاباى ۈزبىك گىنجە يە قاچىر، اورداندا گىدىب آلينجە قلاسىنا سىغىلىر و اورادا دا ۈلور. ۈنون ۈلومو ايله آلدە گزىلر سلالەسى يوخ اولور. قىسا بىر واختدا جلال الدين ين حاكىمىتىنى گىنجە، بَرَدە، شَمَكىر و ساىر شىرلر تانىيىر.

جلال‌الدین یں فتحی ایله آغسونقوری لر Ağsunqurilər حاکیمیتی ده چۆکور، شیروان شاهلار اؤزلرینی اونون تبعه‌لری حساب اندیرلر. آذربایجان ین ایداره‌سی اونون وزیرى شرف المولکه تاپشیریلیر.

بو آدامین عاغلینا گلن عجایب وئرگی‌لری اوزوندن تبریزده عصیان قالخیر. عصیان بوتون آذربایجانى بورویور. ۱۲۳۱- نجی ایلده گنجده بندرین باشچیلیغی ایله صنعتکارلار و یوخسوللار دوشمن پادگانینی محو اندیب حاکیمیتی اله آلیرلار. جلال‌الدین عصیانى آمانسیزلیقلا یاتیریر، اوتوز عصیان رهبری‌نین بوینو وورولور، بندر ایسه شاققالانیر. جلال‌الدین- ه قارشى مرند، خوی، ناخچیوان و دیگر شهرلر ده قالخیرلار. حرکات گنت- گنده قووتینی آرتیریر. بو ناراضی لبق آلووونو، طبیعی کی، اونون بوتون تورکستان‌دا، ایران‌دا، آذربایجان‌دا نفیرتله خاطیرلانان مسئولیت‌سبز بیر شاه‌ین اوغلو اولماسی واقعیتی ده گوجلندیریدی.

«بوندان حؤکمدار اولارمی؟ صباح بیر دوشمن قوشونو گلسه بو دا آتاسی کیمی خالقى قیرغین قاباغیندا قویوب قاچماز کی؟»...

باخ، همین او قاریشیق، کئشمه- کئشلی زامانلاردا خالق «کوراوغلو کورون» بیر ده بو یئرلره قایتما‌سینی آرزولا یا قادی کی، آتاسینی شهر به شهر، دیار به دیار قوودوغو کیمی اوغلونون دا آخیرینا چیخسین.

ایشی اوردولارلا، طولومکار شهر حاکیم‌لری ایله، قودورغان بی‌لرله، خان‌لارلا اولان «کور اوغلونون» مبارزه‌سی محض بو ایللرده آغیزدان- آغیزا کئچن افسانه‌لرده یاشایا قادی. خوارزم‌شاه کیمی قدرتلی بیر حؤکمدارلا گؤز وئریب، ایشیق وئرمه‌ین بیر‌یسی اوچون جلال‌الدین کیمی ایدی کی؟

آما او بیر داها بو یئرلره قایتما یا قادی.

۱۲۳۱- نجی ایلده بو دفعه باشقا بیر مغول سرکرده‌سی‌نین- چورماقون نوبونون باشچیلیغی آلتیندا اولان مغول قوشونو آذربایجانا سوخولور. ری و همدانی آلیر، شهر وارلیلاری ایله دانیشیق‌لاردان سونرا تبریزه صاحب اولور؛ اون ایل اول ده بو شهر «قیرآت و دورآتلی لارلا» محض دانیشیق‌لار یولو ایله قیرغیندان، تالاندان خلاص اولایا بیلیمیشدی. مغلوب اولموش جلال‌الدین آنادولو طرفلره قاچیر.

مغول لارا گنجه جدی مقاومت گؤستیر، آما اونلار ۱۲۳۵- نجی ایلده شهرى آلاراق تملینه قدر داغیدیرلار. شمکیر شهرلری ده توتورلار، ۱۲۳۹- نجو ایلده دربندی ده آلدیق‌دان سونرا آذربایجان ین ایشغالینی بیتیریلر. سوبودای بهادیرلا جئبه نوبونون باشچیلیغی آلتیندا اولان

ایلیک یوروشدن فرقلی اولاراق مغول لار بو دفعه توتدوقلاری بو تورپاقلاردان گئتمیرلر و بورالاردا مسکونلاشیرلار.

او عصرلرده طایفا، لهجه مختلف لیگی اولسا دا واحد تورک جغرافیاسی، واحد تورک ملّتی آنلایشی مؤوجود ایدی، بو واحد جغرافیا، ساده جه اولاراق، مختلف تورک دیلی حؤکمدارلارین تعیین ائتدیکلری دؤولت سرحدلری ایله بؤلونوردو. چورماقون نویون *noyon* دا، جلال الدین ده، قیپچاقلار دا، سوبودای بهادیر دا تورک اؤولادلاری ایدیلار. اونا گؤره ده اونلار اجدادلاریمیزا یاد دئییلدیرلر. آما اونلارین ایچینده یالیز سوبودای بهادیر فرقلنیردی، چونکو مبارزه مقصدی باشقا ایدی؛ محض بونا گؤره ده «کوراوغلو» لقبی ایله خالق آراسیندا مشهورلاشمیشدی.

یونانیستاندان هیندیستانا قدر دؤیوشه- دؤیوشه گئدن مقدونیه لی ایسکندر نییه دؤیوش یولونداکی، خالقارین سئویملی قهرمانینا چئوریلیمیشدی؟ چونکو او آنجاق حؤکمدارلارلا کله- کله یه گلیردی، خالقلا ایسه هئچ بیر ایشی یوخ ایدی. او، مغوللار آراسیندا دا چوخ مشهور ایدی. چنگیزخانین اؤزو، سرکرده لر، او جمله دن ده سوبودای بهادیر همیشه اوندان بؤیوک ائحتیراملا سؤز آچاردیلار.

چنگیزخان چینی ویران قویموشدو. مغوللار اورادان گئتدیکدن خئیلی سونرالار دا مسافرلر شهرلرین کنارلاریندا قالاق- قالاق ییغیلیمیش انسان اسکلتلری گؤرموشدولر. آما بوگون ده چینلی لر بؤیوک خاقانی میثلسیز بیر قهرمان کیمی بؤیوک محبتله آنیرلار. چوخ تعجبلودور! دوغرودور، او، چینلی لر اونلار اوچون یاد اولان چورژنلرین. کیدانلارین *qurjenlärin* و *kidanların* حاکیمیتیندن آزاد ائتمیشدی، آما اؤزو مگر اونلارلا دوغما ایدی می؟ خئیر. آرالاریندا هئچ بیر دیل و قان قوهوملوغو یوخ ایدی. آما بونا باخمیاریق اون اوچونجو عصرده اونو حتی ایلاهی لشدیرمگه جهد ائتمیشدیلر؛ او عصره عایید چین قاراوورالاری *qaravüraları* بونا ثبوت دور. او قاراوورالاردا چنگیزخانین آناسی کۆرپه تموچینی قوجاغیندا توتמוש شکیلده تصویر اولونموشدور. قاراوورالار کوبلایخانین حاکمیتی ایل لرینه عایید دیر و مسیحی ایکونلار (نماد) تیپینده دیر، کیلیسیا قویولورسا هئچ کیمسه شوبهه ائتمز کی، قوجاغیندا کۆرپه حضرتی عیسی نی توتמוש قادین مقدس مریم آنادیر. بو ایشین هارادان قاینالاندیغینی دا بیلیمک ائله بیلیرم ماراقلی اولار. اوزمان کوبلایخان بوتون چینین، مغولستانین حؤکمداری و بوتون مغوللارین خاقانی ایدی، پایتختی قارقوروم ایلیندن پئکنه کؤچورموشدو. اصلانلارین آراسینجا آج چاققال سوروسو سوله ندیگی کیمی ائرمی لرده

اونون آرخاسینجا قارقوروم دان پئکنه، اونون سارایی نین یان- یۆرمسینه توپلاشمیشدیلار، قارلورانی - دا اونا هدیه ائتمک اوچون چینلی صنعت کارا اونلار سفاریش وئرمیشدیلر. کیشی لری دلال لیغا مئیلی اولان ملتین قادینلاری دا ق... مئیلی اولار، اودور کی، اثرکک اثرمنی لرین آردینجادیشی اثرمنی لر ده کیچیک آسیادان اوزاق پئکنه محض بو زامانلاردان آخین- آخین گلمگه باشلامیشدیلار، چونکو مغوللارین خان بالیک دئدیکلری بو بؤیوک شهر قارقوروم دان فرقلی اولراق چادیرلاردان، آلاچیق لاردان اوزاق ایدی، گور شهر حیطینده ایسه غالیب مغول سرکرده لرینین یاتاقلارینا راحتجا یول تاپماق، اثرکک لرینین عاغیللارینا گلن بو یئنی داهیانه ایکون (نماد) ایده آل لارینا «معنوی دستک» وئرمک اولاردی.

بو وا واختلار ایدی کی، اثرمنی حیله گرلرینه اویوب یوز یئتمیش ایله یاخین بیر مدت عرضینده اسلام دنیاسینا قارشى صلیب یوروشلری آپاران آروپا معناسیز قیرغینلاردان باشقا هئچ بیر شئی نایل اولمادیغینی گؤروب سیلاحی یئر قویموشدو. قدرت لی مغول خاقان لارینا مسیحیلیغینی قبول ائتدیرمک یولو ایله مسلمانلارا شرق دن ایکینجی جبهه آچماق پلانی دا نتیجه سیز قالمیشدی.

چنگیز خان عایله سیندن یالنیز اونون کیچیک گلینی سورکاکدانه خاتون مسیحیتی قبول ائتمیشدی، بونو اثرمنی لر قویوک خانین اؤلوموندن سونراکی ایل لرده فرانسه کرالینا خبر وئرمیشدیلر، او دا جاسوس «روبروکو» مسیحی پرده سی آلتیندا مکتوب لا بؤیوک خاقانین آناسی سورکاکدانه خاتون لا دا گؤروشمه لی ایدی کی، بلکه آنا واسیطه سیله خاقانا دین مسئله سینده تأثیر ائتمک مومکون اولسون. آما روبروک قارقوروما یئتیشه نه قدر سورکاکدانه خاتون دنیاسینی ده ییشیمیشدی. پایتخت پئکنه کؤچورولندن سونرا اثرمنی لر بو دفعه یئنی و سون درجه وجدان سیز بیر اصولا ال آتیرلار؛ قارورالاردا چنگیز خان «آلاهیین اوغلو» حساب ائتدیکلری حضرتی عیسی، آناسی آیلینی ایسه مقدس مریم آنایا بنزه ده رک بو یوللا کوبلا ی خانین قلبینه گیرمگه چالیشیرلار.

نه قدر ده حیله گر بیر اصولدور، دئییل می؟ تصور ائدین کی، بو قارورالار یاواش- یاواش مغول دوشونجه سینده اؤزونه مؤحکم یئر توتور. بوندان سونرا هر هانسی مسیحی مملکتینه هجوم ائده جک لری حالدا هر بیر ائوده، هر بیر کیلیسادا او شکیللرین بنزه لرینی گؤررکن مغول لار او مملکتی اؤز لرینه دوشمان حساب ائده ردی می؟

قیساجا بئله دئمک اولار: هر بیر خالق هانسی آدمی قهرمان سئچیب- سئچمه مه گی سونرا کی، نسیل لردن داها یاخشی بیلیر، چونکو هر دؤورون اؤز شرطلری وار.

ایندی نۆۋبە قهرمانین آدینین دیر. بیلدیگیمیز کیمی کوراولغونون اصل آدی رۇوشن اولموشدور.

با! دوغردان؟! بو داها چوخ فارسلا آراسیندا یایغین اولان بیر آد دئییل می؟ وآللاه، سیزی بیلیمیرم، آما من تورک بابالاریمین شانلی تاریخینی اؤیره نملگه باشلادیغیم واختدان اونون اصل آدینین رۇوشن اولماسینا شوبهه ائتمیشم. بورادا نسه دوغرو دئییل دئمیشم. کوراولغونون سوبودای بهادیر اولدوغونا تام یقین لیک حاصل ائتدیکدن سونرا ایسه شوبهه م ایکی قات آرتدی؛ اگر داستان یارادیجیلاری بو بؤیوک حقیقی، یعنی کوراولغونون کیم اولدوغونو گیزله میشلرسه، حتی اونون قوت منبعی نی قوشابولاق افسانه سی شکلینده رمز لر پرده سینه بوروموشلرسه، اصل آدینی دوغرو- دوزگون دئیر دیلمی؟ طبیعی کی خئیر. آما بس نییه فارس آدی؟ نییه رۇوشن؟ داستان تورک خالق لارینین داستانی، قهرمانین لقبی اصل تورکجه، آما آدی فارس آدی؟ او عصر لرده آت بئلینده قیلینجی نین اوجو ایله تاریخ یازان تورک انسانین اؤز سئویملی قهرمانینا فارس آدی وئرمه سی بو گون اوغول- اوشا غیمیزا اثرمنی آدی وئرمه میز کیمی بیر شئی اولاردی. فارس و اثرمنی؛ بو ایکی ملت مین ایل لرله تورک آت لارینین دیرناق لاریندان قوپان ئۆز- تورپا غی اؤز اوست- باشلاریندان تمیز له مک له مشغول اولموشلار، سون عصر لرده آذربایجان، آنادولو و اورتا آسیا تورک لرینی بیر- بیریندن آیرماق مقصدی گوندن اینگیلس یین، روسون کؤمگی ایله اؤز لرینه دؤولت قوروب تورک لوگه دیل اوزاتمالارینا باخمایین.

تاریخده بوش بیر یئر یوخدور، قدیم لردن قدیم اولمالاری کیمی، خسته فانتزی لرله اورا سوخولماق اولماز. بوتون دنیا یا بللی دئییل می کی، نوح طوفانیندان یالینز نوح پیغمبرین اؤزو، اوچ اوغلو و اوچ گلینی قورتولموشدو؟ بوتون دنیا بیلیمیری کی، او پیغمبرین یافت آدی اوغلونان تورک اوغللاری، دیگر لریندن ایسه عرب و یهودی اوغللاری تۆره میشدی؟ بئله اولان حالدا استثناء سیز اولراق بوتون دیگر خالق لار، او جمله دن ده فارسلا و اثرمنی لر و اوچ خالقین بیر باشا و یا دولایی سی ایله هیبریدلشمه سیندن تۆره یین لر اولمورمو؟ همین هیبریدلردن بعضی لری بو آلچالیدی سؤزدن یاخا قورتارماق، طوفانین او اوزوندن بیر باشا گلدیکلرینی ثبوت ائتمک اوچون «طوفان هئچ ده هر یئری باسما میشدی، بعضی یئر لر قورو قال میشدی» نسخه لری ایره لی سورموشلرسه ده، نئجه دئیر لر، تنقید له داواملی اولما میشدیر، چونکو هئچ بیر دینی کتابدا «بعضی یئر لر» حاققیندا ایهام بئله یوخدور. ساغ قالانلار یئددی نفر اولموشدور؛ نوح پیغمبر، اوچ اوغلو و اوچ گلینی، والسلام. بو اؤز یئرینده. بو گون دنیانین اثرمنی، کهنه کتاب لاردا armini کیمی تانییدیغی، اصلینده ایسه آدی های اولانلار حالیندا

ياشاينلار يونان- روم قاراچى لارى دئيىل مى؟ يونان لار بونو بيلميرلرمى؟ ائله كى مقدونيه ايسكندر زامانيندان اول اوچونجو عصرده ايرانلى لار اوزه رينده ايلك و بۇيوك ظفرينى قازانير، او زامانا قدر اھمىلى لرين *ahamēnilārin* نظارتى آلتيندا اولان كيچيك آسيانين قاپيسى بالكان لاردا ياشاينلارين اوزونه آچيلير؛ بالكان لاردا نه كى آج ملت واردى، او جمله دن ده هاى آدلانان يونان- روم قاراچى لارى بو يىنى توپراق لارا آخين- آخين گلمگه باشلايىرلار. مقدونيه لى ايسكندر هينديستانا قدر گئدير، گئرى دۇننده دنيا سيني ديشير، اما هايلا ر كيچيك آسيانى ترك ائتمك مجبور ييتينده قالميرلار، چونكو بۇيوك ايسكندرين وار يىللى اولماسا دا دۇرد سر كرده سى عاغيللى ترينب امپراتورينى دۇرد يئره بۇلورلر و هره سينده بيريسى حۇكمرانلىق ائدير. كيچيك آسيا، ايران سر كرده سلوكين پاينا دوشدوگو اوچون اونون آدى ايله سلوكى لر آدلانان دۇولتده اۇز قاراچى ديللرينده شاد- خرم ياشاماقد داوام ائديرلر. يوز ايلدن چوخ كئچير، روم لولار سلوكى لرى مغلوب ائديب قافقازا دوغرو ايره لى له يرلر. داه سونرا پومپيئين لژيون خزر ساحيللرينه قدر گليب چاتير. يونان- روم قاراچى لارى دا آت و گل آرابالارى ايلا تابورلار حاليندا اونلارين آردينجا گليب بيت- بيره كيمى بو يئرله قارشيرلار. يئددىنجى عصر دن اعتباراً لاتين ليقدان يونان لاشماغا كئچميش بيزانسلار حقيقتن ده اونلارى سئوميرديلر، چونكو بير زامانلار قدرتلى روم بئله چوخ بۇيوك مدنى تأثير ائدن، قديم آروپانين بو ان يوكسك مدنيت داشيبيجىلارى اونلارين قاراچى نسيلدن اولدوگونو گۇزل بيليرديلر؛ آدام يئرینه قويولما ديقلارى اوچون ده سلجوق لو توركلرى گلنده اونلار يونان لى لاردان شكاي ت ائديب آغلايا- آغلايا توركلردن كيليكيا- نى صدقه كيمى قوپارا بيلميشديلر.

فارس لارا گلينجه... بويونلارينا آلسالاردا بئله دير، آلماسالار دا. يئددىنجى عصرده عربلر فارس لارين ساسانى لر آدى امپراتورى سيني چۇكدوردوكدن سونرا بو ملت بوتون اورتا عصرلر بويونجا بير داه آياغا قالخا بيلمه ميشدى. سلجوقلار، توركمنلر، قبيچاقلار، مغوللار اوست لريندن ائله دن- بئله يه، بئله دن- بئله يه كئچميشديلر. مغوللاردان سونرا تيمورلنگ آخسايا- آخسايا غضب له شوملاميشدى فارس ويلايت لرينى. سونرا قارا قويونلولار، آغ قويونلولار، قيزيل باشلار... و...

و توركلر محتشم قهرمانلىق داستانى ياراديرلار، قهرمانين آدى ايسه فارس آدى اولور؟! غريبه دير! سوبوداى بهاديرلا جئبه نويون شاهى قووما عملياتى زامانى اساساً غيرى- توركلره ساواشين نه اولدوگونو گۇسترميشديلر؛ گورجولرله، روسلارلا، آلانلارلا و ساير. ياناشى بورونلاريني اوودوقلارى ملت لردن بيرى ده فارسلا ر دئييلدى مى؟

دئیہ بیلرلر بابک یں اصل آدی عرب آدی اولان حسین ایدی، بونا باخمایارق بیرمی ایل عرضینده عرب لرہ قارشى ووروشموش، خلافتین بئش بؤیوک اوردوسونو داغیتیمیشدی. ائله دیر، آما بو آدین سئویملى پیغمبریمیزین نوہسی نین آدی اولماسی کلمہ نی ملى لیکدن چیخاریب عموم اسلامی زیروہ یه قالدیرمیشدیر، بئله کی، ملتیتندن آسیلى اولمایارق هر بیر مسلمان بو آدی دوغما حساب ائدیر.

الغرض، شوبهہ لنمکده حاقلییام. داستان یں گزینه لریندن بیرینده گؤردوم کی، کوراوغلونون اصل آدی رؤوشن دئییل، اوروشان دیر. تصور ائده بیلمزسینیز نه قدر سئویندیم! آخر کی آختاردیغیمی تاپمیشدیم. کلمه تحریف اولماسایدی بؤیوک بیر احتمال لا من ده بئله حساب ائدردیم کی، تحریف اولونان «رؤوشن» کلمه سی دیر. آما عکسینه دیر. تحریف اولونان محض «اوروشان» کلمه سی دیر. اورتا آسیا تورک لرینین اکثریتی نین دیلینده بو گون ده «وور» سؤزو «ور» کیمی ایشله دیر. «ووروشماق» یئرینه «اوروشماق»، «ووروشان» یئرینه «اوروشان» دئییلیر. زامان کئچدیکجه بو «اوروشان» کلمه سی «روشان»، «روشن» و سونوندا دا فارسلاشاراق «رؤوشن» شکلینده دوشموشدور. دئمک، بو دا «کوراوغلو» کیمی لقب دیر، آدی دئییلدیر.

«ووروشان، ساواشان کوراوغلو کورون» اصل آدی ایسه داستاندا یوخدور واولا دا بیلزدی؛ دئدیگیم کیمی، اگر داستان یارادیجیلاری اونون چنگیزخان سرکرده لریندن بیرى اولدوغونو گیزلمک ایسته میشلرسه، دئمک هر شئیدن اول اونون آدینی گیزلمه لی ایدیرلر. ائله دئییل می؟

دمیرچی عایله سینده آنادان اولان سوبودای بهادیرین لقب لریندن بیرى ده، طبیعی کی، دمیرچی اوغلو لقبی دیر. ساده جه اونا گؤره کی، آتاسی دمیرچی ایدی. البته، لقب لری آتالارینین پئشه لری ایله باغلی اولان اوغول لار مغول اوردوسوندا حددن آرتیق اولموشدور، آما «دمیرچی اوغلونون چنلی بئله گلمه سی» حیکایه سینده کی بیر مقام بو ایگیدین محض سوبودای بهادیر اولماسیندان خبر وئیر. او هانسی مقام دیر؟

سوبودای بهادیرین غیرى عادى دؤیوش قابیلیتینی گؤروب حیرت لنن جاموکانین حاققیندا دئدیگی «زنجیرینی قیرمیش دلی»، «قودورموش ایت» سؤزلری چنگیزخانین، ائله جه ده بوتون مغوللارین چوخ سئودیکلری ایفاده لرہ چئوریلیمیشدی. چنگیزخان خاقان سئچیلدیگی زامان سوبودای بهادیر لا بؤیوک محبت له محض بو سؤزلره مراجعت ائتمیشدی. ساده جه بو «زنجیر قیرماق» ایفاده سی داستاندا بیرباشا معناسیندا ایشله دیلمیشدیر. دمیرچی اوغلو کوراوغلونون آتینی اوغورلا یارکن، کوراوغلو بیر دلی نعره چکیر، دمیرچی اوغلو هوشونو

ایتیریب آتدان بیخیلییر. کوراوغلو تنز اونون ال - قولونو قالین زنجیرله باغلايیر. دمیرچی اوغلو اؤزونه گلنده گوج وئریب زنجیرلرینی قیریر و چنلی بئله اؤز خوشو ایله گئدیپ، دلی لره قوشولور.

بس بو حیکایه ده عینی آدام نندن ایکی مختلف آداملار کیمی قارشلاشدیرلمیشدیر؟ صحبت سوبودای ین مغول اوردوسوندا خیدمت ائتمگه گلیشیندن گئدیرسه او، چنگیزخانین یانینا گلمله لی دئییلدی می؟ دمیرچی اوغلو سوبودای بهادیردیرسا کوراوغلو دا چنگیزخان اولمورمۇ؟

خئیر. نظره آلاق لازیم دیر کی، داستان تاریخدن گؤتورولسه ده تاریخ دئییلدیر و غیره - مغول خالقلاری طرفیندن یارادیلیمیشدیر. اوسته لیک، هر بیر حیکایه نین تاریخی ده مختلف دیر؛ خالق داستاندا کی، بوتون اطلاعات عینی واختدا آلا بیلمزدی آخی اونلاری تاریخی آردیجیل لیقلا دا دوزوب قوشسون. حیکایه نین اؤزوندن ده گؤرون دوگو کیمی دمیرچی اوغلونون چنلی بئله گلمله سی / و دئمک بو حیکایه نین ده کوراوغلو حاققیندا کی افسانه لره قوشولماسی / چوخ سونرانین ایشی دیر.

قئید ائتمیشدیم کی، چورماقون نویونون باشچیلیغی آلتیندا کی، مغول قوشونلاری ایکینجی دفعه آذربایجانا هجوم ائتدیکن سونرا آرتیق بورادا داواملی قالیمیشدیر. بیرمی ایلدن سونرا، یعنی ۱۲۵۶ - جی ایلده ایسه آذربایجان هولاکو خانین ایلخانی لر دؤولتی نین ترکیبینه قاتیلیمیش و تبریز بو یئنی بؤیوک مغول امپراتوری سی نین پایتختینه چئوریلیمیشدی. اونا گؤره ده منیم فیکریم بئله دیر کی، یئرلی آداملار، یعنی ده ده لریمیز دمیرچی اوغلو حاققیندا کی، حیکایه نی چورماقون نویوندان سونرا آذربایجاندا مسکون لاشان همین ایلک مغول لاردان ائشیتیمیشدیلر.

سوبودای لاجئبه گئتدیکن آن آزی سککیز - اون ایل سونرا. او زامان سوبودای بهادیر آرتیق چوخدان افسانه لرده کوراوغلولاشمیشدی. گؤرمورسونوزمو دمیرچی آتا اوغلونون ظالیملار قان اوتدوران، آدی گلنده هامی نین اسیم - اسیم اسدیگی کوراوغلونون قالاسینا گئدیپ اونون آتینی گتیره جه گینی دئیینه نجه قورخویا دوشور؟ نه قدر اونو بو قورخونج فیکریندن دؤندرمک ایسته ییرسه بیر شئی چیخیمیر. دمیرچی اوغلو چنلی بئله گئدیر و سونوندا اوراداکی دلی لره قوشولور. و بیر حالدا کی او دا «دلی» ایدی، چنلی بئله قالخمیشدی، دئمک او، کوراوغلونون دلی لریندن بیر اولمالی ایدی. چونکو چنلی بئلین بیر تک صاحیبی واردی، او دا کوراوغلو ایدی. ... بودور، عزیز اوخوجوم، نهایت، سئویملی قهرمانین ایزی ایله عصرلرین آرخاسینا ائتدیگیمیز سیاحتیمیز باشا چاتدی، اونون

سنى يورمادىغىنا، عكسىنە مارقلى اولدوغونا اينانيرام، اونا گۆرە دە قىزىل كىمى واختىنى آيرىپ منىملە بىرلىكدە كوراوغلو آختاريشىنا چىخدىغىن اوچون پىشمان اولمادىغىنا امينىم. آخى نىجە اولسا دا كوراوغلونون كىملىكى بارەدە قلىپىندە زامان- زامان باش قالدىران شوبهەلرە بىردىفەلىك سون قويدون، «قىرات» و «دورأت» سۆزلىرىنىن معناسىنى، دريا آتى و قوشابولاق افسانەسىنى آنلادان، اىگىدلرلىن سايبىنىن نىيە دۇرد يىددىلىكلە گۆستىرلىمىشىدى، اونلارلا نىيە دلى لر دئىلمەسى، كوراوغلو قالالارىنىن نىيە بو قدر گئنىش اراضىلردە سىپەلنمەسى و ساير. بو كىمى سوال لارا جاواب تاپدىن. و بىر داها امين اولدون كى، قهرمانلار حقيقتاً دە اۆلمورلرمىش، نە قدر گىزلى قالسالاردا، باشقا بىر آدىن، لقبىن كۆلگەسىندە گۇرونمز اولسالاردا، سىگىز يوزايلدن سونرا دا اولسا گونون بىرىندە باخ بىللەجە ايشىق اوزونە چىخىرلار. نىيە؟ چونكو اونلار اۆلمزلىك حاققىنى اۆلن گونلىرىنە قدر جانلارىنى بۇيوك تهلوكە لر بورولغانلارىنا آتماقلا، قاچىنىلماز اۆلومون اوزونە عۇمور بويونجا قورخودان جرأتلە باخماقلا قازانمىشلار. هلە ساغلىغىندا شان- شۆهرتى يىرە- گۆيە سىغمايان افسانەوى سر كرده سوبوداى بهادىر محض بىللەلرىندىن دىر؛ حتى دئىردىم كى، او بو اۆلمزلىك حاققىنى آرتىقلاماسى ايلە قازانان تىك- توك خوشبختلردىن دىر. چونكو دنيا دوردوقچا نە بىر توركون قلىپىندىن كوراوغلو سئوگىسى سىلىپىن دىر، نە دە سوبوداى آدى ايلە اۆلوب كوراوغلو لقبى ايلە دىرلىمك اوندان باشقا هانسى سا گئدىر بىر بشر اۆولادىنىن طالعىنە يازىلسىن. كوراوغلو بىر دنەدىر، اونا تاى كىمسە اولمامىش و اولماياچاق دا.

توپلانیب یاییملانان ماتریالارین جغرافیاسی

